

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Гуманітарно-педагогічний факультет

Кафедра міжнародних відносин і суспільних наук

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

***Навчально-методичний
посібник***

Київ – 2020

УДК 327.94 (100) (075.8)

Навчально-методичний посібник укладений у відповідності з новими навчальними планами та програмами гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України, що затверджені для спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», а також повністю враховує вимоги модульно-рейтингової системи навчання студентів та компетентнісного підходу.

Рекомендовано до видання вченою радою гуманітарно-педагогічного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (протокол № 7 від 19.06.2019 р.).

Рецензенти:

Ладиченко Тетяна Вячеславівна, кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри методики навчання суспільних дисциплін та гендерної освіти Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова

Білан Сергій Олексійович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і суспільних наук Національного університету біоресурсів і природокористування України

Упорядник: кандидат історичних наук, доцент **Кравченко Наталія Борисівна**

Навчально-методичне видання
Сучасні тенденції міжнародних відносин
для підготовки бакалаврів
галузі знань 29 – «Міжнародні відносини»
спеціальності 291- «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії»
у вищих закладах освіти

Упорядник: **КРАВЧЕНКО** Наталія Борисівна

Видання друкується в авторській редакції
Підписано до друку 18.11.2020 р. Формат 60x84 1/16
Ум. друк. арк. 9, 1 Обл.-вид. арк. 8,5
Наклад 100 пр. Зам. № 200645
Видавець і виготовлювач Національний університет
біоресурсів і природокористування України
м. Київ, 03041, вул. Героїв Оборони, 15.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4097 від 17.06.2011

ЗМІСТ

Вступ	4
Організація навчального процесу	5
Тематичний лекційний план з дисципліни	5
Змістовий модуль 1	5
Змістовий модуль 2	5
Організація та методика підготовки до семінарських занять	6
Методичні рекомендації	6
Теми та плани семінарських занять	7
Змістовий модуль 1	7
Змістовий модуль 2	11
Критерії оцінювання знань студентів з дисципліни.....	15
Зразки контрольних питань та тестових завдань	18
Методичні поради щодо написання та оформлення курсової роботи	22
Лекційні заняття з дисципліни	39
Змістовий модуль 1	39
Лекційне заняття 1	39
Лекційне заняття 2	56
Лекційне заняття 3	62
Лекційне заняття 4	73
Змістовий модуль 2	81
Лекційне заняття 5	81
Лекційне заняття 6	91
Лекційне заняття 7	103
Лекційне заняття 8	111
Загальний список рекомендованих джерел і літератури	119
Словник-довідник.....	124
Додатки.....	128

ВСТУП

Сучасний етап міжнародних відносин характеризується стрімкістю змін, руйнується стара система міжнародних відносин, еволюціонують нові тенденції у міжнародній сфері.

Метою вивчення дисципліни «Сучасні тенденції міжнародних відносин» є: засвоєння основних понять, категорій та принципів сучасних тенденцій міжнародних відносин, вивчення теоретичних та методологічних питань сучасних тенденцій міжнародних відносин, що дає можливість закласти фундамент для вивчення основ дисциплін спеціальності.

Курс виходить з необхідності розв'язання таких **завдань**:

- використання новітніх здобутків суспільних наук у викладанні дисципліни;
- забезпечення реалізації в навчальному процесі принципів історизму і об'єктивності в оцінці сучасних тенденцій міжнародних відносин.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен:

Знати:

- основні теоретичні положення, важливі вузлові проблеми усіх тем програми;
- основні поняття, категорії та принципи, на яких будуються сучасні міжнародні відносини; загальні проблеми сучасних міжнародних відносин;
- добре орієнтуватись в наукових джерелах і новітній науковій літературі;

Вміти:

- орієнтуватися у сучасних тенденціях міжнародних відносин;
- синтезувати набуті знання у відповідне світосприйняття та високу міжнародну культуру;
- аналізувати проблемні положення міжнародних відносин на сучасному етапі;
- приймати практичні рішення з питань, базуючись на знанні сучасних тенденцій міжнародних відносин;
- формувати власну наукову позицію в оцінках сучасних тенденцій міжнародних відносин.

Тріада «знання-уміння-навички», інтегруючись у єдиний комплекс, формує професійну компетентність майбутнього фахівця.

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

ТЕМАТИЧНИЙ ЛЕКЦІЙНИЙ ПЛАН З ДИСЦИПЛІНИ «СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН» (орієнтовний розподіл навчального часу)

Змістовий модуль I

Лекційне заняття 1. Багатополарність світу (2 години). Від біполярності до поліцентризму. Багатополарність як нова геополітична модель світу. Основні характеристики багатополарності світу.

Лекційне заняття 2. Світовий тероризм (2 години). Світовий тероризм: витоки, суть, характерні особливості. Форми і прояви тероризму. Міжнародне співробітництво у боротьбі з міжнародним тероризмом.

Лекційне заняття 3. Глобалізація (2 години). Глобалізація як провідна тенденція сучасного світового розвитку. Суть та протиріччя глобалізації. Концепція «воріт в глобальний світ».

Лекційне заняття 4. Фрагментація міжнародних відносин (2 години). Фрагментація як результат глобалізації. Загальні тенденції фрагментації міжнародних відносин.

Змістовий модуль II.

Лекційне заняття 5. Тенденція до зміни у змісті загроз міжнародному миру і розширення поняття безпеки. (2 години). Ключові аспекти змін у змісті загроз міжнародному миру і розширення поняття безпеки. Нові загрози безпек. Зміна ролі держав у забезпеченні національної безпеки в умовах глобалізації. Проблеми регіональної безпеки.

Лекційне заняття 6. Гібридна війна як новітній конфлікт і як форма глобального протистояння. (2 години). Концептуальні засади гібридної війни. Ознаки гібридної війни в різних сферах буття. Гібридна війна як протистояння існуючому світовому порядку.

Лекційне заняття 7. Інформатизація міжнародних відносин. (2 години). Інформатизація як новітня детермінанта міжнародних відносин. Інформаційні ресурси як стратегічна категорія міжнародних відносин. Міжнародне співробітництво у сфері інформаційних відносин

Лекційне заняття 8. Тенденція до інтеграції та дезінтеграції міжнародних відносин (2 години). Інтеграція - пріоритетний напрямок формування нового світового порядку. Основні прояви дезінтеграції. Одночасність процесу інтеграції та дезінтеграції в сучасних міжнародних відносинах.

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Метод навчання, що застосовуються при вивченні дисципліни «Сучасні тенденції міжнародних відносин». Метод навчання — взаємопов'язана діяльність викладача та студентів, спрямована на засвоєння студентами системи знань, набуття умінь і навичок, їх виховання і загальний розвиток. У вузькому значенні метод навчання є способом керівництва пізнавальною діяльністю студентів, що має виконувати три функції: навчаючу, виховну і розвиваючу. Складовою методу навчання є прийом навчання. Прийом навчання — сукупність конкретних навчальних ситуацій, що сприяють досягненню проміжної (допоміжної) мети конкретного методу. Чим багатший арсенал прийомів у структурі методу, тим він повноцінніший та ефективніший.

Методи навчання класифікують на: методи готових знань (студенти пасивно сприймають подану викладачем інформацію, запам'ятовують, а в разі необхідності відтворюють її) і дослідницький метод (передбачає активну самостійну роботу студентів при засвоєнні знань: аналіз явищ, формулювання проблеми, висунення і перевірка гіпотез, самостійне формулювання висновків), який найбільш повно реалізується в умовах проблемного навчання. При вивченні дисципліни студенти на лекціях використовують в основному метод готових знань, тоді як на семінарських — дослідницький метод. Саме останній дозволяє закріпити, узагальнити і систематизувати отримані знання.

Залежно від походження інформації виділяють: словесні, наочні та практичні методи; від мети: методи здобуття нових знань, метод

формування умінь і навичок, метод застосування знань на практиці, методи творчої діяльності, методи закріплення знань, умінь і навичок, методи перевірки і оцінювання знань, умінь і навичок. На лекціях та семінарах ми використовуємо презентації, адже унаочнення матеріалу покращує рівень сприйняття. Також використовуються і всі інші методи.

ТЕМИ ТА ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ (орієнтовний розподіл навчального часу)

Змістовий модуль I

Тема 1. Багатополярність світу (2 години).

1. Теоретичні передумови розуміння сучасної багатополярності.
2. Варіанти переходу до багатополярного світу.
3. Багатополярна геополітична організація світу.
4. Україна в сучасному полярному просторі.

Індивідуальні творчі завдання

1. Реферативне повідомлення відповідно до Теми1 навчального курсу з використанням від 3 до 5 джерел.
2. Політінформація – інформація про поточну міжнародну подію чи явище /аналіз та виокремлення основних тенденцій розвитку/ з використанням зарубіжних та вітчизняних джерел інформації /3-5 джерел/.
3. Опрацювання першоджерела (поточний міжнародний документ - передумови прийняття, суть, оцінка)

Рекомендована література

1. Гольцов А.Г. Багатополярна геополітична організація світу: проблеми і тенденції формування. – Наукові праці МАУП. – 2013. - Випуск 3(38). - С. 30—35.
2. Кононенко Сергій. Теоретичні передумови розуміння сучасної багатополярності. – Політичний менеджмент. – 2013. – №59. - С.145-153.
3. Особливості розвитку сучасної геополітичної ситуації в світі. Роль України та її місце у світових і регіональних процесах. URL: http://bintel.com.ua/uk/article/osoblivosti_rozvitku/

4. Халіна О. В. Становлення багатополлярності як альтернативи однополлярній моделі світу в умовах формування нових центрів впливу.- БІЗНЕСІНФОРМ № 5, '2019.- С.8-13

Тема 2. Міжнародний тероризм (2 години).

1. Міжнародний тероризм: поняття, сутність, характеристика.
2. Основні види терористичних актів: історія і сьогодення
3. Глобальний тероризм: методичні підходи до вивчення
4. Роль і місце України в боротьбі з міжнародним тероризмом.

Індивідуальні творчі завдання

1. Реферативне повідомлення відповідно до Теми 2 навчального курсу з використанням від 3 до 5 джерел.
2. Політінформація – інформація про поточну міжнародну подію чи явище /аналіз та виокремлення основних тенденцій розвитку/ з використанням зарубіжних та вітчизняних джерел інформації /3-5 джерел/.
3. Опрацювання першоджерела (поточний міжнародний документ - передумови прийняття, суть, оцінка)

Рекомендована література

1. Актуальні питання протидії тероризму у світі та в Україні: аналіт. доповідь / О.О. Резнікова, А.О. Місюра, С.В.Дрьомов, К.Є.Войтовський; за заг. ред. О.О. Резнікової. – К.; НІСД, 2017. – 102 с.
2. Біленчук П.Д., Кофанов А.В., Кобилянський О.Л. Міжнародний тероризм: консолідований аналіз забезпечення безпеки. – Навчальний посібник. – Київ: ННПСК КНУВС, 2009. – 72с.
3. Міжнародний тероризм: загрози для України. Аналітична записка. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2017-04/mizhnar_teror-17f29.pdf

Тема 3. Глобалізація (2 години).

1. Глобалізація вищої освіти: тенденції і прояви.
2. Вплив глобалізації на функціонування національної держави.
3. ТНК.
4. Глобальні міста.
5. Україна в глобалізаційних процесах.

Індивідуальні творчі завдання

1. Реферативне повідомлення відповідно до Теми 3 навчального курсу з використанням від 3 до 5 джерел.
2. Політінформація – інформація про поточну міжнародну подію чи явище /аналіз та виокремлення основних тенденцій розвитку/ з використанням зарубіжних та вітчизняних джерел інформації /3-5 джерел/.
3. Опрацювання першоджерела (поточний міжнародний документ - передумови прийняття, суть, оцінка)

Рекомендована література

1. Болгарова Н. К., Паневник Т. М. Транснаціональні корпорації в аспекті розвитку глобалізаційних процесів. - Ефективна економіка - № 1, 2011. - URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=445>
2. Дзюндзюк В.Б. Зміна ролі держави в умовах глобалізації.- Актуальні проблеми державного управління. - № 2(40).- 2011. – с.11- 18.
3. Довганик Н. М., Чалюк Ю. О. Концепція глобальної освіти в історичній ретроспективі / // Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. - 2018. - Вип. 1. - С. 22-29. - URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/irtpa_2018_1_4
4. Ковальова Г.П. Даніл'ян В.О. Україна у світових глобалізаційних процесах : виклики і відповіді. - Науковий вісник ХНПУ. Серія «Філософія». –2015. – Вип.45 (частина І). – С.230-240.
5. Кресіна Ірина. Суверенні держави перед викликами глобалізації: аналіз сучасних концепцій. URL: file:///D:/Programs/167448-368892-1-PB.pdf
6. Нагорняк Т. Л. Міста як бренди за умов глобалізації. - Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. - 2012. – С.40-43.
7. Прушківська Е.В., Шевченко Ю.О., Сутність глобалізації та її особливості в посткризовий період. - Вісник Запорізького національного університету. - №3(15). - 2012. – С.131-140.
8. Скавронська Ірина. Світові та глобальні міста: подібності та відмінності. – Економіка. - № 4 (130). – 2014. – С.61-65.

Тема 4. Фрагментація міжнародних відносин (2 години).

1. Фрагментація світового порядку.
2. Фрагментація зовнішньої політики.
3. Фрагментація безпекового простору Європейського континенту.
4. Політика Кремля - фрагментація України.

Індивідуальні творчі завдання

1. Реферативне повідомлення відповідно до Тем 4 навчального курсу з використанням від 3 до 5 джерел.
2. Політінформація – інформація про поточну міжнародну подію чи явище /аналіз та виокремлення основних тенденцій розвитку/ з використанням зарубіжних та вітчизняних джерел інформації /3-5 джерел/.
3. Опрацювання першоджерела (поточний міжнародний документ - передумови прийняття, суть, оцінка)

Рекомендована література

1. Антонюк Л., Черкас Н. Фрагментація та мережевізація – ключові чинники лідерства Китаю у глобальній торгівлі. URL: https://www.researchgate.net/publication/337859020_FRAGMENTACIA_TA_MEREZEVIZACIA_-KLUCOVI_CINNIKI_LIDERSTVA_KITAU_U_GLOBALNIJ_TORGIVLI
2. Бурьян М. С., Ткаченко К. А. Генрі Кіссинджер і проблема розбудови «нового світового порядку» Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 16 (275), 2013. – С.5-12.
3. CLARK I. Globalization and fragmentation: International relations in the twentieth century. – N.Y. etc.: Oxford univ. press, 1997. – X, 220 p. – Bibliogr.: p.203-213.
4. Зовнішня політика у постбіполярному світі (Аналіз. Проблеми. Прогнози): Монографія / Наукова редакція д.і.н., проф. С.С.Трояна. – К., 2014. – 189с.
5. Олійник О.М. Поняття «регіоналізація» та «локалізація»: загальне та відмінне. - Гуманітарний вісник ЗДІА. – Випуск 36. -2009.- С.180-190.
6. Перепелиця Григорій. Ідеологія «русского міра» як загроза безпеці світу та Україні (миру, безпеці, демократії та процвітанню). URL: http://r-studies.org/cms/index.php?action=news/view_details&news_id=81655&lang=ukr

7. Перепелиця Г.М. Україна-Росія: війна в умовах співіснування. -К.: Стилос, 2015.- 880с.
8. Переформатування європейської інтеграції: можливості і ризики для асоціації Україна-ЄС / В.Сіденко (керівник проекту) та ін. – Київ: Заповіт, 2018. – 214с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_pereformatuvannia_i_evropeiskoi_intehratsii.pdf

Змістовий модуль 2.

Тема 5. Тенденція до зміни у змісті загроз міжнародному миру і розширення поняття безпеки (2 години).

1. Проблема міжнародної безпеки за умов глобальних викликів в постбіполярний період.
2. Глобальне середовище безпеки.
3. Національна та міжнародна безпека: традиційні та нові загрози.
4. Загострення локальних конфліктів.
5. Україна у сфері дії нових безпекових загроз.

Індивідуальні творчі завдання

1. Реферативне повідомлення відповідно до Темі 5 навчального курсу з використанням від 3 до 5 джерел.
2. Політінформація – інформація про поточну міжнародну подію чи явище /аналіз та виокремлення основних тенденцій розвитку/ з використанням зарубіжних та вітчизняних джерел інформації /3-5 джерел/.
3. Опрацювання першоджерела (поточний міжнародний документ - передумови прийняття, суть, оцінка)

Рекомендована література

1. Глобальна та національна безпека: підручник за заг. ред. Г.П.Ситника. – Київ: НАДУ, 2016. – 784 с
2. Лакішик Д.М. Нові виклики і загрози для міжнародної безпеки сучасної держави. - Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 102 (Частина І), 2011. – С. 146-154.
3. Луцишин Галина. Особливості сучасних збройних конфліктів в умовах глобалізації. – Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку.- Випуск 26. – 2014. - С.128-133.

4. Міжнародне безпекове середовище: виклики і загрози національній безпеці України / Б. О. Парахонський, Г. М. Яворська, О. О. Резнікова ; за ред. К. А. Кононенка. – К. : НІСД, 2013. – 56 с.

5. Міжнародні регіональні процеси та зовнішньополітичні пріоритети України : монографія / за заг. ред. професорів С. Шергіна і В. Космини. – Київ: Дипломатична академія України при МЗС України, 2017. – 412 с.

6. Національна безпека України в умовах глобальних викликів. URL: <https://www.ndifp.com/category/4th-ic-topica-issues-of-national-security-and-facilitation-of-international-trade/national-security-in-the-face-of-global-challenges/>

7. Потехін О. Тодоров І. Глобалізація системи безпеки. – Донецьк: ДНУ, 2011. – 248с.

Тема 6. Гібридна війна як новітній конфлікт і як форма глобального протистояння.

1. Передумови виникнення гібридних війн, їх основні елементи (Перепелиця, с. 441-445).
2. Гібридна війна як основна форма російсько-українського конфлікту (с.444-445)
 - 2.1. Передумови розвитку гібридної війни Росії проти України (с.449-...), фази та етапи гібридної війни (с.45- 452-...).
 - 2.2. Сценарії гібридної війни (с.480-...), основні складові (с. 488-499), суб'єктивні чинники в прийнятті стратегічних рішень українською стороною (с.518-528).
 - 2.3. Гібридна війна в Криму, стратегія керованого хаосу (с. 529-...)
3. Інформаційна складова російсько-української гібридної війни (с. 446-..., 455-..., 458-472), механізми впливу (с. 472-482).

Індивідуальні творчі завдання

1. Реферативне повідомлення відповідно до Темі 6 навчального курсу з використанням від 3 до 5 джерел.
2. Політінформація – інформація про поточну міжнародну подію чи явище /аналіз та виокремлення основних тенденцій розвитку/ з використанням зарубіжних та вітчизняних джерел інформації /3-5 джерел/.
3. Опрацювання першоджерела (поточний міжнародний документ - передумови прийняття, суть, оцінка)

Рекомендована література

1. Гібридна війна: український фронт: монографія. За ред. Горбуліна В.П. – К.: НІСД, 2017. – 496с.
2. Магда Є. Гібридна війна. Вжити й перемогти. – К.: Vivat, 2015. – 304 с.
3. Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи. – К.: Каламар, 2017. – 268 с.
4. Magda Y. Russia's hybrid aggression: lessons for the world. -К.: Kalamar, 2018. - 284 p.
5. Офіцинський Ю. Сучасна російсько-українська війна (за матеріалами газети «The New York Times» 2013 – 2017 років). Ужгород: РІК-У, 2018. – 312 с.
6. Перепелиця Г.М. Україна-Росія: війна в умовах співіснування. - К.: СтилоС, 2015.- 880с.

Тема 7. Інформатизація міжнародних відносин (2 години).

1. Зміна системи міжнародних відносин під впливом інформатизації.
2. Міжнародна інформаційна безпека.
3. Інформаційно-психологічні війни.
4. Зовнішньополітичні комунікації.
5. Україна в сучасному міжнародному інформаційному просторі.

Індивідуальні творчі завдання

1. Реферативне повідомлення відповідно до Теми 7 навчального курсу з використанням від 3 до 5 джерел.
2. Політінформація – інформація про поточну міжнародну подію чи явище /аналіз та виокремлення основних тенденцій розвитку/ з використанням зарубіжних та вітчизняних джерел інформації /3-5 джерел/.
3. Опрацювання першоджерела (поточний міжнародний документ - передумови прийняття, суть, оцінка)

Рекомендована література

1. Бзежинський Збігнєв. Велика шахівниця. - Львів—Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2000.- 236с.
2. Воробійова І.В. Інформаційно-психологічна зброя як самостійний засіб ведення інформаційно-психологічної війни. -

- Системи озброєння і військова техніка, 2010, № 1(21). -С.141-144.
3. Гібридна війна і журналістика. Проблеми інформаційної безпеки : навчальний посібник / за заг. ред. В. О. Жадька ; ред.-упор. : О. І. Харитоненко, Ю. С. Полтавець. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. – 356 с.
 4. Історія інформаційно-психологічного протиборства : підруч. за заг. ред Є.Д.Скулиша. – К. : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2012. – 212 с.
 5. Перепелиця Г.М. Україна-Росія: війна в умовах співіснування. - К.: Стилос, 2015.- 880с.
 6. Стратегічні комунікації в міжнародних відносинах. Монографія. - К.: Вадекс, 2019. - 442 с.

Тема 8. Тенденція до інтеграції та дезінтеграції міжнародних відносин (2 години).

1. Роль інтеграційних та дезінтеграційних процесів у сучасному світі.
2. Геополітичні стратегії інтеграції.
3. Інтеграція і дезінтеграція в сучасній глобальній економіці.
4. Причини сучасних дезінтеграційних процесів: досвід ЄС. Суперечливі наслідки дезінтеграції.
5. Україна в сучасних інтеграційних та дезінтеграційних процесах.

Індивідуальні творчі завдання

1. Реферативне повідомлення відповідно до Темі 8 навчального курсу з використанням від 3 до 5 джерел.
2. Політінформація – інформація про поточну міжнародну подію чи явище /аналіз та виокремлення основних тенденцій розвитку/ з використанням зарубіжних та вітчизняних джерел інформації /3-5 джерел/.
3. Опрацювання першоджерела (поточний міжнародний документ - передумови прийняття, суть, оцінка)

Рекомендована література

1. Безрукова Н. В. Інтеграція і дезінтеграція в сучасній глобальній економіці. -БІЗНЕСІНФОРМ. - № 7. – 2017. – С.31-35.

2. Віннік В. В. Участь України в європейських інтеграційних процесах: тенденції та перспективи. - Ефективна економіка № 5, 2012.- URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1164>
3. Даниленко Л. І. Перспективи та виклики євроінтеграційних процесів для України: навч.-метод. матеріали / Л. І. Даниленко, І. В. Поліщук. – К.: НАДУ, 2013. – 132 с.
4. Dovgal Georgiy. Causes of modern disintegration processes: EU experience. - Вісник харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. - Випуск 7. – 2018. – с.35-40.
5. Заболотна М.Ф. Роль інтеграційних та дезінтеграційних процесів у сучасному світі. - Грані. Політологія. - № 10/1 (126). – 2015. – С.27-31.
6. Задоя А.О., Боцула А.П. Міжнародні інтеграційні та дезінтеграційні процеси: суперечливі наслідки. -Академічний огляд. - 2017. - № 1 (46). – С.92-98.
7. Криворотько І.О. Перспективи України в міжнародних інтеграційних процесах. - Актуальні проблеми міжнародних відносин. Випуск 113 (Частина II), 2013. – С. 120-125.
8. Кухарська Н.О. Україна в сучасних інтеграційних процесах: Навчальний посібник. – Одеса: «Атлант ВОІ СОІУ», 2015. – 186 с.
9. Сіденко В.Р. Кризові процеси у розвитку інтеграції в ЄС: витоки та перспективи.- Економіка і прогнозування. 2017, № 1. -С. 7-34.
10. Філософія інтеграції: Монографія. За заг. ред. В.Д.Бондаренка, Ф.Г.Ващука. – Ужгород: ЗакДУ, 2011. – 544 с. – (Серія «Євроінтеграція: український вимір»; Вип. 18).

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ «СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН»

Критерії національної оцінки знань студентів

Оцінка «Відмінно» виставляється здобувачу вищої освіти, який систематично працював протягом семестру, показав під час екзамену різнобічні і глибокі знання програмного матеріалу, вміє успішно виконувати завдання, які передбачені програмою, засвоїв зміст основної та додаткової літератури, усвідомив взаємозв'язок окремих розділів дисципліни, їхнє значення для майбутньої професії, виявив творчі здібності у розумінні та використанні навчально-програмного матеріалу, проявив здатність до самостійного оновлення і поповнення знань.

Оцінка «Добре» виставляється здобувачу вищої освіти, який виявив повне знання навчально-програмного матеріалу, успішно виконує передбачені програмою завдання, засвоїв основну літературу, що рекомендована програмою, показав достатній рівень знань з дисципліни і здатний до їх самостійного оновлення та поповнення у ході подальшого навчання та професійної діяльності.

Оцінка «Задовільно» виставляється здобувачу вищої освіти, який виявив знання основного навчально-програмного матеріалу в обсязі, необхідному для подальшого навчання та наступної роботи за професією, справляється з виконанням завдань, передбачених програмою, допустив окремі похибки у відповідях на іспиті і при виконанні іспитових завдань, але володіє необхідними знаннями для подолання допущених похибок під керівництвом науково-педагогічного працівника.

Оцінка «Незадовільно» виставляється здобувачу вищої освіти, який не виявив достатніх знань основного навчально-програмного матеріалу, допустив принципові помилки у виконанні передбачених програмою завдань, не може без допомоги викладача використати знання при подальшому навчанні, не спромігся оволодіти навичками самостійної роботи.

За місцем, яке посідає контроль у навчальному процесі, розрізняють попередній (вхідний), поточний, рубіжний і підсумковий контроль.

Попередній контроль (діагностика вихідного рівня знань студентів) застосовується як передумова для успішного планування і керівництва навчальним процесом. Він дає змогу визначити наявний рівень знань дня використання їх викладачем як орієнтування у складності матеріалу. Попередній контроль у вигляді перевірки і оцінки залишкових знань проводять також через деякий час після підсумкового іспиту з певної дисципліни як з метою оцінки міцності знань, так і з метою визначення рівня знань з забезпечуючих предметів для визначення можливості сприйняття нових навчальних дисциплін.

Поточний контроль знань є органічною частиною всього педагогічного процесу і слугує засобом виявлення ступеня сприйняття (засвоєння) навчального матеріалу. Управління навчальним процесом можливе тільки на підставі даних поточного контролю. Завдання поточного контролю зводяться до того, щоб:

- виявити обсяг, глибину і якість сприйняття (засвоєння) матеріалу, що вивчається;
- визначити недоліки у знаннях і намітити шляхи їх усунення;

- виявити ступінь відповідальності студентів і ставлення їх до роботи, встановивши причини, які перешкоджають їх роботі;
- виявити рівень опанування навиків самостійної роботи і намітити шляхи і засоби їх розвитку;
- стимулювати інтерес студентів до предмета і їх активність у пізнанні.

Головне завдання поточного контролю - допомогти студентам організувати свою роботу, навчитись самостійно, відповідально і систематично вивчати усі навчальні предмети. Поточний контроль - це продовження навчальної діяльності педагога і педагогічного колективу, він пов'язаний з усіма видами навчальної роботи і має навчити студентів готуватись до перевірки з першого дня занять і кожного дня, а не наприкінці семестру або навчального року. Разом з тим поточний контроль є показником роботи і педагогічного колективу. Звісно, що студенти у семестрі вивчають одночасно до десяти предметів, і не усі викладачі ставлять до них однакові вимоги.

Рубіжний (модульний) контроль знань є показником якості вивчення окремих розділів, тем і пов'язаних з цим пізнавальних, методичних, психологічних і організаційних якостей студентів. Його завдання - сигналізувати про стан процесу навчання студентів для життя педагогічних заходів щодо оптимального його регулювання.

Підсумковий контроль являє собою іспит студентів з метою оцінки їх знань і навиків у відповідності до моделі спеціаліста. До підсумкового контролю належать семестрові, курсові і державні іспити, а також заліки перед іспитом. Основна мета іспитів - встановлення дійсного змісту знань студентів за обсягом, якістю і глибиною і вміннями застосовувати їх у практичній діяльності.

Рейтинг здобувача вищої освіти із засвоєння дисципліни у балах переводиться у національні оцінки згідно з таблиці 1 «Положення про екзамени та заліки у НУБіП України» від 27.02.1019 р. протокол № 7 з табл. 1.

Оцінка національна	Рейтинг здобувача вищої освіти, бали
Відмінно	90-100
Добре	74-89
Задовільно	60-73
Незадовільно	0-59

Для визначення рейтингу здобувана вищої освіти із засвоєння дисципліни **R_{дис}** (до 100 балів) одержаний рейтинг з атестації **R_{ат}** (до 30 балів) додається до рейтингу з навчальної роботи **R_{нр}** (до 70 балів):
R_{дис} = R_{нр} + R_{ат}.

ВРАЗКИ КОНТРОЛЬНИХ ЗАПИТАНЬ ТА ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ЗАСВОЄННЯ ЗНАНЬ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ.

ВРАЗКИ РОЗГОРНУТИХ ЗАПИТАНЬ

1. Перехід від біполярності до поліцентризму.
2. Багатополярність як нова геополітична модель світу.
3. Основні характеристики багатополярності світу.
4. Теоретичні передумови розуміння сучасної багатополярності.
5. Варіанти переходу до багатополярного світу.
6. Багатополярна геополітична організація світу.
7. Україна в сучасному полярному просторі.
8. Світовий тероризм: поняття, витoki, суть, характерні особливості.
9. Форми і прояви тероризму.
10. Міжнародне співробітництво у боротьбі з міжнародним тероризмом.
11. Основні види терористичних актів: історія і сьогодення.
12. Глобальний тероризм: методичні підходи до вивчення.
13. Роль і місце України в боротьбі з міжнародним тероризмом.
14. Глобальний тероризм: методичні підходи до вивчення.
15. Роль і місце України в боротьбі з міжнародним тероризмом.
17. Глобалізація як провідна тенденція сучасного світового розвитку.
18. Суть та протиріччя глобалізації.
19. Концепція «воріт в глобальний світ».
20. Глобалізація вищої освіти: тенденції і прояви.
21. Вплив глобалізації на функціонування національної держави.
22. ТНК і глобалізація.
23. Глобальні міста.
24. Україна в глобалізаційних процесах.
25. Фрагментація як результат глобалізації.
26. Загальні тенденції фрагментації міжнародних відносин.
27. Фрагментація світового порядку.
28. Фрагментація зовнішньої політики.

29. Фрагментація безпекового простору Європейського континенту.
30. Політика Російської Федерації - фрагментація України.
31. Ключові аспекти змін у змісті загроз міжнародному миру і розширення поняття безпеки.
32. Нові загрози безпеки.
33. Зміна ролі держав у забезпеченні національної безпеки в умовах глобалізації.
34. Проблеми регіональної безпеки.
35. Проблема міжнародної безпеки за умов глобальних викликів в постбіполярний період.
36. Глобальне середовище безпеки.
37. Національна та міжнародна безпека: традиційні та нові загрози.
38. Загострення локальних конфліктів.
39. Україна у сфері дії нових безпекових загроз.
40. Концептуальні засади гібридної війни.
41. Ознаки гібридної війни в різних сферах буття.
42. Гібридна війна як протистояння існуючому світовому порядку.
43. Передумови виникнення гібридних війн, їх основні елементи.
44. Гібридна війна як основна форма російсько-українського конфлікту.
45. Передумови розвитку гібридної війни Росії проти України, фази та етапи гібридної війни.
46. Сценарії гібридної війни, основні складові, суб'єктивні чинники в прийнятті стратегічних рішень українською стороною.
47. Гібридна війна в Криму, стратегія керованого хаосу.
48. Інформаційна складова російсько-української гібридної війни механізми впливу.
49. Інформатизація як новітня детермінанта міжнародних відносин.
50. Інформаційні ресурси як стратегічна категорія міжнародних відносин.
51. Міжнародне співробітництво у сфері інформаційних відносин.
52. Зміна системи міжнародних відносин під впливом інформатизації.
53. Міжнародна інформаційна безпека.
54. Інформаційно-психологічні війни.
55. Зовнішньополітичні комунікації.
56. Україна в сучасному міжнародному інформаційному просторі.
57. Інтеграція - пріоритетний напрямок формування нового світового порядку.
58. Основні прояви дезінтеграції.
59. Одночасність процесу інтеграції та дезінтеграції в сучасних міжнародних відносинах.

60. Роль інтеграційних та дезінтеграційних процесів у сучасному світі.
 61. Геополітичні стратегії інтеграції.
 62. Інтеграція і дезінтеграція в сучасній глобальній економіці.
 63. Причини сучасних дезінтеграційних процесів: досвід ЄС.
 64. Суперечливі наслідки дезінтеграції.
 65. Україна в сучасних інтеграційних та дезінтеграційних процесах.

ПРИКЛАДИ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Глобалізація - це

1	Процес взаємопроникнення культур
2	Процес глобального і всезагального роззброєння
3	Процес всесвітньої економічної, політичної та культурної уніфікації та інтеграції
4	Епоха постмодернізму у міжнародних відносинах
5	Дослідження фундаментальних проблем світоустрою

Правильна відповідь: 3.

2. Вперше термін «глобалізація» запровадив:

1	Т. Левітт
2	Ежен Бюрнуфа
3	Олександр фон Гумбольдт
4	Жозеф Марі де Местра
5	Шарль Ренув'є

Правильна відповідь: 1.

3. Концепцію «галактичної мережі» запропонував:

1	Дональд Девіс
2	Біл Гейц
3	Ф.Фукуямі
4	Дж.Сорос
5	Джозеф Лікнайдер

Правильна відповідь: 5.

4. Окінавська хартія прийнята в 2000 році декларувала:

1	Боротьбу з засиллям вірусів в інтернет-мережі
2	Боротьбу з засиллям порнографії в інтернет-мережі
3	Створення глобального інформаційного суспільства
4	Боротьбу з тероризмом в інтернет-мережі
5.	Списання боргів бідним

Правильна відповідь: 3.

5. Міжурядові організації називаються наддержавними утвореннями, оскільки:

1	Їх створюють держави на постійній основі для реалізації загальних цілей
2	Формують нову модель міжнародних відносин
3	Відстоюють свої позиції в ООН
4	Здійснюють внутрішнє державне керівництво
5	Відстоюють свої позиції в НАТО

Правильна відповідь: 1.

6. Яке слово пропущене в реченні?

Всесвітня комп'ютерна мережа, що об'єднує мільйони мереж _____	(у бланку відповідей подати одним словом)
--	---

Правильна відповідь: інтернет

7. Визначте риси гуманітарної інтервенції:

1	Є актом використання військової сили у міжнародних відносинах
2	Консолідує ресурси країни задля подолання корупції
3	Проводиться у вигляді збройного вторгнення
4	Здійснюється всупереч волі іншої держави
5	Сприяє поліпшенню інвестиційного клімату

Правильна відповідь: 1, 3, 4.

8. Формами міжнародної діяльності держав є:

1	тактика
2	тероризм
3	дипломатія
4	війна
5	стратегія

Правильна відповідь: 3, 4, 5.

9. Приведіть у відповідність тенденції міжнародних відносин з їх характерними рисами:

1) демократизація	а) зростання ролі інформації в сучасному світі
2) глобалізація	б) «балканізація планети»
3) інформатизація	в) «об'єднання Європи»
4) фрагментація	г) зростання універсальності
5) інтеграція	д) розмивання кордонів між внутрішньою і зовнішньою політикою

Правильна відповідь: 3-а, 1-д, 2-г, 4-б, 5-в

10. Встановіть відповідність між датами та подіями:

1) 1991	А) Маастрихтський договір
2) 1992	Б) Ніццький договір
3) 1997	В) Лісабонський договір
4) 2001	Г) Амстердамський договір
5) 2007	Д) розпад СРСР

Правильна відповідь: 1-Д, 2-А,3-Г,4-Б, 5-В.

**МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО НАПИСАННЯ ТА
ОФОРМЛЕННЯ КУРСОВОЇ РОБОТИ З ДИСЦИПЛІНИ
«СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН»**

Курсова робота є одним з перших самостійних наукових досліджень, які виконують студенти-міжнародники гуманітарно-педагогічного факультету згідно з навчальним планом. Тематика курсових робіт відповідає напрямам досліджень кафедри міжнародних відносин і суспільних наук.

Тему дослідження студент обирає самостійно із запропонованого переліку або пропонує свою. Проте тему курсової роботи обов'язково необхідно узгодити з науковим керівником. Написання курсової роботи вимагає дотримання чітких правил. При виборі теми дослідження варто уникати довгої назви (не більше дев'яти слів) чи надто складних термінів. Тема курсової роботи не повинна починатись такими словами: проблема, дослідження, деякі шляхи, деякі питання, деякі проблеми, до питання тощо.

Перш ніж визначитись з темою дослідження, необхідно ознайомитись з наявною науковою літературою, з'ясувати рівень наукового опрацювання обраної тематики. Обравши тему курсової роботи, студент опрацьовує літературу (першоджерела, монографії, посібники тощо).

Потім студент складає план дослідження і узгоджує його з науковим керівником. Курсова робота повинна мати логічний, доказовий, аргументований характер і містити поглиблений аналіз досліджуваної теми. Курсову роботу необхідно належно оформити і подати на кафедру в термін, передбачений графіком навчального процесу.

Курсова робота, яка є плагіатом, не відповідає вимогам щодо змісту та оформлення, написана без дотримання затвердженого плану, не містить елементів наукової новизни, обґрунтованих висновків, а також не має рецензії наукового керівника, до захисту не допускається.

Обсяг **основного тексту** курсової роботи 30-35 сторінок комп'ютерного набору.

СТРУКТУРА КУРСОВОЇ РОБОТИ

Курсова робота має чітку структуру, кожен з елементів якої подається у сталому порядку та є обов'язковим.

Курсова робота складається з таких частин:

- титульний аркуш;
- зміст (план);
- вступ;
- основна частина (складається з кількох розділів, кожен з яких містить підрозділи);
- висновки;
- список використаних джерел (перелік посилань); – додатки (за необхідності).

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ СТРУКТУРНИХ ЧАСТИН КУРСОВОЇ РОБОТИ

Титульний аркуш має єдиний стандарт і містить такі дані:

- назва навчального закладу;
- назва інституту (факультету)
- назва кафедри;
- тема курсової роботи;
- номер групи, прізвище, ініціали студента;
- наукове звання, посада, прізвище та ініціали наукового керівника;
- місто і рік виконання кваліфікаційної роботи (Див. Додаток 1).

Зміст (план) розташовують безпосередньо після титульного аркуша, починаючи з нової сторінки. До змісту входять такі пункти: вступ, послідовно перераховані назви всіх розділів та підрозділів, висновки, список використаної літератури, додатки (якщо вони є). Навпроти кожного із пунктів проставляють номери сторінок, які містять початок вищевказаних складових частин роботи (Див. Додаток 2).

У вступі студент розкриває сутність і стан дослідження певної проблеми (перераховує те, що вже зроблено у висвітленні досліджуваної проблеми іншими авторами), обґрунтовує необхідність дослідження обраної теми, тобто її актуальність. Саме у вступі формулюють мету (яка тісно пов'язана з назвою дослідження) та

основні завдання курсової роботи, а також вказують предмет, об'єкт і методи дослідження. Завдання мають конкретизувати основну мету курсової роботи, а їх формулювання повинно відповідати назвам основних розділів, їх послідовності. У вступі необхідно вказати на методи, якими послуговувався студент у процесі написання курсової роботи.

Структура вступу повинна бути такою:

- актуальність обраної для дослідження теми;
- мета курсової роботи;
- завдання роботи;
- об'єкт і предмет дослідження;
- методи дослідження (Див. Додаток 3).

Рекомендований обсяг вступу – 2-3 сторінки.

Основна частина дослідження складається з 3 і більше розділів та, за потреби, кількох підрозділів; розділи та підрозділи повинні бути приблизно однакового обсягу. Кожен підрозділ повинен завершуватися лаконічним підсумком. Кожний розділ повинен закінчуватись висновками до нього (2-3 абзаци). Виділяти окремим підзаголовком «Висновки до першого (другого, третього) розділу» не потрібно, можна просто виділити ці слова в тексті за допомогою напівжирного шрифту, курсиву (Див. Додаток 4).

В основній частині доцільно проаналізувати сучасний стан вивчення обраної теми (проблеми, ідеї тощо), її розробленість і популярність у літературних розвідках. Автор курсової роботи повинен розглянути основні концепції та підходи у вивченні теми, порівняти їх, визначивши спільне та відмінне у них. У курсовій роботі автор обґрунтовує та обстоює власну позицію, бачення обраної проблеми, вказує на можливі способи її вирішення.

У курсовій роботі при аналізі тих чи інших трактувань і положень автор повинен підтверджувати їх цитатами. Посилання на літературу в тексті подають за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подають таким чином: [3; 5; 7] або [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348].

Курсову роботу завершують загальними висновками. Висновки до курсової роботи можна оформити у вигляді чітких тез, що стосуються розділів роботи. У висновках наводять оцінку одержаних результатів роботи відповідно до завдань дослідження, вказаних у вступі. Висновки повинні бути стислими і ґрунтовними. Рекомендований обсяг висновків – 2-3 сторінки (Див. Додаток 5).

Список використаної літератури, тобто джерел, на які автор посилається в основній частині курсової роботи, подають в

алфавітному порядку (не менше 25 опрацьованих джерел) після висновків, починаючи з нової сторінки. У відповідних місцях основного тексту курсової роботи мають бути посилання на джерела. (Див. Додаток б).

Додатки до курсової роботи роблять за потреби, якщо у роботі необхідно навести подробиці дослідження. У додатки можна вмістити додаткову інформацію (хронологічні таблиці, біографічні відомості, порівняльні таблиці); ілюстрації (фото сторінки з рукопису міжнародного документу, фото титульної сторінки документу тощо). Варто пам'ятати, що додатки не є обов'язковим елементом курсової роботи, а їх використання без потреби може перевантажити текст роботи, знизивши якість її виконання. У додатки не можна вміщувати ту інформацію чи ілюстративні матеріали, які не містять елементів новизни і є загальновідомими. Додатки повинні відповідати змісту роботи, можуть містити оригінальне схематичне зображення змісту, діаграми тощо.

ЕТАПИ НАПИСАННЯ КУРСОВОЇ РОБОТИ

Починаючи роботу над написанням курсової роботи, студент повинен розподілити свій час та спланувати його. Для оптимізації виконання дослідження варто скласти чіткий план роботи та графік консультацій з науковим керівником.

Як правило, дослідження обраної теми складається з п'яти етапів.

Перший етап складається з вибору теми та обґрунтування її актуальності, визначення об'єкта, предмета й мети дослідження, підготовки плану курсової роботи.

Тема наукового дослідження є складовою частиною певної проблеми. Тематику курсових робіт розробляє та затверджує кафедра української літератури.

Актуальність теми дослідження зумовлюється теоретичними й емпіричними пізнавальними завданнями дисципліни, необхідністю розширення парадигми знань про окремі літературні явища або процеси, потребою їх поглибленого вивчення, незавершеністю опрацювання окремих аспектів відповідної наукової проблеми.

Мета дослідження – це визначення автором своєї евристичної стратегії в отриманні нових знань про об'єкт та предмет дослідження, усвідомлений образ очікуваного результату, на досягнення якого спрямована діяльність дослідника. Мета спрямовує дослідницьку діяльність та визначає можливі засоби її досягнення через формування завдань дослідження.

Не можна формулювати мету як дослідження..., вивчення..., оскільки таке визначення мети вказує на засіб, але не спосіб її досягнення. Мета дослідження може бути пов'язана, зокрема, з формулюванням наукових завдань, які належить вирішити; з обґрунтуванням можливості виявлення нових ознак загального або часткового характеру, певних конкретних фактів, що аналізуються, а також структури їхньої організації; з визначенням певних теоретико-методологічних моделей дослідження, застосування яких забезпечує вирішення обраних теоретичних і практичних наукових завдань.

Завдання дослідження – відповідно до загальної мети необхідно чітко визначити етапи наукового пошуку для її досягнення. Передусім слід сформулювати завдання, пов'язані з виявленням найсуттєвіших ознак та внутрішньої структури об'єкта і предмета дослідження. Завданнями курсової роботи з історії української літератури можуть бути, зокрема, такі: виявлення сутності окремих понять, явищ, процесів, визначення параметрів та рівнів їх функціонування, принципів інтерпретації тощо. Увесь комплекс завдань – це алгоритм безпосередньої загальної моделі дослідження, зумовлений логікою етапів конкретного наукового пошуку. У курсовій роботі має бути 2 і більше завдання.

Підсумком курсової роботи є досягнення мети та реалізація завдань дослідження. Результати цього необхідно відобразити у висновках.

Об'єктом дослідження є процес або явище, яке породжує проблемну ситуацію й обирається для наукового пошуку. Об'єкт дослідження – це вся сукупність зв'язків, відношень різних теоретичних аспектів міжнародних відносин, які слугують джерелом необхідної для дослідника інформації.

Предмет дослідження міститься в межах об'єкта і визначає тему курсового дослідження. Предметом дослідження є тільки ті суттєві зв'язки та відношення, які підлягають безпосередньому вивченню в кожній окремій курсовій роботі. В об'єкті дослідження визначена загальна сфера наукового пошуку, у предмета дослідження чітко виокремлюється явище, етап чи процес, які будуть проаналізовані у курсовій роботі. Окреслення предмета дослідження слід розуміти як виокремлення параметрів певного «ракурсу» наукового пошуку у визначенні основних компонентів характеристики об'єкта дослідження. Отже, об'єкт і предмет дослідження співвідносяться між собою як загальне і часткове, тобто предмет дослідження є більш вузьким, ніж його об'єкт.

Другий етап передбачає визначення теоретичної основи дослідження. Перш за все курсова робота повинна базуватися на опрацюванні різноманітної наукової літератури з теми дослідження.

На другому етапі дослідження студент працює з різноманітними бібліотечними фондами, підшукуючи літературу для дослідження, тобто здійснює бібліографічний пошук.

Для складання бібліографії (список літератури, використаної у курсовій роботі) за темою наукової роботи студент використовує фонди бібліотеки: систематичні каталоги, в яких назви творів розташовані за галузями знань; алфавітні каталоги, в яких картки розташовані в алфавітному порядку за прізвищами авторів; предметні каталоги, що містять назви творів з конкретних проблем і спеціальностей, а також різноманітні бібліографічні довідкові видання (покажчики за окремими темами і розділами), посилання в підручниках, монографіях, енциклопедичних словниках, періодичній літературі та ін. Роботу з літературою варто починати з книг, потім переходити до статей, спочатку опрацьовувати вітчизняні джерела, після цього – наукові праці зарубіжних авторів. Для підбору періодичної літератури слід звернутися до покажчиків статей, опублікованих протягом календарного року і розміщених у кінці останнього номера журналу за кожен рік видання.

На третьому етапі на основі аналізу літератури з обраної теми потрібно скласти чіткий план дослідження, обрати методи та визначити методіку дослідження (як, в який спосіб проводити дослідження). Важливо відзначити, що методи дослідження обирають з урахуванням специфіки завдань, які поставив перед собою дослідник.

Четвертий етап передбачає обробку та аналіз результатів дослідження, написання курсової роботи, формулювання висновків і рекомендацій за результатами дослідження.

П'ятий етап – оформлення остаточного тексту курсової роботи і підготовка до захисту.

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ КУРСОВИХ РОБІТ

Назва роботи повинна бути по можливості короткою, не носити оцінкових тверджень, відповідати обраній спеціальності та суті вирішуваної наукової проблеми, вказувати на мету дослідження і його завершеність.

Курсову роботу виконують державною мовою.

При написанні роботи обов'язково посилатися на авторів і літературу, з якої запозичено матеріали або окремі результати. Використання в роботі запозиченого матеріалу без посилання на автора не допускається.

У роботі необхідно стисло, логічно й аргументовано викладати зміст і результати дослідження, уникати загальних слів, бездоказових тверджень, тавтології. Обсяг основного тексту (тобто обсяг всієї роботи без списку використаних джерел і додатків, титульної сторінки і плану роботи) курсової роботи становить 30-35 сторінок.

ПРАВИЛА КОМП'ЮТЕРНОГО НАБОРУ ТЕКСТУ

Курсову роботу друкують за допомогою комп'ютерного набору на білому папері формату А4 (210x297 мм). Шрифт друку повинен бути чітким, стрічка – чорного кольору середньої жирності. Щільність тексту роботи повинна бути однаковою. Перенесення слів у тексті не допускається.

Текст з лексичними та орфографічними помилками є неприпустимим. Текст роботи необхідно друкувати з одного боку аркуша, залишаючи поля таких розмірів: ліве – 30 мм, праве – 20 мм, верхнє – 20 мм, нижнє – 20 мм.

Основні вимоги до комп'ютерного набору тексту реферату, курсової роботи:

- текстовий редактор – WORD;
- гарнітура шрифту – Times New Roman, вирівнювання – по ширині;
- кегель шрифту (розмір) – 14;
- кількість символів у рядку – не менше 60;
- абзац – 1,2-1,27 см;
- міжрядковий інтервал – полуторний;
- кількість рядків на сторінці – до 30;
- назви структурних частин роботи: ЗМІСТ, ВСТУП, РОЗДІЛ, ВИСНОВКИ, СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ, ДОДАТКИ друкують великими літерами симетрично до тексту (шрифт – 14 жирний), вирівнюючи по центру;
- усі названі структурні частини роботи слід починати з нової сторінки;
- новий підрозділ друкується з тієї ж сторінки, на якій закінчився попередній, відступ між підрозділами – два полуторних інтервали;
- заголовки підрозділів друкують маленькими літерами, крім першої – великої, з абзацного відступу, шрифт – 14 жирний. Крапку в

кінці заголовка не ставлять. Відстань між заголовком розділу та заголовком підрозділу – два полуторних інтервали;

– використовувані в роботі списки повинні бути виконані в одному стилі по всьому тексту (наприклад, всі списки з нумерацією 1), 2) ... або всі списки з маркуванням –);

– в роботі дозволяється виділяти важливий текст таким чином: *напівжирний*, *курсив*, *напівжирний курсив* або підкреслений – але виділення по всьому тексту повинні бути виконані в одному стилі. Не допускається виділяти частину тексту за допомогою інших шрифтів, крім Times New Roman, іншого розміру, крім 14, іншого інтервалу тощо;

– використовувані в роботі лапки мають бути одного стилю: «» Аналогічно є вимога і до стилю апострофів: ’ – однаково по всьому тексту;

– зазначаючи в тексті роботи прізвища та ініціали дослідників, необхідно дотримуватись одного стилю: Капітоненко М. Г., Требін М. П. або М. Г. Капітоненко, М. П. Требін, або М. Капітоненко, М. Требін. Між прізвищем та ініціалами (слідкуючи, щоб вони лишились в один рядок) необхідно використовувати нерозривний пробіл (стандартне сполучення клавіш «Shift – Ctrl – Пробіл»);

– не допускається розташування заголовку підрозділу внизу сторінки, якщо під ним не вміщується щонайменше два рядки – у такому разі назву підрозділу разом із текстом переносять на наступну сторінку;

– не можна починати абзац внизу сторінки, якщо на ній поміститься тільки один рядок з нього – в такому разі слід переносити весь абзац на наступну сторінку. Аналогічно не можна переносити один рядок з абзацу на наступну сторінку.

НУМЕРАЦІЯ

Нумерацію сторінок подають арабськими цифрами без знака № у правому верхньому куті. Крапка після номеру сторінки не ставиться. Нумерують всі аркуші, у тому числі додатки. На титульній сторінці номер не ставлять. Нумерацію починають з другої сторінки (на якій вміщено зміст) з цифри «2».

Зміст, вступ, висновки, список використаної літератури не мають порядкових номерів. У тексті кваліфікаційної роботи номер розділу ставлять після слова «РОЗДІЛ», після номера крапку не ставлять, потім з нового рядка друкують заголовок розділу.

Підрозділи нумерують у межах кожного розділу. Номер

підрозділу складається з номера розділу і порядкового номера підрозділу, між якими ставлять крапку. В кінці номера підрозділу повинна стояти крапка, наприклад: 2.3. – третій підрозділ другого розділу. Потім у того ж рядка друкують заголовок підрозділу.

ОФОРМЛЕННЯ ТАБЛИЦЬ

Таблиці нумерують послідовно (за винятком тих, що розміщені в додатках) у межах розділу. У правому верхньому куті розміщують слово «Таблиця» із зазначенням її номера, наприклад: Таблиця 3. Кожна таблиця повинна мати назву, яку розміщують над таблицею і друкують по центру сторінки симетрично до тексту. Назву і слово «Таблиця» починають з великої літери. У разі перенесення таблиці на іншу сторінку над подальшими частинами пишуть: «Продовження табл. 3».

Таблицю розміщують після першого згадування про неї в тексті. У тексті повинна бути вказівка на таблицю, наприклад: «... основні події життя і творчості письменника наведено в таблиці 3». Таблицю розміщують таким чином, щоб її можна було читати без повороту переплетеного блоку роботи або з поворотом за годинниковою стрілкою.

ЦИТУВАННЯ ТА ПОСИЛАННЯ НА ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

При написанні курсової роботи студент повинен давати посилання на джерела, матеріали або окремі результати досліджень, на ідеях та висновках яких відбувалось вивчення теми курсової роботи. Такі посилання дають змогу відшукати використане у роботі джерело і перевірити достовірність цитування. Якщо було використано відомості, матеріали з монографій, оглядових статей, інших джерел з великою кількістю сторінок, тоді у посиланні необхідно точно вказати номери сторінок, ілюстрацій, таблиць з джерела, на яке зроблено посилання у роботі. Приклад: Цитата в тексті:

«До більш сучасних методик належить індекс комплексної національної могутності – комплексний індикатор сили, який бере до уваги можливості країн у сфері економіки, військових справ, науки і технологій, освіти, а також володіння природними ресурсами та вплив держави» [12, с. 218].

Відповідне подання у списку літератури:

12.Капітоненко М. Теорія міжнародних відносин. Чернівці: Книги – ХХІ, 2019. 272 с.

ОФОРМЛЕННЯ СПИСКУ ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Відомості про джерела і літературу, які включені до списку, необхідно подавати згідно з вимогами державного стандарту з обов'язковим наведенням прізвищ авторів, назви праці, міста і року видання, видавництва і кількості сторінок. Список складають в алфавітному порядку (Див. Додаток б).

Зверніть увагу на такі моменти:

1. При посиланні на книгу в списку використаних джерел вказують загальну кількість сторінок. При посиланні на частину книги чи статтю в збірці вказують номери сторінок, на яких починається і закінчується стаття.

2. Якщо у літературного джерела один автор, то його прізвище вказують перед назвою, якщо два і більше – після назви. Якщо у джерела п'ять і більше авторів, після назви вказують тільки три перших прізвища з уточненням «та ін.».

3. Якщо прізвища авторів вказують перед назвою роботи, то ініціали зазначають після них (Капітоненко М. Г. Назва ...). Якщо ж спочатку вказують назву джерела, то ініціали зазначають перед прізвищем автора (Назва / М. Г. Капітоненко).

4. Обов'язково необхідно вказувати не тільки місце видання, а й видавництво. 5. Місце видання пишуть повністю (Запоріжжя, Донецьк, Львів, Чернівці, Відень тощо), за винятком столиць держав: К. (Київ), М. (Москва), Л. або СПб. (Ленінград, або Санкт-Петербург), Н.У. (Нью-Йорк), Л. (Лондон), Р. (Париж).

ОФОРМЛЕННЯ ДОДАТКІВ

Додатки оформлюють як продовження роботи на наступних її сторінках після списку використаної літератури. Додатки слід позначати послідовно великими літерами української абетки, за винятком літер Г, Є, І, Ї, Й, О, Ч, Ъ, наприклад: «Додаток А», «Додаток Б» і т. д.

Кожний такий додаток повинен починатися з нової сторінки. Додаток повинен мати заголовок, надрукований угорі малими літерами з першої великої симетрично зліва відносно тексту сторінки. Зліва над заголовком малими літерами з першої великої друкується «Додаток» і велика літера, що позначає додаток. Сторінки з додатками нумерують, але їх не враховують до загального обсягу роботи, наприклад, робота може містити 22 сторінки основного тексту і 3 сторінки додатків, але обсяг курсової роботи буде 22 сторінки, а не 25.

ПОРЯДОК ЗАХИСТУ КУРСОВОЇ РОБОТИ

Курсові роботи, які за висновком наукового керівника заслуговують на позитивну оцінку, рекомендують до захисту. Роботи, які за попередньою оцінкою наукового керівника не мають підстав для позитивної оцінки, до захисту не допускають і передають студенту для подальшого доопрацювання. Захист курсової роботи відбувається на відкритому науковому семінарі. На семінарі повинні бути присутні усі студенти, які пишуть курсову роботу з дисципліни, наукові керівники курсових робіт. На захист курсових робіт також можуть бути запрошені декан факультету, завідувач кафедри, викладачі кафедри міжнародних відносин і суспільних наук, куратор групи.

Кожен студент, автор курсової роботи, виголошує доповідь за основними результатами дослідження. Під час доповіді студент називає тему дослідження, розкриває її актуальність, вказує мету, завдання, об'єкт, предмет, методiku дослідження, дає загальну характеристику роботи (структура роботи: вступ, кількість розділів, висновки, додатки; повний обсяг роботи у сторінках, кількість позицій у списку використаної літератури, зокрема іноземними мовами тощо), стисло викладає основний зміст курсової роботи за розділами. Особливу увагу при цьому необхідно звернути на ту дослідницьку частину курсової роботи, яка містить власні спостереження, а також результати виконання дослідницького завдання. Виступ завершується формулюванням висновків. Обсяг тексту доповіді має відповідати 5-7 хвилинам виступу. Після доповіді присутні на семінарі можуть задати питання з теми курсової роботи доповідачеві. Відповіді студента мають бути конкретними, аргументованими і короткими. Після відповідей студента на запитання науковий керівник оголошує оцінку за виконану ним курсову роботу.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ КУРСОВИХ РОБІТ

Курсова робота повинна засвідчити, що студент уміє здійснювати самостійний науковий пошук, зіставляти та аналізувати певні літературні явища та проблеми.

У процесі виконання курсової роботи студент відповідно до кваліфікаційних вимог повинен виявити:

- ґрунтовні знання теорії, історії та сучасних тенденцій міжнародних відносин, які залучені до дослідження;
- вміння добирати, систематизувати та обробляти інформацію відповідно до мети та завдань дослідження;

– вміння робити обґрунтовані висновки та окреслювати перспективи подальших наукових розвідок в обраному для дослідження напрямку;

– вміння визначати і пояснювати причинно-наслідкові зв'язки процесів та явищ в сучасних міжнародних відносинах.

Курсова робота оцінюється за 100-бальною шкалою. Диференціювання оцінки за національною шкалою відбувається наступним чином:

Оцінка національна	Рейтинг здобувача вищої освіти, бали
Відмінно	90-100
Добре	74-89
Задовільно	60-73
Незадовільно	0-59

При визначенні оцінки за курсову роботу враховують низку важливих показників, а саме:

- актуальність обраної теми курсової роботи;
- чіткість формулювання мети і завдань дослідження;
- структура і логіка побудови змісту роботи;
- якість теоретико-методологічного аналізу проблеми;
- наявність огляду наукових джерел;
- правильність і повнота виконання поставлених завдань;
- правомірність одержаних результатів;
- змістовність зроблених узагальнень і висновків;
- дотримання чинних вимог до оформлення роботи;
- змістовність доповіді студента про основні результати дослідження;
- правильність та чіткість відповідей на запитання присутніх на захисті курсової роботи викладачів, які є членами кафедри міжнародних відносин і суспільних наук.

ТЕМАТИКА КУРСОВИХ РОБІТ

1. Багатополярність як нова геополітична модель світу.
2. Глобалізація як провідна тенденція сучасного світового розвитку.
3. Концепція «воріт в глобальний світ».

4. Міжнародне співробітництво у боротьбі з міжнародним тероризмом.
5. Світовий тероризм: витоки, суть, характерні особливості, форми і прояви.
6. Фрагментація міжнародних відносин.
7. Тенденція до зміни у змісті загроз міжнародному миру і розширення поняття безпеки.
8. Гібридна війна як новітній конфлікт і як форма глобального протистояння.
9. Ключові аспекти змін у змісті загроз міжнародному миру і розширення поняття безпеки.
10. Проблеми регіональної безпеки.
11. Гібридна війна як протистояння існуючому світовому порядку.
12. Інформатизація як новітня детермінанта міжнародних відносин.
13. Тенденції до інтеграції та дезінтеграції міжнародних відносин.
14. Україна в сучасному полярному світі.
15. Роль і місце України в боротьбі з міжнародним тероризмом.
16. Глобалізація вищої освіти: тенденції і прояви.
17. Вплив глобалізації на функціонування національної держави.
18. Україна в глобалізаційних процесах.
19. Фрагментація безпекового простору Європейського континенту.
20. Політика Кремля - фрагментація України.
21. Національна та міжнародна безпека: традиційні та нові загрози.
22. Загострення локальних конфліктів.
23. Україна у сфері дії нових безпекових загроз.
24. Гібридна війна як основна форма російсько-українського конфлікту.
25. Інформаційно-психологічні війни.
26. Україна в сучасному міжнародному інформаційному просторі.
27. Причини сучасних дезінтеграційних процесів: досвід ЄС. Суперечливі наслідки дезінтеграції.
28. Україна в сучасних інтеграційних та дезінтеграційних процесах.
29. Тенденція до змін у характері відносин між телуро- і таласократичними силами в світі після завершення «холодної війни».
30. Тенденція до закріплення нових елементів у правилах

- поведінки між державами в межах сучасного міжнародного порядку.
31. Тенденція до розширення складу і зростанням багатоманітності політичних акторів.
 32. Спрямованість до перетворення світового міжнародного порядку в «постамериканський світ».
 33. Тенденція до демократизації міжнародних відносин.
 34. Тенденція до утвердження новітніх сучасних механізмів регулювання міжнародного порядку.
 35. Особливості і тенденції розвитку сучасних міжнародних відносин.
 36. Сучасна система міжнародних відносин.
 37. Тенденції розвитку сучасних міжнародних відносин.
 38. Формування зовнішньої політики України в системі сучасних міжнародних відносин.
 39. Тенденції розвитку сучасного світового політичного процесу та їх вплив на формування безпекової політики України.
 40. Геополітичні процеси сучасності та їх вплив на міжнародну безпеку.
 41. Безпекова політика України у контексті сучасного світового політичного процесу.
 42. Система міжнародної безпеки на сучасному етапі.
 43. Участь України у системі міжнародної безпеки на сучасному етапі її трансформації.
 44. Підходи міжнародних організацій до врегулювання кризових ситуацій.
 45. Міжнародні організації у протидії гібридній агресії Російської Федерації проти України.
 46. Особливості діяльності міжнародних організацій пострадянського простору та участь у них України.
 47. Формування двосторонніх відносин України з державами пострадянського простору.
 48. Основні тенденції в українсько-російських відносинах.
 49. Українсько-російські відносини до 2014 року.
 50. Зовнішньополітичні аспекти російської агресії.
 51. Європейська інтеграція та євроатлантичне співробітництво України.
 52. Україна в інтеграційних процесах сучасності.
 53. Сутність і зміст інтеграційних процесів у світі.
 54. Інтеграційні процеси сучасності та участь у них України.
 55. Європейський Союз та інтеграційні процеси в Європі.

56. Європейський Союз як провідна міжнародна організація.
57. Розширення Європейського Союзу: критерії і процедура набуття членства.
58. Сучасний стан взаємовідносин України із Європейським Союзом.
59. Курс на європейську інтеграцію як зовнішньополітичний пріоритет України.
60. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом.
61. Перспективи європейської інтеграції України. .
62. Основні напрями співробітництва України з Європейським Союзом.
63. Внутрішні і зовнішні фактори реалізації курсу України на європейську інтеграцію.
64. Сутність спільної зовнішньої політики та політики безпеки Європейського Союзу.
65. Правова основа, цілі, принципи та види зовнішньої політики Європейського Союзу.
66. Перспективи розвитку зовнішньополітичної доктрини Європейського Союзу
67. Співробітництво з Європейським Союзом у військовій сфері в умовах агресії Російської Федерації проти України.
68. Спільна політика безпеки та оборони Європейського Союзу.
69. Особливості співробітництва з Європейським Союзом у військовій сфері з урахуванням подій на Сході України та у Криму.
70. Організація Північноатлантичного договору як міжнародний воєнно-політичний альянс.
71. Організація Північноатлантичного договору у системі міжнародної безпеки.
72. Реакція Організації Північноатлантичного договору на окупацію Криму та російську агресію на Сході України.
73. Стратегічні пріоритети і трансформація північноатлантичного альянсу в сучасних умовах.
74. Пріоритетні напрями трансформації Північноатлантичного Альянсу.
75. Позиція країн Альянсу щодо російської агресії проти України.
76. Підготовка підрозділів Збройних Сил України за стандартами Північноатлантичного альянсу в межах програм партнерства.
77. Механізми співпраці України з Організацією Північноатлантичного договору в сучасних умовах.
78. Підготовка підрозділів Збройних Сил України за стандартами

- Північноатлантичного альянсу в межах програми «Партнерство заради миру».
79. Стан та перспективи співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору в умовах агресії Російської Федерації проти України.
 80. Сучасний стан співпраці України з Організацією Північноатлантичного договору з урахуванням рішень Комісії Україна -НАТО.
 81. Події Арабської весни та їх вплив на міжнародні відносини.
 82. Вплив Німеччини на міграційну політику Європейського Союзу.
 83. Ізраїльський вектор зовнішньої політики США на Близькому Сході.
 84. Роль міжнародних неурядових організацій у сучасній системі міжнародних відносин.
 85. Політична роль країн Африканського континенту на міжнародній арені.
 86. ЄС як регіональне специфічне об'єднання держав у сучасній Європі.
 87. Міжнародний тероризм: сучасний стан.
 88. Роль НАТО у сучасному світі.
 89. Імунітет держави в міжнародних економічних відносинах.
 90. Цілі сталого розвитку ООН.
 91. Соціально-політичні трансформації в сучасній Індії та їх вплив на міжнародні відносини.
 92. Роль Польської Республіки у міжнародній діяльності на сучасному етапі.
 93. Роль жінок у сучасній дипломатії.
 94. Європейська інтеграція та євроатлантичне співробітництво України.
 95. Національні інтереси України у зовнішній політиці. Головні чинники формування.
 96. Неурядові організації та їх вплив на міжнародні відносини.
 97. Глобалізація в сучасних міжнародних відносинах.
 98. Південно-Китайське море: сучасна геополітична ситуація в регіоні.
 99. Співпраця України з міжнародними фінансовими організаціями.
 100. Українсько-ізраїльські відносини на сучасному етапі: тенденції розвитку.
 101. Вплив цифрової дипломатії на міжнародну безпеку.

102. Тіньова сфера міжнародних відносин в умовах сучасної глобалізації.
103. Зовнішня політика США на сучасному етапі /Обама, Трамп/.
104. Основні напрями зовнішньої політики Франції на сучасному етапі.
105. Тенденції і перспективи подальшого розширення Європейського Союзу.
106. Європейський Союз у міжнародних відносинах.
107. Трансформація НАТО у постбіполярну епоху.
108. Європейська інтеграція України: здобутки та проблеми.
109. Еволюція відносин Україна-НАТО.
110. Особливості міжнародних відносин у Східній Азії.
111. Китай у сучасних міжнародних відносинах.
112. Японія в сучасних міжнародних відносинах.
113. Історія та сутність близькосхідної проблеми. Проблеми та перспективи врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту.
114. Сутність близькосхідної проблеми.
115. Основні документи з питань близькосхідного врегулювання.
116. Проблема палестинських біженців. «Стіна безпеки». Насилля та екстремістські організації. Територіальні суперечки та питання єврейських поселень. Статус Єрусалиму.
117. Основні напрями зовнішньої політики Китаю.
118. Корейська проблема.
119. Японія у сучасних міжнародних відносинах.
120. Індія і Пакистан у сучасних міжнародних відносинах.
121. АСЕАН на сучасному етапі.
122. Роль і місце США у сучасній системі міжнародних відносин.
123. Досягнення і прорахунки адміністрації Д. Буша (молодшого).
124. Основні напрями зовнішньої політики США (Б. Обама).
125. Відносини США з Європою та Росією.
126. Європейська інтеграція.
127. Євроатлантична інтеграція.
128. Стратегічне партнерство Україна–США.
129. Гуманітарна інтервенція.

ЛЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ З ДИСЦИПЛІНИ «СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН»

Змістовий модуль 1.

ЛЕКЦІЯ 1: Багатополярність світу.

1. Від біполярності до поліцентризму.
2. Становлення багатополярності як альтернативи однополярній моделі світу в умовах формування нових центрів впливу.
3. Багатополярність як нова геополітична модель світу.
4. Основні характеристики багатополярності світу.

1. Від біполярності до поліцентризму.

В кінці 80-х - початку 90-х рр. ХХ ст. закінчилася «холодна війна». Слідом за цим розпався Радянський Союз - одна з двох наддержав. Протистояння між ним і другою наддержавою - США, в орбіту якого були втягнуті всі учасники світової взаємодії, пішло в минуле. В результаті зруйнувалася стара система міжнародних відносин, яка носила назву біполярної (двополюсної). Однак США не вдалося затвердити свій вплив у світі і створити однополярний (однополюсний) світ.

Хоча біполярний світ СРСР-США, який був остаточно похований лише із закінченням «холодної війни», почав руйнуватися ще до закінчення холодної війни. На Заході вже в другій половині 50-х років почалася консолідація низки європейських країн (освіта Європейського об'єднання вугілля і сталі, потім ЄЕС) з перспективою створення автономного «центру сили». Пізніше із строгих рамок біполярності стали вибиватися: Японія в (60-ті роки ХХ століття), потім ряд регіональних і міжнародних об'єднань типу ОПЕК, нові індустріальні країни (НІК) Південно-Східної Азії та Латинської Америки. 70-х роки ХХ століття позначені економіко-політичним протистоянням Півночі і Півдня. Аналогічний процес відбувався і на Сході: радянську сферу впливу покинули Китай і Албанія, періодично «грішили» прокитайською орієнтацією В'єтнам і особливо КНДР.

Розмивання жорсткої двополярної моделі йшло під впливом декількох взаємопов'язаних процесів: комплексного виснаження «центральної держави», що послаблюють один одного в безупинному військовому, політичному та ідеологічному протистоянні (воно

негативно позначалося на темпах економічного зростання; виражалося в стагнації технологічного прогресу в цивільних галузях промисловості; оберталось наростаючою інфляцією політичного та морального авторитету «наддержав» в їх власних сферах впливу); одночасного наростання економічного і військового потенціалу союзників США і СРСР; поступового переходу Москви і Вашингтона від тотальної конфронтації до відносин, в яких триває суперництво поєднувалося з елементами співпраці, насамперед у сфері військової безпеки. Наслідком цих процесів було неминуче пом'якшення «коаліційної дисципліни» і методів її підтримки з боку керівників як США, так і СРСР.

Приблизно до початку 80-х років ХХ століття біполярність визначала насамперед форму міжнародних відносин, висловлюючись, зокрема, в збереженні численних міжнародних інститутів, утворених ще в 40-50-ті роки ХХ століття (мабуть, строго «біполярним» був також менталітет тодішніх керівників СРСР і США). Але ця форма вже реально вступала в протиріччя з мінливим характером відносин між державами, які еволюціонували в бік іншої організації світу: багатополюсній (кілька глобальних центрів сили) і багатоярусної (наявність держав та їх угруповань як глобального, так і регіонального масштабу). Загострення нібито головних - радянсько-американських - відносин у першій половині 80-х років ХХ століття загальмувало, але не зупинило наростання множинних конфліктів «за всіма азимутами».

Команда Горбачова принесла з собою бажання не тільки перевлаштувати радянське суспільство, а й модернізувати міжнародні відносини, яким у перспективі дійсно судилося перейти в нову якість. Але при цьому реформатори зробили принаймні одну принципову помилку. Вони вирішили знехтувати об'єктивно існуючими тенденціями в світі і, скориставшись переломним історичним моментом, нашвидку переробити світову політику у відповідності зі своїми теоретичними схемами і благими намірами.

Протягом декількох років «післязастійне» радянське керівництво, трошачи конфронтаційні стереотипи в міжнародних справах і біполярні інститути на Сході (РЕВ, ОВД), наполегливо пропонувало решті світу модель безполярного співтовариства націй, перейнятого загальної гармонією і співпрацею. Їм були висунуті ідеї «багатоманітного, але взаємозалежного світу», «без'ядерного і ненасильницького світу», ініціативи з одночасного розпуску політичних блоків, розписана по роках програма ліквідації ядерної зброї та інших засобів масового ураження до 2000 року. Одночасно

була спроба стимулювати процес НБСЄ з прицілом на створення системи колективної безпеки в Європі (концепція «загальноєвропейського дому»), запропоновано аналогічні інститути безпеки для інших районів світу (красноярські і мурманських ініціативи Горбачова) поєднувалися з переконаністю в тому, що «оновлена» ООН буде стежити за глобальним порядком.

Логіка всіх цих ініціатив була, мабуть, така. В силу економічних, військово-технічних і ряду інших причин Радянський Союз був навряд чи здатний запобігти перспективу розпаду власної сфери впливу. Більше того, йому ставало все важче надійно і прийнятною ціною забезпечувати свою військову, політичну, технологічну, економічну та іншу безпеку в традиційних рамках біполярності. Тому необхідно було кінчати з біполярним минулим. При цьому непогано було якось «перескочити» через етап багатополярності, який обіцяв СРСР ще більш інтенсивне і зовсім вже не вигідне для нього змагання економік і технологій, і відразу вступити в передбачений горбачовськими теоретиками ідеальний безполюсний світ загального співробітництва.

У Кремлі розуміли, що «безполісність» не могло бути сотворена однієї лише Москвою. Тому стільки зусиль було витрачено на пропаганду «нового мислення» за кордоном. Однак США і країни Західної Європи, вітаючи зміну зовнішньополітичних установок СРСР, свій внесок у створення ідеальної системи на практиці робити відмовилися. Думкою ж інших - нових - світових лідерів Москва тоді особливо не поцікавилася, а воно, як потім з'ясувалося, було в цілому теж негативним.

До кінця 80-х рр. ХХ століття перебудовчому радянському керівництву все ж таки довелося коригувати свою первісну позицію в бік більшого реалізму. Форсування ними практичних контактів з ЄС відображало визнання того, що об'єднуватися з Західною Європою з існуванням якої необхідно рахуватися більшою мірою, ніж раніше. Одночасно стали вживатися кроки з активізації контактів з іншими провідними державами світу: Китаєм (безпрецедентний візит Горбачова до Пекіна в травні-червні 1989 року); Японією (єдиним реальним результатом тут стало, правда, лише обговорень «курильського питання»); Південною Кореєю і т.д. Одночасно - перспективи реставрації економічних позицій (СРСР у Східній Європі: на рубежі 1990-91 років радянська преса раптом «стала критикувати підтримане раніше Москвою рішення РЕВ про перехід до взаєморозрахунків в іноземній валюті, яке призвело до згортанню дво- і багатосторонніх економічних зв'язків. Все це, і сукупності з

проханнями масованої закордонної допомоги перебудівництві і спробами вдихнути нове життя у внутрішні соціально-економічні реформи в кінці 80-х років ХХ століття, говорило про фактичне визнання радянським керівництвом неминучості епохи глобального поліцентризму, намір зберегти СРСР як світового центру сили (причому з великим упором на політико-економічний, ніж військовий, компонент його могутності), прагненні проводити відповідну епосі більш гнучку зовнішню політику.

Однак і спроба пристосувати «оновлений СРСР» до тепер вже фактично визнаної ним моделі глобального поліцентризму також не вдалася. Насамперед, не пішли внутрішні економічні, соціальні та політичні реформи, які повинні були закласти нову «демільтаризовану» основу глобальної могутності СРСР. Загалом невдалою виявилася і зовнішня політика. Серед іншого, Москва віддала занадто швидко і занадто багато зі своїх реальних зовнішньополітичних активів (ядерні і звичайні озброєння, свою військову присутність в Східній Європі, військові зв'язки з союзниками поза Європою, поставки зброї за кордон) без адекватної компенсації з боку США та Західної Європи. Вона не змогла або не наважилася - в силу збережених ілюзій «нового мислення» або надмірної зацикленості на ідеї стратегічного партнерства з Заходом - розробити та втілити в життя прагматичну довгострокову політику балансування (тимчасового, принаймні) між старими і новими глобальними центрами сили з метою забезпечити СРСР більш сприятливі позиції в майбутньому світі.

Якесь переродження стратегії СРСР в дусі «нового мислення», розпад радянської сфери впливу, а за нею і самого Радянського Союзу не тільки не зупинили розвитку багатополлярності в міжнародних відносинах, але скоріше навіть сприяли йому. Помітними віхами на цьому шляху стали ратифікація Маастрихтських угод країнами Західної Європи та перетворення «Спільного ринку» до Європейського Союзу, поява планів створення японо-центристської регіональної економічної (можливо і політичної) спільноти в Південно-Східній Азії, утворення Північноамериканської зони вільної торгівлі (НАФТА) ніби у відповідь на європейську інтеграцію та ймовірність економічного об'єднання ПСА під початком Японії, виникнення або проектування інших регіональних або міжрегіональних структур.

Паралельно становленню інститутів поліцентричної моделі світоустрою припинили існування або вступили в період болючої деволюції з перспективою летального результату ключові інститути попереднього світопорядку. Одним з найбільш помітних і значущих

«постраждалих» виявилася НАТО. Північноатлантичний союз вичерпав свою колишню функцію: в умовах жорсткого протистояння Заходу і Сходу служити міцною військово-політичною зв'язкою між США і Західною Європою при однозначному лідерстві перших. Черговий, але цього разу реальний «захід» НАТО став відчуватися, коли його керівники стали вигадувати цьому блоку нові функції в спробі зберегти йому життя в мінливій геополітичній ситуації. Тоді ж проявилися і труднощі в «розподілі ролей» між трансатлантичним НАТО і регіональним ЗЄС. До приходу в Білий дім адміністрації Б. Клінтона Вашингтон виступав за збереження НАТО в колишньому вигляді, розраховуючи на неї як на провідника американських інтересів в Західній Європі, і болісно реагував на автономне військово-співробітництво європейців у рамках ЗЄС.

Демократичне керівництво розставило нові акценти, побічно визнавши нездатність США зберігати надалі домінуючі позиції в трансатлантичних відносинах і неминучість подальшого зростання самостійності Західної Європи. США як і раніше декларує повну підтримку НАТО, але розглядає цю організацію скоріше як один з механізмів неминучої координації військово-політичних інтересів Америки та Західної Європи, в тому числі і на обширному «пострадянському просторі», і, відповідно, більш спокійно ставиться до зміцнення Західноєвропейського союзу.

Позиція західноєвропейців більш двоїста. З одного боку, швидке зниження ролі НАТО до координуючої і, паралельно, вирівнювання статусу обох «половин» блоку відповідає устремлінням країн Західної Європи стати повністю самостійним центром глобальної політики. З іншого, за нинішньої невизначеності та нестабільності на схід і південь від Європи їм хотілося б у якійсь формі зберегти колишню «блокову» відповідальність США за забезпечення безпеки союзників по «холодній війні».

Різниця геополітичних інтересів США та Західної Європи в умовах вкорінення багатополлярності проявилася в дебатах, що розгорнулися з кінця 1993 про розширення НАТО. Західноєвропейські учасники блоку виявилися в цілому більш схильні до прийняття нових членів з числа держав Східної та Центральної Європи. Їх позиція, серед іншого, пояснювалася двома геополітичними міркуваннями. По-перше, побоюваннями з приводу вибуху агресивного націоналізму в Росії і наміром перетворити, можливо, і країни Балтії, в зовнішній пояс військової безпеки НАТО (при цьому в першу чергу мається на увазі, звичайно, безпеку Західної Європи). Не випадково за розширення

складу особливо ратувала Німеччина, яка в минулому більше всіх скаржилася на відсутність у Північноатлантичному союзі достатньої «оперативної глибини». Франція і Англія, розташовані далі від потенційної лінії конфронтації, проявляли тоді помітно менше занепокоєння щодо глибини оборони, і їх позиція в питанні про прийом нових членів була не настільки однозначна. По-друге, вступ цих країн в НАТО, з точки зору західноєвропейців, могло б слугувати хоча б тимчасовою заміною їх небажаної на даному етапі інтеграції в ЄС. При цьому членство в НАТО закріпило б держави у загальній сфері західного впливу, обмежуючи чужорідне економічне - японське і китайське - проникнення в даний регіон, а географічний фактор зорієнтував би Східну Європу на західноєвропейський, а не американський, центр сили. Мабуть, враховуючи цю обставину, Вашингтон висунув і наполіг на ухваленні на зустрічі керівників країн-членів блоку в січні 1994 р. «розведеного» проекту східноєвропейського участі в натовських справах, відомого як «Партнерство заради миру». (На випадок провалу даного проекту США заготовили контрхід: під час турне по колишніх республіках СРСР держсекретар У. Крістофер пропонував їм вступити до Північноатлантичного союзу. Приєднання цих республік, включаючи Росію, врівноважувало б європейську частину НАТО і навіть створювало б ситуацію внутрішньої багатополюсності в блоці, в якій Вашингтону було б легше маневрувати, відстоюючи свої інтереси).

Цілком можливо, що нинішнє протистояння геополітичних інтересів в НАТО не підірве її в осяжному майбутньому. Однак якщо не трапиться чогось надзвичайного, то з великою часткою впевненості можна припустити, що з військово-політичного союзу вона буде поступово перетворюватися в організацію типу ООН і НБСЄ, що, ймовірно поставить питання про необхідність розмежування функцій НАТО і НБСЄ або їх злиття.

У той же час не можна виключати і консервації НАТО як воєнної блоку, якщо в тій чи іншій формі відбудеться повернення «холодної війни» між Росією і західними країнами, або якщо в «зоні відповідальності» НАТО, або поряд з нею, будуть посилюватися нинішні та / або з'являться нові вогнища криз і конфліктів. Фактичне залучення сил НАТО в якості однієї з воюючих сторін у боснійській кризі на стороні мусульман в кінці серпня - початку вересня 1995 стало найбільшою операцією Північноатлантичного блоку за всю історію його існування. Розростання боснійської або якоїсь іншої кризи на території колишньої Югославії, а в перспективі і великі конфлікти в

колишньому СРСР можуть служити зручним приводом для продовження існування НАТО в незмінній формі. Що, однак, не виключає суперництва між західноєвропейцями та американцями за верховенство в Північноатлантичному союзі.

2. Становлення багатополярності як альтернативи однополярній моделі світу в умовах формування нових центрів впливу.

Теорія багатополярності, яка протистоїть процесам глобалізації та більшості теорій світової політики, нині лише формується. Грунтуючись на порівнянні потенціалів США та ЄС, з одного боку, та зростаючих центрів економічної сили (Китаю, Індії, Сінгапуру і Південної Кореї) – з іншого, становлення багатополярності змінює логіку подальших процесів, які є визначальними в утворенні глобальної архітектури сил, а саме в таких сферах, як політика, економіка, енергетика, демографія, культура тощо.

Велика кількість науковців зазначають, що сучасна еволюція міжнародних відносин веде до формування багатополярної поліцентричної системи. Викликом для суспільства у XXI ст. стає підтримування балансу сил і стратегічної стабільності в умовах, коли міжнародні інституції стають малоефективними, і виникає перспектива утворення багатополярного хаосу. В цілому процес становлення багатополярного світу є реальним та має такі тенденції: окремі держави вже не можуть виступати в ролі єдиних органів влади або глобальних центрів; держави у форматі соціально-економічних систем стають основними суб'єктами світового управління; формуються нові центри економічного впливу навколо регіональних блоків.

Тематики багатополярності, так чи інакше, торкалися в своїх роботах Девід Кампф (у статті «Поява багатополярного світу»), історик Єльського Університету Пол Кеннеді (в книзі «Злет і падіння великих держав»), геополітик Дейл Уолтон (в книзі «Геополітика і великі держави в XXI столітті. Багатополярність і революція в стратегічній перспективі»), американський політолог Діліп Хіро (в книзі «Після імперії. Народження багатополярного світу») та ін. Найближче до розуміння сутності багатополярності підійшов британський фахівець Фабіо Петіто, який спробував побудувати серйозну й обґрунтовану альтернативу однополярного світу на основі правових і філософських концептів К. Шмітта. Але з чисто наукової точки зору, повноцінної і закінченої «Теорії багатополярного світу» на сьогодні не існує. У всіх цих книгах, статтях і заявах не міститься ні точного визначення що таке багатополярний світ, ні теорія його походження. Поняття

«багатополярність» у контексті міжнародних відносин вперше було вжито у публікації американських політологів К. Дойча і Д. Сінгера «Multipolar Power System and International Stability» («Багатополярна енергосистема та міжнародна стабільність»), яка датується 1964 роком і видана Інститутом Джона Гопкінса. Багатополярність передбачає таку систему міжнародних відносин, в рамках якої декілька країн, які досягли найвищого рівня економіко-політичного і соціально-культурного розвитку, мають можливість впливати на світові події. Сучасна система міжнародних відносин може вважатися прикладом часткової багатополярності, в якій панує лише один євроатлантичний центр сил, однак окремі великі держави починають претендувати на статус полюсів у різних регіональних і функціональних сегментах існуючої системи.

Найчастіше звернення до терміна «багатополярність» має на увазі лише вказівку на те, що в цей час у процесі глобалізації у безперечних центріях впливу в сучасному світі (США, Європейського Союзу) з'являються певні конкуренти – могутні регіональні держави і спілки держав, що належать до «Другого» світу, або країни, які бурхливо розвиваються. Оцінюючи сучасний світ, варто виділити особливе місце і азіатському регіону, який на сьогодні стає одним із головних центрів впливу. Насамперед йдеться про Китай, а далі за ним слідують Японія та Південна Корея. Падіння старих геополітичних структур і формування нових супроводжуються різкою зміною балансу сил і зростанням економічного потенціалу Азіатсько-Тихоокеанського регіону (АТР). Саме в цьому регіоні складається особлива структура, яка в найближчому майбутньому при збереженні наявних тенденцій може справити істотний вплив на розстановку світових сил, навіть певною мірою змінити баланс інтересів на міжнародній арені. Новітня багатополюсність, яка простежується в міжнародних відносинах на цей час, це лише одна із багатьох альтернатив розвитку подій. Формування такого типу багатополярності передбачає створення сучасної міжнародної системи, де різні сфери й виміри матимуть різну власносилу конфігурацію. Зазначаються певні сучасні тенденції у становленні процесу багатополярної міжнародної системи: в структурному відношенні мультиполярна система не обов'язково передбачає рівність силових потенціалів провідних гравців. Така розбіжність компенсується спроможністю певних країн концентрувати ресурси на пріоритетні напрямки й досягати результатів шляхом прямих загроз або застосування силових засобів; становлення багатополярності виявило слабкість інституціональних і нормативних чинників, які забезпечують регулювання та загальне утримання

конкуренції у межах міжнародної взаємодії з приводу мирного співіснування; подальший розвиток ситуації супроводжується співвідношенням стратегій, інтересів і засобів реагування провідної четвірки світових акторів, до яких входять: Китай, США, ЄС та Росія. Загальні тенденції еволюції окремих елементів міжнародної системи передусім залежать від тактики євроатлантичної спільноти, тобто у спроможності знайти форми реагування і засоби впливу, які здатні відновити керованість міжнародно-економічними процесами й уникнути подальших деструктивних наслідків. В цілому ситуація у світовому господарстві на сучасному етапі не однозначна, дослідники у всьому світі розходяться у поглядах. Деякі вважають, що багатополарний світ почав своє існування вже з 2010 року, а інші наполягають на гегемонії США, тобто пануванні однополарності. Доречним буде провести порівняльний аналіз між двома вищезгаданими елементами світового порядку. Структурні показники, які подані в табл. 1, дають змогу провести паралель між реальним станом міжнародних відносин і можливою системою панування. Безумовно, влада США має великий вплив на світову систему в цілому, але державою-гегемоном її вже складно назвати, оскільки поступово висувуються на перший план інші могутні держави. Прикладом такого впровадження можна виокремити об'єднання БРІКС – політико-економічне об'єднання Бразилії (Б), Росії (Р), Індії (І), Китаю (К) – це угруповання з економічним характером, але багато дослідників вважають, що і політичні риси притаманні для нього. На круглому столі в рамках «БРІКС: сьогодні...» В. М. Давидов, голова Президії Наукової ради національного комітету по дослідженню БРІКС, висунув свою думку, що БРІКС – це не панацея в регулюванні світоустрою, але може стати одним із засобів для створення нової багатополарної системи.

Таблиця 1

Порівняльні характеристики ті ознаки однополарної та багатополарної моделей за структурними показниками

№ з/п	Критерії порівняння	Однополарна модель	Багатополарна модель
1	Структура міжнародної системи	Наявність фактичного або визначеного гегемона	Відсутність загальноновизнаного гегемона або лідера
2	Ступінь структурованості відносин	Відносини будуються залежно від уподобань глобального центру, і мають жорсткий структурований характер	Учасники мають ступінь автономії у виборі партнерів або у визначенні своїх позицій
3	Допоміжні структури координації відносин задля глобальної безпеки	НАТО, РБ ООН, G-7/G-8	РБ ООН, G-20, глобальні форуми, регіональні міжнародні організації з питань безпеки
4	Структура ухвалення рішень	Рішення приймаються домінуючою державою окремо або разом з її союзниками	Рішення ухвалюються великими державами або інтеграційними об'єднаннями

Показники з табл. 2 демонструють сучасні трансформації у світовій системі та дають змогу виділити актуальні тенденції формування світоустрою: поступова втрата лідерських позицій США, зміна балансу сил, посилення регіональних угруповань, поява нових претендентів на роль центрів влади. Ці тенденції є поштовхом для осмислення та прийняття процесу трансформації системи та переходу до мультиполярного світового порядку. Однак процес втрати домінування є складним і довгостроковим, а також супроводжується жорстким протистоянням з боку держави-гегемона, що існувала. Головною проблемою у формуванні сучасного світоустрою є те, що однополярного світу вже не існує, хоча окремим країнам важко визнати свою втрату першості та влади, але і не пройшла повна трансформація у багатополарний світ, що ускладнює повноцінне функціонування системи міжнародних відносин. Важливим чинником у трансформації глобального світоустрою стала зміна гео економічної та геополітичної ситуацій у другому десятилітті XXI ст. Зокрема, це пов'язано з утворенням нового конкурентного середовища, оскільки у число світових економічних лідерів, окрім США, ЄС та Японії, увійшли й так звані зростаючі центри економічного впливу: Китай, Індія, Сінгапур й Південна Корея. Виділення Азіатсько-Тихоокеанського регіону як відокремленого геополітичного простору має велику особливість у своєму формуванні, на відміну від європейського регіону, де об'єднання країн зумовлено економічним розвитком держав, а не близькістю територій, як в АТР. Це дає змогу виділяти окремі азіатські країни як представників вищезазначеного регіону, але не акцентувати увагу на економічному потенціалі об'єднання у цілому.

Таблиця 2

Порівняльні характеристики та ознаки однополярної та багатополарної моделей за принципами панування

№ з/п	Критерії порівняння	Однополярна модель	Багатополарна модель
1	Визначення «правил гри»	Переважає вплив країни-гегемона	Скорочення спектра загально визначених правил, рішення приймаються провідними державами за збігом інтересів
2	Домінуючий принцип формування коаліцій	Глобальні коаліції формуються під наглядом домінуючої держави	Глобальні коаліції як прояв демонстративного та волевизволеного характеру
3	Методи глобального регулювання	Регулювання залежить від західних фінансово-економічних угруповань та безпосередньо – гегемона	Рішення при глобальному регулюванні залежать від провідних держав та їх позицій
4	Позиціонування провідних держав і центрів сил	Провідні держави з економічним, політичним і військовим потенціалом мають входити до союзів держави-гегемона й уникати демонстративного протистояння діям глобального лідера	Посилення суперечностей і зміна балансу сил у відносинах між «периферією» і «центром» міжнародної системи. Формування трансрегіональних асоціацій та коаліцій між великими державами за власними інтересами та задля вирішення глобальних проблем

Рейтинг глобальної конкурентоспроможності виразно показує розподіл сил у глобальному господарстві. Цей важливий показник формується Всесвітнім Економічним Форумом і складається з 12 контрольних показників. Цими складовими є: якість інсти тутів; інфраструктура; макроекономічна стабільність; здоров'я і початкова освіта; вища освіта і професійна підготовка; ефективність ринку товарів і послуг; ефективність ринку праці; розвиненість фінансового ринку; технологічний рівень; розмір внутрішнього ринку; конкурентоспроможність підприємств; інноваційний потенціал. За динамікою, яку наведено у табл. 3, можна виокремити, що Топ-10 країн, які вказані нижче, займали ключові позиції і в попередньому рейтингу, ще раз наголошуючи на своєму глобальному розвитку.

Якщо говорити про окремі країни, то США станом на період 2017/2018 рік займає друге місце, поступаючись лише Швейцарії, яка займає найвищу позицію за весь вказаний період. Що стосується країн ЄС, то Великобританія і Швеція, з 2015/16 по 2017/18 роки змогли піднятися на дві поділки вгору й отримати, відповідно, восьму і сьому позиції, натомість Фінляндія, навпаки, втратила своє 8-ме місце, але все ж таки залишилася в десятці найкращих. Присутність Японії в цьому рейтингу відображає глобальну конкурентоспроможність цієї країни, але втрата позиції за охарактеризований період на три поділки наштовхує на думку, що економічні центри влади все ж слабшають, а Азійсько Тихоокеанський регіон виходить уперед.

Таблиця 3

Топ-10 країн у рейтингу глобальної конкурентоспроможності за 2015/2016–2017/2018 періоди

№ з/п	Країни	Роки					
		2015/2016		2016/2017		2017/2018	
		№	Оцінка	№	Оцінка	№	Оцінка
1	Швейцарія	1	5.76	1	5.81	1	5.86
2	США	2	5.61	3	5.70	2	5.85
3	Сінгапур	3	5.68	2	5.72	3	5.71
4	Нідерланди	5	5.50	4	5.57	4	5.66
5	Німеччина	4	5.53	5	5.57	5	5.65
6	Гонконг	7	5.46	9	5.48	6	5.53
7	Швеція	9	5.43	6	5.53	7	5.52
8	Великобританія	10	5.43	7	5.49	8	5.51
9	Японія	6	5.47	8	5.48	9	5.49
10	Фінляндія	8	5.45	10	5.44	10	5.49

Принциповою відмінністю багатопольярної моделі від минулої «концепції» полягає в тому, що: світ продовжує будуватися не лише на основі євроцентричної, а і євроатлантичної моделях. Це пов'язано зі зростаючою роллю держав з трансрегіональними амбіціями; протікання регіональних і світових справ перестає бути під тиском центрів впливу, що сприяє можливостям використовувати інструменти «м'якої сили»; функціонування сучасного міжнародного права стає головним мірилом легітимності дій країн на сучасному етапі, що є своєрідним засобом стабільного розвитку світового простору. На сучасному етапі відбувається перерозподіл між різними центрами впливу, які здатні домінувати над іншими державами та у зовнішньому світі у цілому. Можна виокремити декілька тенденцій, які характеризують поступову зміну системи світового господарства: поширення думки про ослаблення Заходу; зміщення центру світової економіки в напрямку Азії; виокремлення ісламського світу як дестабілізуючої структури у міжнародній системі; формування нових політично-економічних об'єднань, таких як: Трансатлантичне торговельне та інвестиційне партнерство (ТТІП), Економічний пояс шовкового шляху (ЕПШП), Євразійський економічний союз (ЄАЕС); Транстихоокеанське партнерство (ТТП). Також варто зазначити, що процес глобалізації призвів до зміни економічної і геополітичної ситуації у цілому й виокремив міжнародні регіональні об'єднання, союзи і транснаціональні корпорації (ТНК) як важливі суб'єкти багатопольярного світу.

При з'ясуванні особливостей формування багатопольярності як нової світової системи необхідно констатувати головні умови переходу до неї: сприятливі політичні обставини ХХ століття, сучасні досягнення наукового та технічного прогресу, посилення конкурентної боротьби і пошук найкращих умов діяльності за межами національних кордонів. В результаті дослідження були виокремлені такі тенденції формування багатопольярної моделі світового порядку, а саме: окремі держави вже не можуть виступати в ролі єдиних органів влади або глобальних центрів, держави у форматі соціально-економічних систем стають основними суб'єктами світового управління, створюються нові центри економічного впливу навколо регіональних блоків.

3.Багатопольярність як нова геополітична модель світу.

Світ продовжує рух до різноманітності інтересів. В основі сучасного поліцентризму, що йде на зміну геополітичного (переважно військово-політичного та ідеологічного за своїм висловом)

протистояння Схід-Захід, лежить насамперед **розпаданню світу на конкуруючі зони переважної внутрішньої економічної інтеграції**, значно більш тісної, ніж між зонами, як глобального (на сьогодні в зарубіжному світі до них відносяться Європейський Союз, НАФТА - Північноамериканська зона вільної торгівлі, зона «Великий китайської економіки», японо центристський «ареал» інтеграції, і, з відомим допуском, група країн АСЕАН, особливо після приєднання до неї такий потенційно потужної держави, як В'єтнам), так і регіонального (як АТЕС) рівня. Не випадково західні дослідники нерідко говорять про відродження після завершення холодної війни феномена «економічного націоналізму» всупереч всім раціональним міркуванням.

Звичайно, економічні інтереси не тільки роз'єднують, але - в разі їх збігу - і з'єднують, максимізують загальну користь, змушують іти на переговори, поступки, більш-менш широке співробітництво на двосторонній основі і в рамках міжнародних організацій. Відбувається також, як зазначалося, і часткове взаємопроникнення економік різних зон, в т.ч. в результаті зустрічних потоків інвестицій. Саме тому не можна говорити про автаркії економічних зон та об'єднань за інтересами, їх націленості виключно на конкуренцію та боротьбу один з одним.

Особливий випадок - створення численних міжрегіональних та міжзональних об'єднань. З одного боку, вони групують країни, що належать до різних геополітичних зон, з іншого - створюють нові лінії розмежування (прикладом подібних структур можуть бути об'єднання за інтересами та контрінтересам - країн-експортерів нафти, кави, виробників і споживачів какао і т.д.).

Сказане не означає, що економіка є єдиним структуростворюючим фактором геополітичного вигляду сучасного світу. Неважко помітити, що для кожної з глобальних і, природно, регіональних економічних зон характерна і географічна близькість країн, що входять до неї, і більша або менша віддаленість даної зони від інших. Ця обставина зайвий раз доводить, що географія як і раніше активно бере участь у формуванні геополітичного вигляду світу. Разом з тим **географічні фактори** роблять не тільки прямий, а й не меншою мірою опосередкований вплив, впливаючи на характер і перебіг економічних процесів. Мається на увазі значення таких обставин, як зручність промислової кооперації через «прозорий» кордон, невисока вартість переміщення товарів, відносна гомогенність фізичного середовища, в якій розгортається економічна діяльність (подібні рівні

забезпеченості корисними копалинами і енергетичною сировиною, розвитку комунікацій, приблизно рівні умови ведення сільського господарства). Цікаво, що географічна «відстороненість» в рамках зони здатна впливати на геополітичну поведінку держави всередині і поза нею. Так, навряд чи можна вважати простим збігом острівне положення Великобританії та її нерідко особливу позицію в європейській інтеграції, а також зберігалися до недавнього часу «особливі відносини» Лондона з США. (Цікаво, чи допоможе відкриття «Євротунелю» подолати традиційну геополітичну відчуженість Лондона від «континентальної» Європи?).

У формуванні багатополярності беруть участь і інші геополітичні чинники. Кожна глобальна економічна зона (за винятком АСЕАН) становить також етноцивілізаційну чи культурну спільність. Така спільність, серед іншого означає порівнянність правових умов і методів організації економічної діяльності в країнах-партнерах, в той же час вона є необхідною передумовою для виходу інтеграції за економічні рамки (ЄС).

Навпаки, тоді, коли загальний економічний інтерес зводить «під один дах» представників різних культур і цивілізацій (трансрегіональні об'єднання), довгострокова економічна взаємодія нерідко виявляється утрудненою - згадаймо постійний розбрід у таборі ОПЕК, періодично доводить це об'єднання за інтересами майже до паралічу. (Тут, мабуть, не можна все зводити лише до егоїзму учасників, який навряд чи більше, ніж, скажімо, у європейських чи північноамериканських держав). Не настільки чітко простежується «розділяюче-об'єднуючий» вплив релігійного чинника.

Скріплюючи економічні зони та об'єднання в єдину багатополярну систему, діють транспортні, електронні та інформаційні комунікації; глобальна спільність зміцнюється транснаціональним характером наукового та науково-технічного прогресу. Хоча в деяких ситуаціях ці фактори можуть виконувати і розділову функцію: за інформаційної і транспортній блокаді (організація «санітарного кордону» навколо Куби в ході Карибської кризи, блокування транспортних шляхів в Югославію і Ірак), закриття для зовнішнього світу власних наукових досягнень (наприклад, з міркувань конкуренції).

Нарешті, необхідно відзначити неабиякий вплив на еволюцію геополітичної картини світу **сукупності історичних традицій, уявлень і оцінок**. Вплив це двояке. З одного боку, історична пам'ять заважає швидкому переходу міжнародних відносин у нову якість, консервує колишню розділову систему та її інститути (такі як

Північноатлантичний альянс). З іншого - ці суб'єктивні фактори цілком реально «забарвлюють» еволюцію системи міжнародних відносин, або перешкоджаючи формуванню нових геополітичних реалій (наприклад, утворення ще одного глобального центру сили на Близькому Сході), або підштовхуючи до інтеграції (наприклад, мають зовсім різне звучання, але об'єктивно діючі в даному напрямку об'єднавчі ідеї нинішніх президентів Білорусії і Казахстану).

Геополітична картина сучасного світу, таким чином, багатополарова і поліцентрична. Над економічним (точніше, економіко-географічним) багатополосним базисом (такий базис складають, зрозуміло, не тільки центри сили глобального та регіонального рівня, а й трансрегіональні об'єднання, а також окремі великі держави, які не належать - поки? - Ні до тих, ні до інших - Індія, Пакистан, ПАР) височіє багатополарова і настільки ж багатополосна надбудова, де кожен полюс являє собою зосередження не тільки економіко-географічної, але сукупної геополітичної (з урахуванням «надбудовних» факторів сили) мощі. Лише вся ця «світобудова» в цілому і утворює складну систему багатополарності з притаманними їй тенденціями до одночасного суперництва і співпраці учасників сучасної геополітичної гри, до постійної зміни ситуації всередині полюсів концентрації геополітичної могутності і у відносинах між ними.

4. Основні характеристики багатополарності світу.

Запропоноване бачення багатополарності приводить нас до кількох важливих висновків. По-перше, хоча всередині більшості полюсів чітко виділяються «центри тяжіння» (Японія, США, Китай, Німеччина), між самими полюсами немає чітких конфронтаційних розмежувальних смуг. Це не військово-політичні коаліції недавнього минулого, коли склад учасників був жорстко визначений і які-небудь зносини з іншою стороною кваліфікувалися як зрада. Сьогодні можлива, наприклад, одночасна участь західноєвропейських країн як в ЗЄС, яка є військовим «відділом» ЄС, так і в НАТО, в якій привілейоване місце займають США - лідер геополітичної зони НАФТА. Ще більш парадоксальна ситуація в ПСА, де цілі сектори національних економік (Малайзії, Індонезії) є одночасно складовими частинами Великий китайської економіки.

По-друге, двоїстий характер відносин між світовими учасниками геополітичних ігор не залишає надій на те, що з припиненням холодної війни, від колишньої біполарної моделі міжнародних відносин була ліквідована всяка основа для конфронтації.

У світовій політиці зберігається чималий конфліктний потенціал, генерований безперервною геополітичною конкуренцією. Можливо, у найближчому майбутньому і не існує ризику виникнення збройних конфліктів високого рівня (таких як глобальна ядерна або звичайна війна з територіально-експансіоністськими цілями), зате із збільшенням числа самостійних учасників міжнародних відносин, множенням індивідуальних інтересів держав, задоволення яких можливо в глобальному або регіональному масштабі, суттєво зростає кількість потенційних колізій меншого масштабу, але з більш широкого кола питань.

По-третє, «багаторусність» геополітичного світоустрою, необхідність раціонального і комплексного підходу до оцінки геополітичної могутності тієї чи іншої країни або угруповання держав і призвести до переоцінки власних сил і недооцінки іншої сторони при виникненні конфліктних ситуацій, що загрожує непрогнозованими поворотами міжнародних відносин (зокрема, несподіваними на перший погляд кризами і конфліктами, схильними до швидкої ескалації); або, навпаки, недооцінкою своїх можливостей.

По четверте, наявність в системі відносин центрів сили основ для поглиблення і співпраці, і суперництва, робить можливим, до відомих меж, двох і більше геополісів, якщо їх інтереси утискають один або декілька інших центрів сили (зокрема, Росія з її ймовірною зоною впливу).

По-п'яте, утворення складної багатопольярної структури міжнародних відносин; існування багатьох рівноцінних осей геополітичного суперництва замість колишніх двох-трьох (серед яких особливе місце займало протистояння між континентальною Росією і морськими державами Заходу); різке ослаблення Росія-Захід і припинення її односторонньо-конфронтаційних відносин із зовнішнім світом; розширення спектру геополітичних критеріїв, що впливають на світову політику, на тлі відносного зниження ваги чисто географічних параметрів - все це нині ставить під питання справедливості геополітичних моделей світоустрою, заснованих на протистоянні Росія-Захід всьому світу, якими б схемами не представляли різні геополітичні школи цей інший світ, і, за логікою речей, дискредитують не тільки багато їх основних концепцій, але і їх центральні терміни (Heartland, Pivot Area, Rimlands, Outer \ Inner Crescends і т. д). Тим більше, що хартленд-центристська картографічна проекція і що раніше не вважалася абсолютно правильною і єдино можливою.

Таким чином, на місці біполярної розвивається нова поліцентрична модель міжнародних відносин, що не буде механічним повторенням вже пройдених світовим співтовариством схем. Швидше, це буде амальгама цілого ряду елементів з колишніх епох і нових характеристик, в сумі дають якусь невідому досі якість.

Розуміння сутності світової політики як багатоаспектного процесу взаємодії полюсів сили різних рівнів дозволяє визначити модернізовану фундаментальну геополітику ще й як науку про сучасну багатополарності. (Хоча, звичайно, запропонований комплексний підхід застосуємо і для аналізу геополітичних ситуацій минулого). І саме поліцентрична модель показує утворення єдиного геополітичного простору в масштабах всієї планети за аналогією з ринком (як би не змінювався він у ході еволюції), що формує інтегрований економічний простір.

ЛЕКЦІЯ 2: Світовий тероризм

1. Світовий тероризм: витоки, суть, характерні особливості.
2. Форми і прояви тероризму.
3. Міжнародне співробітництво у боротьбі з міжнародним тероризмом.

1. Світовий тероризм: витоки, суть, характерні особливості.

Найважливішим фактором сучасних міжнародних відносин стала проблема **світового тероризму**. Світовий тероризм є принципово новою складовою в системі міжнародних відносин. Рубіжною датою стало 11 вересня 2001 р.

Хоча тероризм як світове явище постав наприкінці XIX століття. Зокрема в Російській імперії 1881 року після численних спроб замахів народовольці вбили імператора Олександра II. 1894 року італійський анархіст вбив французького президента Марі Франсуа Саді Карно. 1898 року анархісти смертельно поранили імператрицю Єлизавету Австрійську та вбили іспанського прем'єр-міністра Антоніо Кановаса. 1900 року жертвою терориста став король Італії Умберто I, а 1901 вбитий президент США Вільям Мак-Кінлі. У Росії в період 1902—1907 років есерівськими та іншими терористами було здійснено близько 5,5 тисяч терористичних актів (вбивства міністрів, депутатів Державної Думи, жандармів, працівників поліції та прокуратури). Поступово тероризм став головною проблемою міжнародної політики. Коли 1900 року зустрічалися керівники найбільш індустріально розвинених держав, то більшість з них ставили першим на порядку денному питання тероризму.

Міжнародний тероризм — специфічна форма тероризму, що зародилася в кінці 1960-х років та отримала досить вагомий розвиток до кінця XX — початку XXI століття. Основними цілями міжнародного тероризму нині є дезорганізація державного управління, завдання економічної та політичної шкоди, порушення підвалин суспільного апарату, які мають, на думку терористів мотивувати владу до зміни політики. Загальноприйняте визначення міжнародного тероризму поки що не визначено. У більшості випадків термін використовується як засіб у політичній боротьбі, оскільки кожна країна, по суті сама визначає, відноситься та або інша група до категорії «терористів» або «бійців за свободу», а самі акти терору виконуються локально.

Характерні особливості. Основними ознаками міжнародного тероризму є глобалізація, професіоналізація та опора на екстремістську

ідеологію. Також відзначається використання терористів-самогубців, загроза використання не конвенційної (ядерної, хімічної та бактеріологічної) зброї та раціонального підходу. Один із сучасних дослідників тероризму Браян Дженкінс вважає міжнародний тероризм новим типом конфлікту.

Резолюція № 1373 Ради Безпеки ООН від 28 вересня 2001 року відзначає «доволі тісний зв'язок між міжнародним тероризмом і транснаціональною організованою злочинністю, незаконними наркотиками, відмиванням грошей, незаконним продажем зброї та незаконними перевезеннями ядерних, хімічних, біологічних та інших потенційно небезпечних матеріалів». Спеціалісти відзначають також ріст технічної оснащеності терористів та їхню негласну підтримку з боку певних держав.

Для досягнення своїх цілей терористичні організації широко використовують Інтернет, радіо й телебачення.

Міжнародний тероризм є особливо небезпечним через те, що загрожує міжнародному правопорядкові та міждержавним відносинам.

Терористичний акт **можна кваліфікувати** як злочин міжнародного характеру у випадках, коли:

- терорист і особи, що потерпають від терористичного акту, є громадянами однієї держави або ж різних держав, але злочин здійснений за межами цих держав;
- терористичний акт спрямований проти осіб, що користуються міжнародним захистом;
- підготування до терористичного акту проводиться на території однієї держави, а здійснюється на території іншої;
- здійснивши терористичний акт в одній державі, терорист переховується в іншій, і постає питання про його видачу.

Терористичні акти — вбивства, поранення, викрадення, погрози та деякі інші акти насильства, які готуються організаціями й здійснюються окремими особами стосовно державників або громадських діячів, супроводжують поступ модерного суспільства. Історія знає чимало таких злочинів: убивство Авраама Лінкольна та Джона Кеннеді — 16-го та 35-го президентів США, а також прем'єр-міністра Індії Раджива Ганді, прем'єр-міністра Ізраїля Іцхака Рабіна та інших.

Усі зазначені акти тероризму, незалежно від мотивів їхнього здійснення, були внутрішньодержавними злочинами і були підсудні

відповідно до законодавства тієї країни, в межах якої вони відбулися. На сьогодні значно зріс та поширив свої межі тероризм міжнародного характеру, тобто такий, що зачіпає інтереси двох або більше держав, порушує міжнародний правопорядок.

Енциклопедичні словники, зокрема, і юридичні, визначають поняття тероризму в міжнародному аспекті:

Тероризм міжнародний — це злочин насильницького характеру, що має міжнародний резонанс і який направлений на залякування чи завдання шкоди окремим особам чи людям загалом, задля досягнення своїх цілей, як правило, політичних.

Тероризм міжнародний — насильницькі акти, вчинені проти окремих громадян чи об'єктів, у тому числі тих, що перебувають під захистом міжнародного права, вбивства голів іноземних держав та урядів (їхніх дипломатичних представників), підривання приміщень посольств і дипломатичних місій, представництв організацій, штаб-квартир міжнародних організацій, вибухи у громадських місцях, на вулицях, аеропортах, вокзалах тощо.

Тероризм міжнародний — сукупність суспільно небезпечних у міжнародному обширі діянь, що тягнуть за собою невинуватну загибель людей, порушують нормальну дипломатичну діяльність держав, їхніх представників і ускладнюють здійснення міжнародних контактів і зустрічей, а також транспортних зв'язків між державами.

Тероризм міжнародний (англ. *International terrorism*) — здійснювані у світовому чи регіональному обширі терористичними організаціями, угрупованнями, у тому числі за підтримки державних органів окремих держав, з метою досягнення певних цілей суспільно небезпечні насильницькі діяння, пов'язані з викраденням, захопленням, убивством ні в чому невинних людей чи загрозою їхньому життю та здоров'ю, зруйнуванням чи загрозою зруйнування важливих народногосподарських об'єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, застосуванням чи загрозою застосування ядерної (ядерний тероризм), хімічної, біологічної та іншої зброї масового ураження.

2.Форми і прояви тероризму.

Політичний, економічний та кримінальний тероризм знаходить спільні ділянки дії, базуючись на взаємовигідних інтересах.

Сьогочасний тероризм має такі різновиди:

- національно-визвольний тероризм, який деколи називають тероризмом національних меншин. Головна вимога — відділення від держави, що їх поневолює, або повноцінної національної автономії для усунення дискримінації і гноблення. Приклади з післявоєнного часу: північні ірландці, каталонці, баски, бретонці, корсиканці, німці Південного Тіролю, франко-канадці, курди та інші. Наявність такого тероризму (частково злагідненого після задоволення автономічних вимог — для каталонців, німців Південного Тіролю, франко-канадців, деякою мірою для корсиканців) — яскраве свідчення того, що проблеми поневолених націй та національних меншин, а також регіоналізації під час модернізації державного ладу в другій половині ХХ століття залагоджені не були, а в ряді випадків навпаки загострилися та проявилися з ще більшою агресивністю, особливо тоді, коли до національного фактора приєднався релігійний (конфлікти: католики — протестанти, мусульмани — християни, юдаїсти);

- тероризм, пов'язаний з національно-релігійно-визвольними рухами антиімперіалістично-антиколоніального характеру у Третньому світі (наприклад, Кенія до здобуття незалежності і кашмірська «Армія чистих», палестинські терористичні групи). У зв'язку з не вирішенням основних конфліктних проблем (Палестина) та глобалізацією імперіалізму, такі рухи також стають глобальними за місцем дій, але в жодному випадку не перетворюються в «міжнародних терористів». До цієї форми тероризму відноситься Осама бен Ладен та його терористична організація Аль-Каїда («Провід»);

- тероризм соціал-революційного характеру. З 19 століття терористичними актами послуговувалися крайні революційні та анархістські організації, насамперед проти влади. У Російській імперії індивідуальний тероризм застосовувала конспіративна організація «Народна Воля». Між терористами-змовниками були й українці: С. Степняк-Кравчинський, А. Желябов, С. Перовська та інші. Більш селективно і планово застосовували тероризм до кінця 1917 року більшовики. У 20 були широко відомими Фракція Червоної армії в Західній Німеччині, Червоні бригади в Італії, японська Червона Армія, окремі угруповання в США. Ці групи «нових лівих» у середині 60-х років 20 століття кинули серйозний виклик не лише режимам, але й цілому суспільному ладові капіталістичних держав.

- правий тероризм, що домагається ліквідації парламентської демократії і запровадження авторитарного режиму, тобто диктатури. Праві групи одночасно протидіють «новим лівим» (наприклад, так було в Італії), розглядаючи їхні акції як загрозу для суспільства, що повинно обрати правий шлях;

- диверсійний тероризм, організатором акцій якого виступають секретні служби держав-противників. Диверсійні терористичні групи опираються часто на «п'яту колону» в державі противника, та здійснюють провокаційні дії.

- технологічний тероризм — злочини, що вчиняються з терористичною метою із застосуванням зброї масового ураження або її компонентів, інших шкідливих для здоров'я людей речовин, засобів електромагнітної дії, комп'ютерних систем та комунікаційних мереж, включаючи захоплення, виведення з ладу і руйнування потенційно небезпечних об'єктів, які прямо чи опосередковано загрожують виникненням загрози надзвичайної ситуації;

- дехто вважає, що можна виділити також кримінальний тероризм злочинних мафійних угруповань, проте він переважно не має чітко визначеної політичної мети, адже її затьмарює бажання наживи (економічний мотив).

3. Міжнародне співробітництво у боротьбі з міжнародним тероризмом.

Міжнародне співробітництво у боротьбі з міжнародним тероризмом виникло в 30-х роках ХХ століття. 1934 р. - Мадридська конференція з уніфікації кримінального законодавства, 1937 р. - підписання конвенції «Про попередження і покарання тероризму»; конвенція «Про створення міжнародного кримінального суду», Додатковий протокол 1977 р. до Женевських конвенцій про захист жертв війни.

При ООН було створено спеціальний комітет з міжнародного тероризму, який координує діяльність держав щодо вивчення та усунення причин тероризму і боротьбу з ним. За ініціативою комітету Генеральна Асамблея ООН неодноразово засуджувала акти міжнародного терору, вказувала на неприпустимість його занадто широкого тлумачення, а в 1984 р. ухвалила спеціальну резолюцію «Про неприпустимість політики державного тероризму і будь-яких дій держави, спрямованих на підлив суспільно-політичного ладу в інших суверенних державах». У ній рішуче відкидаються всі концепції, що виправдовують міжнародний тероризм. Генеральною Асамблеєю ООН (грудень 1993 р.) схвалена конвенція «Про попередження і покарання злочинів проти осіб, які користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів».

Міжнародним правом вироблено низку інших міжнародних документів універсального і регіонального характеру. Водночас у

міжнародному праві досі немає єдиної універсальної угоди, що визначає поняття міжнародного тероризму, його юридичну природу і відповідальність. Відсутній вичерпний перелік актів міжнародного тероризму.

Зауважимо, що чинне законодавство в Україні не відповідає сьогоднішнім реаліям боротьби з тероризмом. Зокрема, відсутня фіксація деяких проявів тероризму. Наприклад, загроза застосування насильства, в тому числі заподіяння тяжких тілесних ушкоджень стороннім особам. Існує невідповідність санкцій деяких норм Кримінального кодексу, якими встановлена відповідальність за конкретні злочинні діяння, пов'язані з тероризмом, ступеневі їх суспільної небезпеки. Необхідність доповнень до чинного законодавства зумовлена вступом України до Ради Європи і приєднання до низки міжнародних конвенцій з питань боротьби зі злочинністю, в тому числі з тероризмом.

На жаль, у нашому суспільстві відбуваються такі негативні явища та процеси, які створюють реальну загрозу вибуху тероризму в нашій державі: глибока соціально-економічна криза, протистояння політичних сил, наростання проявів сепаратизму, зубожіння та люмпенізація значної частини населення при дуже невеликому прошарку середнього класу, зрощення кримінальних, бізнесових і державних структур, корумпованість державного апарату, організована злочинність, незаконний обіг зброї, девальвація моральних та духовних цінностей.

На думку багатьох вчених, сьогодні є нагальна потреба створення і прийняття міжнародним співтовариством Єдиної конвенції з питань боротьби з тероризмом, в якій, з урахуванням міжнародного досвіду-захисту прав людини, було б визначено поняття тероризму та терористичного акту, передбачено чіткий порядок взаємодії держав та умови обов'язкової видачі терористів зацікавленій країні, правовий статус держав, які здійснюють терористичну політику.

ЛЕКЦІЯ 3: Глобалізація.

1. Глобалізація як провідна тенденція сучасного світового розвитку.
2. Суть та протиріччя глобалізації.
3. Концепція «воріт в глобальний світ».

1. Глобалізація як провідна тенденція сучасного світового розвитку.

Глобалізацію можна визначити як формування єдиного світового простору, причому не тільки в політичній сфері, але також в області економіки, науки і т.д. Глобалізація як процес розвитку світу і міждержавних відносин на сучасному етапі характеризується об'єктивністю і неминучістю, тобто глобалізація є природним процесом трансформації суспільства в постіндустріальну епоху, вона не залежить від волі, інтересів і цілей будь-яких соціально-політичних сил, угруповань чи держав. Суб'єкти можуть загальмувати або прискорити процес, посилити або послабити акценти, пріоритети в розвитку, але вони не в змозі скасувати реальність цього феномена.

Глобалізація означає зростаючу взаємозалежність держав сучасного світу.

По-перше, цей феномен пов'язаний з виникненням великої кількості міжнародних організацій, серед яких всесвітні і регіональні, універсальні і спеціалізовані інститути та установи. Ці організації відіграють все більшу роль у світовій економіці та політиці. Перші такі організації виникли вже в другій половині XIX в. Наприклад, у декларації Всесвітнього поштового союзу, створеного в 1874 р. при безпосередній участі Росії, вказувалося, що весь світ розглядається як «загальна поштова територія». Це було одним з перших знаків початку глобалізації життєдіяльності світової спільноти за допомогою міжнародної установи. На початку поточного сторіччя ця тенденція прийняла небачені ніколи в історії людства масштаби. Зараз у світі діє кілька сотень міждержавних і тисячі неурядових міжнародних організацій.

По-друге, складається нова система світового економічного відтворення, коли на глобальній економічній сцені все більшу роль починають грати транснаціональні компанії (ТНК), річні обороти деяких з них стали порівняні з річними бюджетами малих і навіть середніх національних держав.

В даний час у світі діє приблизно 70 тисяч таких компаній. На ТНК припадає близько 50% світового промислового виробництва. ТНК забезпечують більше 70% світової торгівлі. Серед 100 провідних економічних структур сучасного світу, 52 - транснаціональні корпорації, інші - держави. ТНК мають вплив на регіональні та навіть світові політичні процеси. Для цього у них є значні фінансові ресурси, налагоджені зв'язки з громадськістю, в інтересах цих компаній діє активне політичне лобі.

Тканина фінансово-економічних зв'язків в світі стала такою щільною, що щодоби державні кордони перетинають кілька трильйонів доларів. «Як виглядає трильйон доларів?» - Таке питання поставив своїм радникам один з американських президентів, підписуючи державний бюджет США. Вони підраховали, що якщо одну доларову купюру класти на іншу, то вийде пачка висотою 108 миль, це і буде трильйон доларів. Однак у часи глобалізації гроші пересікають державні кордони набагато частіше у віртуальному електронному вигляді, ніж в якості паперових банкнот.

По-третє, людство зіткнулося в останні десятиліття з глобальними проблемами (екологічної, демографічної, енергетичної, продовольчої та іншими), які вимагають для свого рішення спільних і серйозних зусиль усіх держав і народів.

Наприклад, за останні 500 років людство знищило 2/3 всіх лісів на планеті. Цей процес продовжується і в наш час. Безпрецедентно в сучасній історії Землі змінився склад її атмосфери. Так, протягом ХХ століття в результаті спалювання величезної кількості викопного палива і вирубування тропічних лісів вміст вуглекислого газу в атмосфері збільшився на 1/3.

Одним з найважливіших наслідків процесу глобалізації є формування глобального громадянського суспільства. Це суспільство являє організоване в глобальному масштабі об'єднання людей, які, незалежно від національної приналежності або громадянства, поділяють загальнолюдські цінності. Ці люди проявляють активність у вирішенні проблем світового розвитку, особливо в тих сферах, де уряди не здатні або не бажають вживати необхідних дій.

Термін «глобалізація» був вперше вжитий в його сучасному значенні Рональдом Робертсоном в 1983 р. Він висунув концепцію формування глобального виміру людської свідомості, що дозволяє розглядати політичні та інші соціальні процеси в глобальній системі

координат. Дане глобалізоване свідомість докорінно змінювало образ світової спільноти.

Сучасна наука міжнародних відносин розуміє під глобалізацією одну з найбільш важливих тенденцій розвитку сучасного світу і акцентує увагу на розширенні масштабів діяльності політичних інститутів міжнародного співтовариства і поглибленні світових політичних процесів, на розмивання кордонів між внутрішньою і зовнішньою політикою, на інтернаціоналізації політичної культури і політичної поведінки людей. У більш широкому сенсі під глобалізацією розуміють гомогенізацію і універсалізацію світу. Важливим прояв глобалізації вважається процес «розмивання» національних кордонів. Гомогенізацію і універсалізацію світу пов'язують зі створенням великих єдиних економічних просторів і з посиленням політичної взаємозалежності держав і регіонів сучасного світу.

Вивчення глобалізації і тісно пов'язаних з нею глобальних проблем ведеться в рамках спеціальної наукової області, яка отримала назву глобалістика. Ця область являє собою систему міждисциплінарних знань про найважливіші проблеми всесвітнього масштабу, що стоять перед людством. Поняття «глобальні проблеми» в сучасному його значенні увійшло в широке вживання в кінці 1960-х років ХХ століття. У цей час вчені багатьох країн, стурбовані гостротою протиріч, що накопичувалися і посилювалися, і проблем, що робили цілком реальною загрозу загибелі людства чи, щонайменше, серйозних потрясінь, деградації найважливіших аспектів його існування, приступили до досліджень в глобальній системі змін та їх можливих наслідків.

Одним з головних напрямків сучасної глобалістики є вивчення еволюції світової спільноти в умовах загострення глобальних проблем. Глобалістські дослідження можна розглядати як багатоваріантний пошук передумов і шляхів подолання планетарних проблем, широкомасштабні прогнози перспектив людської спільноти.

У розглянутих дослідженнях велика увага приділяється політичним аспектам глобального розвитку. Це призвело до виникнення такого наукового напрямку, як політична глобалістика, яка включає наступні основні лінії розвитку:

дослідження політичних аспектів глобальних проблем і глобалізації в цілому;

політологічний аналіз окремих планетарних проблем та їх взаємозв'язків як із системою міжнародних відносин, так і з світовими політичними процесами;

вивчення проявів глобалізації в конкретних регіонах світової спільноти та їх впливу на розвиток там політичної ситуації;

формування теоретико-методологічних основ політико-глобалістських досліджень.

Велике значення в політичній глобалістиці надається вивченню процесів гомогенізації та універсалізації сучасного світу. Експерти з глобальних процесів пов'язують регулювання даних аспектів глобалізації з наступними проектами: глобальні реформи міжнародних відносин; стратегії всесвітнього розвитку; плани створення наднаціональних інститутів.

Глобальні реформи міжнародних відносин орієнтовані на пошуки шляхів і способів інтеграції країн з перехідною економікою та країн, що розвиваються у світове господарство і світову політичну систему. Стратегії всесвітнього розвитку містять розробки загального плану, націлені на виділення головного принципу змін у процесах планетарного масштабу з метою їх стабілізації. Плани створення наднаціональних інститутів орієнтовані на «свідому і поступову передачу влади від суверенних держав наднаціональним політичним структурам і організаціям як регіональної, так і глобального масштабу». Правда, щодо формування самої глобальної системи інституційних механізмів управління світовою спільнотою єдиної точки зору поки немає.

Політична глобалістика показує, що не існує якоїсь загальної форми глобалізації. Виділяється кілька напрямків сучасної глобалізації.

4. Сутність і протиріччя глобалізації.

Багато аналітиків вважають, що витoki глобалізації не слід шукати в бурхливому ХХ столітті. Вони йдуть набагато далі в глибину століть людської історії. У зв'язку з цим виділяють кілька історичних форм розглянутого процесу. Серед цих форм основними є: тонка, експансіоністська, широка і дифузна глобалізації.

Спочатку виникла так звана тонка глобалізація. Різні, ще багато в чому розрізнені локальні цивілізації і їх економічні системи зв'язувалися тонкими нитками торгових, культурних і релігійних зв'язків. До цього типу глобалізації можна віднести торгівлю шовком і

предметами розкоші в Середні віки між Європою і Китаєм, знамениті торгові шляхи «із варяг у греки», «із варяг у араби». Тонка глобалізація характеризується високою екстенсивністю глобальних мереж, проте інтенсивність, швидкість і сила впливу залишаються на низькому рівні.

Епоха великих географічних відкриттів, і насамперед відкриття Х. Колумбом «Нового світу» - Америки, викликали до життя новий етап глобалізації, який в сучасній науці нерідко називають експансіоністським. Цьому типу глобалізації відповідало початок сучасного періоду західної імперіалістичної експансії, в якій європейські імперії придбали володіння глобального масштабу, з характерними для них інтенсивними міжцивілізаційними зв'язками. Виникла необхідність розвивати торгівлю, а внаслідок цього нові засоби транспорту і комунікацій, почала формуватися світова економіка, яка, правда, в цей період зростала вкрай повільно з 1500 по 1820 р. приблизно - 0,05% на рік. По всьому світу почалося поширення західноєвропейських мов та культури. Експансіоністська глобалізація характеризується високою екстенсивністю глобальних взаємозв'язків, поєднаних з низькою інтенсивністю, низькою швидкістю, але значною силою впливу.

З настанням ери глобальних колоніальних імперій в ХІХ столітті розглянутий процес набув небувалих масштабів, і його називають широкою глобалізацією. Світ поступово перетворювався на велике коло глобальних мереж, інтенсивно і з високою швидкістю діючих на всі сторони соціального життя, від економіки до культури. У цей період з 1820-1950 рр.. показник зростання світової економіки дорівнював вже 0,9% на рік. На думку деяких фахівців, глобальні імперії кінця ХІХ століття підходили найближче до цього типу.

З другої половини ХХ століття починає розвиватися сучасний тип глобалізації, що отримав назву дифузної. Економічні та культурні зв'язки, інформаційні контакти стали все більш легко, подібно до молекулярної дифузії, проникати через державні кордони, приймати децентралізований, транскордонний характер. Наприклад, в 1998 р. створена перша загальнодоступна система супутникової телефонії Iridium, а в 2000 р. Інтернет вже пов'язував 600 мільйонів осіб, а в 2009 році кількість користувачів «всесвітньої інформаційної мережі» перевищила 1 мільярд. Жителі світу здійснили в 1950 році 25 мільйонів міжнародних туристичних поїздок, а до 2010 року число таких поїздок зросло приблизно в 30 разів. Зростання світової економіки в другій половині ХХ століття, за даними ООН, склав 3,9% на рік. Одночасно росли і доходи на душу населення: в наш час вони збільшуються в 42

рази швидше, ніж на ранніх етапах глобалізації в докапіталістичних епоху, і вдвічі швидше, ніж на початку XIX століття.

Надзвичайно зросла соціальна мобільність і міграційні процеси в міжнародному співтоваристві. За період з 1950 по 1998 роки, Західна Європа прийняла більше 20 мільйонів іммігрантів, а США, Канада і держави Латинської Америки - 34 мільйони. На думку багатьох провідних експертів, дифузній глобалізації відповідають глобальні мережі, які об'єднують високу екстенсивність з високою інтенсивністю і високою швидкістю, при цьому головною впливовою силою виступає закон. Провідні сили такої глобалізації є регульованими і керованими. Сучасна економічна глобалізація може бути описана такою моделлю.

Однак подібне регулювання і управління поки важко назвати оптимальним і ефективним. На 15% населення світу припадає 56% світового споживання товарів і послуг. Найбідніші 40% населення споживають тільки 11%. Експерти Римського клубу, відомої організації, що займається вивченням проблем глобалізації, в кінці минулого століття ввели поняття «золотий мільярд». Стільки приблизно людей проживає в міжнародному співтоваристві за північноамериканськими і західноєвропейськими високими життєвими стандартами. На іншому полюсі сучасного світового соціального простору найбільш бідні країни, яким при існуючих темпах розвитку для того, щоб досягти рівня життя «золотого мільярда», знадобиться кілька тисяч років, а за деякими розрахунками і ще більший термін. Однак, проблема не зводиться тільки до тимчасових рамок. Вчені вважають, що якщо близько 7 мільярдів землян раптом стали б жити за стандартами «золотого мільярда», то на планеті настала б глобальна катастрофа, викликана руйнуванням світових життєзабезпечуючих систем, насамперед у галузі екології та енергетики. Так, США, створили велику ТЕХНОТРОН цивілізацію сучасності, виробляють приблизно 1/3 світових забруднень навколишнього середовища при населенні, що становить лише 6% від усіх жителів нашої планети, а найбільша в світі індустрія і гігантський автомобільний парк Америки споживають більше кисню, ніж відтворює весь рослинний світ цієї країни.

У зв'язку з вище сказаним не дивно, що глобалізація досить суперечливо і неоднозначно сприймається в світовій громадській свідомості, а новий світовий порядок, що формується в процесі її розвитку знаходить не тільки своїх вірних і гарячих прихильників, а й досить активних і непримиренних супротивників, яких прийнято називати антиглобалістами.

У руху антиглобалістів багато ідейних натхненників. Експерти, що досліджують цей феномен сучасного світового політичного розвитку, відносять до засновників руху вельми полярних громадських діячів, від нобелівських лауреатів та університетських професорів до фермерів, що громили закусові транснаціональних компаній, і латиноамериканських партизан.

Масові виступи антиглобалістів змусили багатьох представників світової політичної еліти, міжнародної громадськості та наукової спільноти звернути на цей рух пильну увагу і спробували розібратися в їхніх вимогах і ідеологічних установах. Бачити в діяльності антиглобалістів тільки екстремістські дії або хуліганські витівки - значить оглядати лише вершину айсберга. У цей рух входять різні і досить численні організації: націоналістичні, ультраліві, ультраправі, радикальні. Масові акції, які організовує рух по всьому світу, свідчать про наявність у ньому серйозної організації і фінансових ресурсів.

Правда, фахівці відзначають, що джерела фінансування руху антиглобалістів не цілком ясні, та й самі його лідери не поспішають їх розкривати. Висловлюються припущення, що певні кошти надходять від профспілок промислово розвинених країн, які незадоволені тим, що багатонаціональні компанії переводять деякі свої підприємства в держави, що розвиваються, а це ускладнює ситуацію на ринках праці в Європі та Північній Америці. Певний внесок вкладає і національний капітал, що побоюється зростаючої конкуренції з боку транснаціональних корпорацій.

Однак, поряд з фінансовими питаннями більш істотне значення мають ідеологічні установки антиглобалістського руху, якими керуються його учасники. Багато хто з них активно і свідомо висловлюють свої протести проти стрімкого процесу глобалізації. Дослідники ідеології антиглобалізму виділяють в ній як мінімум три основні течії. Перша - виходить з того, що глобалізацію організували і проводять США, використовуючи для цього підконтрольні їм міжнародні фінансові організації (МВФ, РБ, СОТ тощо), для збільшення свого відриву в розвитку від інших країн.

Друга - ґрунтується на визнанні глобалізації об'єктивним процесом, який є результатом науково-технічного прогресу, виникнення світової економіки та інформаційного суспільства, загального цивілізаційного зсуву. Однак, плодами глобалізації користуються тільки високорозвинені країни, так звані «золотий мільярд» людей, що проживають в них. Решта - живуть в бідності, і їх

положення тільки посилюється, так як всі дивіденди від глобалізації дістаються країнам мільярда.

Третя констатує, що глобалізація не тільки об'єктивний, а й всесвітній процес. Користь від нього можуть отримувати всі країни і народи. Однак внаслідок існуючого світового порядку вигоду від глобалізації реально отримують тільки високорозвинені країни, а іншим дістаються лише жалюгідні крихти з панського столу. Тому необхідно змінити існуючий світопорядок.

Круг розвинених країн поступово розширюється. З'явилися так звані «нові індустріальні» країни. У поточному столітті, за прогнозами експертів, соціально-економічне положення держав у міжнародному співтоваристві стане більш згладженим, значно скоротиться розрив між економічно процвітаючими і менш багатими країнами. Провідна роль у цьому процесі лягає на плечі лідерів світової економіки, і вони повинні усвідомлювати всю серйозність своєї місії, не висуваючи на перший план національні егоїстичні інтереси на шкоду вирішенню глобальних проблем всього людства. Однак певну частину шляху повинні пройти і бідні країни. Зараз близько 50 з них, за оцінками аналітиків, не здатні поки встати на шлях поступального розвитку. У них немає для цього відповідних політичних та правових умов, не вистачає національних кваліфікованих кадрів, сприйнятливих до науково-технічних і соціальних інновацій. Допомога таким країнам оголошена пріоритетним завданням багатьох провідних міжнародних організацій.

3. Концепція «воріт в глобальний світ».

Протягом світової історії міжнародне співтовариство розвивалося вкрай нерівномірно. Людство знало періоди піднесення Іспанії та Франції. Англія до середини XIX в. створила Британську імперію, в якій, як говорили сучасники, «ніколи не заходило сонце», тому що до її складу входили території, що складали майже 1/4 всього суходутного простору нашої планети і знаходилися практично на всіх континентах. Коли Росія вступала в XX століття – населення країни перевищило 150 мільйонів осіб, а темпи промислового зростання були досить високі. Очікувалося, що через сто років, тобто у наш час, росіян буде вже в три рази більше, а країна стане одним з найбільш розвинених індустріальних держав світу. Проте доля розпорядилася інакше. До кінця минулого сторіччя США досягли такої могутності по глобальному розвитку, якої не досягала жодна держава в світі з часів Римської імперії. Долар перетворився на світову валюту, і більше 160 держав у світі стали тримати свої фінансово-валютні резерви

переважно в американських грошових знаках. Після розпаду СРСР на США стало припадати близько 35-40% світових військових витрат, тобто вони витрачали на оборону майже стільки ж, скільки всі інші майже 200 держав на нашій планеті. Розрив ще більшого масштабу створився у сфері військових НДДКР, де на США припадає 65-70% всіх світових витрат. Таким чином, єдина наддержава веде гонку озброєнь сама з собою.

Давно відомою також є і ситуація, коли внутрішні регіони окремих країн, навіть наймогутніших розвивалися досить нерівномірно. Довгий час в США найрозвиненіші штати знаходилися на східному атлантичному узбережжі, в другій половині ХХ століття їх почали наздоганяти і за деякими параметрами випереджати регіони, розташовані вже на заході біля берегів Тихого океану. Подібна картина досить часто зустрічається і в країнах Європейського Союзу. Наприклад, добре відомий розрив у рівнях розвитку між індустриальною північчю і аграрним півднем Італії. Проте, до вступу міжнародної спільноти в епоху, коли глобалізація почала визначати характер його еволюції, настільки кардинальні відмінності між внутрішніми регіонами окремих країн мали істотне значення тільки в національному, а не всесвітньому масштабі.

До початку сучасного століття ситуація істотно змінилася. По-перше, почався процес розмивання суверенітету національних держав, коли значна частина важливих політичних і соціально-економічних проблем, що традиційно знаходилися під їх контролем, стали поступово переходити в область компетенцій міжнародних організацій. Йдеться, насамперед, про права людини, підтриманні миру, екологічні проблеми і т. п. По-друге, у вирішенні світових економічних питань великий вплив на національні держави мають тепер ТНК. По-третє, НТП ознаменувався створенням безпрецедентних за своїми можливостями телекомунікаційних і транспортних систем. Таким чином, внутрішні регіони окремих країн виявилися в змозі підтримувати такі інтенсивні зв'язки, на які раніше були здатні лише території, що знаходилися в межах спільної держави.

В світі склалася ситуація, коли окремим найбільш високорозвиненим територіям - відносно невеликим за розмірами внутрішнім регіонам постіндустріальних країн - стало взаємовигідно підтримувати транскордонні відносини один з одним. Іноді такі відносини між зонами високого розвитку, розташованими на різних континентах, виявляються більш інтенсивними, ніж з розташованими поруч сусідніми внутрішніми, але менш просунутими територіями. У

міжнародному співтоваристві почали формуватися «центри впливу» - компактні, відносно невеликі високорозвинені внутрішні регіони, в яких зосереджувалась велика кількість ресурсів: фінансові центри, джерела новітніх технологій, передові освітні структури. Такі зони високого розвитку в сучасній глобалістиці називають «воротами в глобальний світ». Вони в даний час формують транснаціональну і наддержавну мережу глобального масштабу, яка знаходить здатність все більше і більше впливати на еволюцію світової спільноти і його окремих складових частин.

В даний час вчені-глобалісти виділяють близько трьох десятків подібних глобальних воріт. Так, в найбільш відомих роботах з питань глобалізації дається детальний аналіз найбільш важливих регіональних зон високого розвитку.

До них дослідники відносять, насамперед, три найбільші агломерації розвиненого світу: Нью-Йорк, Лондон і Токіо. Ці три міста представляють собою зосередження економічної діяльності трьох найбільш передових регіонів світу: Північної Америки, Західної Європи та Японії. Дані агломерації є центрами світового значення, і їх вплив на сучасне глобальний розвиток важко переоцінити.

Далі йдуть зони високого розвитку скоріше не всесвітнього, а регіонального характеру, але їх роль у глобальних процесах також вельми велика. У Північній Америці виділяють Південну Каліфорнію - центр континентальних поліцентричних регіональних мереж, що об'єднує різні етнічні та соціально-економічні співтовариства. Вашингтон являє собою центральні регіональні, Майамі мультикультурні, а Ванкувер багатofункціональні, що з'єднують три континенту глобальні ворота Північної Америки.

У сучасній Азії особливе положення у всесвітніх мережах глобального розвитку займають Гонконг як регіональний стратегічний вузол провідних ТНК, Сінгапур, де зосереджені багато офісів ТНК, а також Шанхай - глобальні ворота економічної модернізації Китаю, і Тайвань - експортно-орієнтована в глобальному масштабі промислова зона високого розвитку. Регіон Кансай, в який входять міста Осака і Кобе-Кіото, багато в чому забезпечують ефект участі в глобальному розвитку для Японії.

На європейському континенті виділяють в першу чергу Великий Франкфурт (Франкфурт-на-Майні і Рейн-Майнську область) - глобальні фінансові ворота Німеччини. Істотне значення надається Раншдадту (назва утворена від імен міст Амстердам + Роттердам +

Гаага + Утрехт), що називають глобальними воротами Бенілюксу, а іноді і ядром європейської міської системи. Міланські-Венеціанський коридор пов'язує Італію з мережами глобального розвитку, Барселона - центр матеріально-технічного забезпечення Південної Європи, а регіон Стокгольма - ворота Скандинавії в глобальне співтовариство.

Вище названі регіони не можна розглядати як центри сили в традиційному вимірі або як джерела військової могутності. Однак вони мають вплив на прийняття політичних рішень з питань як регіонального, так і глобального рівнів. Керівні еліти цих зон високого розвитку особисто знають один одного і підтримують постійні контакти. Дані регіони являють собою найбільш високорозвинені експортно-орієнтовані зони і одночасно центри знань, що включають і фінансові послуги. У них здійснюються високотехнологічні інновації, відбувається фінансова концентрація, розвиток отримує інтелектуальна інфраструктура.

ЛЕКЦІЯ 4: Фрагментація міжнародних відносин.

1. Фрагментація як результат глобалізації.
2. Загальні тенденції фрагментації міжнародних відносин.

1. Фрагментація як результат глобалізації.

Зворотною стороною глобалізації, яка, зокрема, проявляється в посиленні позицій націоналізму, сепаратизму і етнізму, називають **фрагментацією**. Зростання націоналізму є своєрідною формою протесту і боротьби з глобалізацією з боку місцевих традиційних спільнот, що також природно і об'єктивно, але це явище не має загального характеру, проявляється фрагментарно, не може змінити загальний напрямок суспільного розвитку.

І.Лолан говорить про «балканізацію планети». Під нею він розуміє незворотний процес розпаду відносин солідарності і взаємозалежності, що поступово встановились у повоєнному світі. П.А. Циганков також вважає, що явища «фрагментації», «балканізації», «дроблення» відображають реальні тенденції, що стосуються і політичних рішень. Мова йде про те, що розпад СРСР і Східного блоку, ліквідація біполярної системи ослабили «внутрішню дисципліну» західних держав і виявили раніше приховані суперечності. Колись єдиний Захід змінює окремі центри сили, про що свідчить утворення ЄС та НАФТА. У цьому сенсі заслуговує на увагу точка зору академіка Є.М. Примакова. В книзі «Мінне поле політики» він зазначив: «Природно, що закінчення «холодної війни» стало відправною точкою просування до облаштування стабільного і передбачуваного світу на глобальному рівні. Але водночас різко розширилась зона регіональних конфліктів, повсюдний шок спричинив злет хвиль тероризму. Зберігається загроза поширення зброї масового знищення».

В літературі явища фрагментації та глобалізації нерідко протиставляються. Зокрема, А. Ротфельд вказує, що відносини в сучасному світі визначаються з одного боку доцентровими процесами (глобалізацією та інтеграцією), а з іншого - відцентровими (фрагментацією та ерозією держав).

З такою позицією навряд чи можна погодитись. Фрагментація не є антитезою глобалізації, ці явища взагалі не можна зіставляти через різність у їхній природі. Навпаки, фрагментація є неминучим результатом глобалізації, однією з проблем, що нею породжуються. Як

відзначив П.М. Дюпуї, «питання фрагментації є переважно доктринальним спором глобалізаційної ери», тобто фрагментація відбувається у еру глобалізації одночасно з нею.

Нормативна та інституційна інтеграція, що відбуваються на світовому рівні в процесі глобалізації, викликають те, що Т. Броуд назвав «інтеграційними тисками» (integration pressures). Розуміючи потребу у глибокій інтеграції, учасники міжнародних відносин одночасно не бажають поступатися своїм суверенітетом на користь наддержавних інституцій, які цю інтеграцію забезпечують, а також здійснюють індивідуальні та колективні зусилля для захисту своїх систем від все більш імперативних міжнародних впливів.

Сучасні міжнародні інституції здатні створювати зобов'язання для держав в силу повноважень, наданих ним статутними документами, навіть за відсутності прямої згоди держави на обов'язковість такого зобов'язання, прикладом чого можуть слугувати резолюції Ради Безпеки ООН, яким держави мусять підпорядковуватись в силу членства в ООН. Держави та наддержавні утворення не можуть відмовитись від виконання своїх міжнародних зобов'язань, а також від загальних обов'язків за міжнародним правом, встановлених його імперативними нормами, тому, в разі якщо держава з'ясовує невідповідність певного зобов'язання її інтересам, вона вдається не до прямої відмови від зобов'язання, а відмовляється від його виконання, мотивуючи це особливостями конкретної ситуації. Такі дії є відповіддю на «інтеграційний тиск», яка дозволяє міжнародним акторам регулювати ступінь своєї участі у інтеграційних процесах.

Е. Бенвеністі та Дж. У. Даунз виділяють чотири основні стратегії, якими послуговуються держави для послаблення інтеграційних тисків. Такими стратегіями є: створення великої кількості вузьких угод, укладання угод з коротким часом дії або одноразовою дією, звуження повноважень створюваних угодами суб'єктів (наприклад, контрольних механізмів) та погроза виходу з «незручної» угоди або ініціювання її зміни. Очевидно, що кожна з цих стратегій тією чи іншою мірою сприяє фрагментації.

Глобалізація є результатом цілеспрямованих зусиль міжнародної спільноти по якісному перетворенню міжнародної системи з метою підвищення її ефективності для вирішення глобальних завдань.

Фрагментація, в свою чергу, не є результатом спрямованих та скоординованих дій міжнародних акторів. Вона є результатом окремих їхніх дій, спрямованих на послаблення «інтеграційних тисків» та захист

своєї системи від «посягань» з боку міжнародної системи. Глобалізація нерідко розглядається державами як загроза суверенітету, який «звужується в результаті іноземних інвестицій, створення регіональних економічних організацій, підписання різноманітних угод». Право виступає одним зі знарядь заходу державного суверенітету від впливу з боку міжнародної системи.

2.Фактори фрагментації міжнародних відносин.

Можна виділити певні загальні тенденції, які, у світлі досліджень, можна назвати факторами фрагментації міжнародного права. Цей термін нерідко застосовувався у літературі, зокрема ним користуються О.Ф. Кісліцина та К. Літлей. По відношенню до міжнародної системи такі фактори можна поділити на внутрішні та зовнішні. До внутрішніх факторів слід віднести сили, притаманні самій системі, що породжуються об'єднаннями у систему елементами та групами елементів. Зовнішніми факторами слід вважати впливи середовища, у якому перебуває міжнародна система.

Більшість факторів фрагментації відносяться до групи зовнішніх, однак, вплив внутрішніх та зовнішніх факторів для фрагментації має рівне значення, оскільки фрагментація стає можливою лише у випадках акумуляції внутрішніх та зовнішніх факторів. Особливістю зовнішніх факторів є також їхній двосторонній характер. Слід говорити не тільки про вплив міжнародного середовища на внутрішні фактори, але й про зворотній вплив внутрішнього на міжнародне середовище та його акторів.

К. Літлей виділяє наступні фактори фрагментації міжнародного права, що можна віднести до групи внутрішніх: відсутність централізованих органів, спеціалізація права, відмінності у структурі правових норм, наявність паралельних норм щодо одного й того ж самого предмету та конкуренція норм, розширення сфери охоплення міжнародною права та різних режимів його вторинних правил.

Найважливішим з вказаних уявляється перший фактор, адже ключовою особливістю міжнародного права, яка зумовлює можливість його фрагментації є відсутність єдиного центрального суб'єкту, повноважного створювати правові норми та здатного зобов'язати учасників міжнародних відносин ці норми виконувати. В національному праві роль зобов'язуючого суб'єкту грає держава, яка встановлює єдиний правовий режим на своїй території та доглядає за дотриманням національного права фізичними та юридичними особами. У міжнародному ж праві принципово відсутня можливість створення

такого зобов'язуючого суб'єкта. На заваді стають принципи рівності та суверенітету.

Як відзначає М. Діксон, «у відносинах між державами небажане існування відносин правової зверхності...система міжнародного права мусить забезпечувати взаємодію юридично рівних суб'єктів, а не контролювати їх». Такі «юридично рівні суб'єкти» не є і не можуть бути повністю незалежними та неупередженими у своїй міжнародній правотворчій діяльності. Кожна держава, вочевидь, прагне до кращого місця на міжнародній арені, застосовуючи для досягнення цієї мети всі наявні в неї засоби, в тому числі, міжнародне право. Практично це означає, що кожна держава намагається мати якомога більше прав та менше обов'язків у порівнянні з іншими державами.

Розподіл прав та обов'язків між державами, що втілюється у міжнародному праві, відображає глобальні політичні процеси. Як відзначає Д.В. Грейг, міжнародне право не може існувати в ізоляції від політичних факторів в царині міжнародних відносин. Внаслідок цього, міжнародне право більш подібне до національного приватного договірного права, ніж до національного публічного права. Поведінка держав на міжнародній арені подібна до поведінки членів спільноти, що намагаються домовитись з певних питань, спираючись на свою могутність та вплив.

Слушною уявляється думка М.С. Паулсена, який описує міжнародне право як систему, що створюється, фактично, не правовими засобами, а волею держав. Коментуючи цю думку М.С. Паулсена, П. Спіро відзначає, що міжнародне право не підтримується матеріальною силою, здатною вплинути на міжнародних акторів. Тим не менш, ці актори, в тому числі держави, міжнародні організації і, що важливо, політичні діячі, змушені рахуватися з міжнародним правом як з незалежною системою, створеною не тільки їхньою волею, а узгодженою волею всіх учасників міжнародних відносин. Утворюється характерна для міжнародного права суперечність між волею окремих учасників міжнародних відносин, які прагнуть до необмеженості власних дій, та приписами права, а також усвідомленням учасниками потреби у правовому регулюванні міжнародних відносин в дусі компромісу.

Дж.Дж. Салмон песимістично констатує «недостатню згуртованість міжнародної спільноти, що відображається у його праві та існуванні різночитань відносно фундаментальних моментів, внаслідок чого зміст його концепцій часто опиняється менш захищеним, ніж у національному праві, що призводить до того, що

правотворчий процес у міжнародному праві часто виявляється доволі відносним».

Наступну групу факторів фрагментації становлять такі, що пов'язані із розширенням міжнародного права та зростанням його спеціалізації. Таке розширення проявляється в двох аспектах. По-перше, збільшується обсяг правовідносин, що регулюються міжнародним правом. Під міжнародно-правове регулювання підпадають навіть окремі сфери внутрішньодержавного життя, що веде до відомого конфлікту міжнародного права та державного суверенітету. По-друге, збільшується кількість суб'єктів міжнародного права, наділених правами та обов'язками міжнародних акторів, що здатні впливати на розвиток міжнародного права, або прямо його творити.

Таке збільшення виявляється як кількісним, так і якісним. Із розпадом двополярної системи міжнародних відносин в світі зростає кількість держав, що проводять самостійну зовнішню політику, а отже намагаються самостійно творити міжнародне право для власних потреб. Так само зростає кількість міжнародних організацій, схильних до створення власних міжнародно-правових режимів. Одночасно, відбувається якісна зміна складу міжнародних акторів. Із прийняттям в 1986 році Конвенції про право міжнародних договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями, міжнародні організації зайняли чільне місце у лавах суб'єктів міжнародного права. В доктрині все ширше обговорюються можливості надання міжнародної право суб'єктності міжнародним неурядовим організаціям, транснаціональним корпораціям та іншим «нетрадиційним» суб'єктам. Прямим результатом зростання кількості суб'єктів міжнародного права стає виникнення конкуруючих норм та конкуруючих режимів між якими відсутня не тільки ієрархія, але навіть і недвозначні правила взаємодії.

Наслідком «проникнення міжнародного права у сфери, що раніше регулювалися виключно внутрішньодержавним правом та з потраплянням під дію міжнародно-правових норм все ширшого кола осіб» є розширення бази міжнародної правосвідомості як впливового фактору формування міжнародного права, та збільшення кількості суб'єктів цієї правосвідомості. В результаті, міжнародне право стає все менш гомогенним.

Ідеологічний чинник фрагментації цікавий тим, що його можна розглядати однаково як внутрішній та як зовнішній фактор. Розглядаючи міжнародну правосвідомість у статичному вигляді,

можна констатувати простий брак єдності, який є передумовою фрагментації. Розглядаючи її у динамічному вигляді можна встановити конфлікт правосвідомостей, який є активною рушійною силою фрагментації.

Необхідно підкреслити, що негомогенність міжнародної правосвідомості не є ані суто правовим, ані негативним явищем. Негомогенність виступає одним з проявів постмодерністської парадигми глобального розвитку, яка пов'язана «із затвердженням плюралістичної парадигми, відмовою від європоцентризму та етноцентризму, проголошенням принципу множинності, фрагментації культурної єдності, увагою до особистості та її внутрішнього світу, самовідновлюючим структурам, питанням ідентичності та ін.». Новий тип глобальних відносин відзначається нестабільністю, нелінійністю та нерівномірністю. Відтак, неминуче виникає фрагментованість будь-яких глобальних явищ, в тому числі, і міжнародного права.

Брак єдності міжнародного права робить його уразливим для зовнішніх впливів, що викликають фрагментацію. Уявляється, що основним з таких зовнішніх чинників є конфлікт міжнародних акторів. Зовнішність цього конфлікту визначається тим, що він відбувається поза межами міжнародно-правової системи у царині міжнародного правопорядку та міжнародних відносин. Він точиться не тільки в правовій, але в усіх сферах міжнародної взаємодії.

Міжнародний конфлікт не можна розглядати як суто деструктивне явище. Навпаки, для міжнародної системи конфлікт - явище «природне та традиційне». Скорочення кількості міжнародних збройних конфліктів в останні десятиріччя означає не зменшення конфліктного потенціалу міжнародної системи, а перетікання конфліктів з військово-політичної до економічної, культурної та правової сфер.

О.О. Мережко вказує на те, що формування міжнародного права як політичного інструменту залежить від усвідомлення завдань міжнародно-правової політики її творцями. Міжнародні актори можуть декларувати, або навіть дійсно прагнути до єдності міжнародної правотворчості. Однак, різність їхніх правових філософій може призводити до різниці у баченні одних і тих самих міжнародно-правових завдань, потреб та феноменів.

Т.Р. Короткий та Є.Н. Шевчук відзначають, що «в силу особливостей правової психології та правових поглядів, відчуттів та емоцій, що її складають, міжнародна правосвідомість...у більшій степені, аніж національне право, піддається релігійному впливу, що в

теперішній час особливо проявляється у міжнародній правосвідомості ісламських держав».

Уявляється, що релігійний вплив на міжнародну правосвідомість є: лише окремим випадком ідеологічного впливу. Міжнародне право, врешті решт, пишеться людьми, що мають власні погляди на потрібне та необхідне у праві, на його завдання та цінності.

На відміну від національного права, що створюється та реалізується одним актором на підставі єдиної концепції, концептуальні засади міжнародного права здатні змінюватись в залежності від політичної ситуації та відносин між державами. Щодо цього М. Діксон відзначає, що «правила в міжнародному праві створюються, переважно, державами або з власними цілями, або як засіб для полегшення функціонування організацій, членами яких вони є».

Іншим фактором фрагментації виступає: свідоме маніпулювання міжнародно-правовими нормами із політичними цілями, що найяскравіше проявляється знов таки у сфері захисту прав людини. Наразі в міжнародному праві складається небезпечна практика застосування прав людини в якості знаряддя для виправдання порушення не менш фундаментального принципу міжнародного права - принципу державного суверенітету. Вторгнення до Югославії, війни в Афганістані та Іраку, російсько-грузинська війна 2008 року створили небезпечні прецеденти ігнорування принципу державного суверенітету, який лежить в основі класичного міжнародного права. Пошук компромісу між принципом поваги прав людини та принципом державного суверенітету призвів до створення таких суперечливих концепцій як «гуманітарна інтервенція» або «війна з тероризмом», якими фактично маскується зневага «сильних держав» до приписів міжнародного права.

Ще одним доволі парадоксальним зовнішнім фактором фрагментації є створення наддержавних організацій. З одного боку, цей процес має всі ознаки глобалізаційного, з іншого боку, виникнення регіональних організацій сприяє регіоналізації міжнародного права та фрагментації. Так, наразі загальноновизнане існування європейського права як особливої правової системи, що подекуди вступає у конфлікт з загальним міжнародним правом.

Важливо відзначити, що європейське право сформувалося не миттєво, але пройшло тривалий шлях розвитку, відправною точкою якого слугувало усвідомлення європейськими державами єдності своїх

інтересів спочатку в економічній та оборонній, а пізніше у політичній сфері.

На прикладі європейського права, можна стверджувати, що «зародками» формування підсистем міжнародного права стають регіональні угоди з окремих питань, при укладанні яких передбачається можливість для подальшої регіональної інтеграції. При цьому конкретна спрямованість таких угод не грає помітної ролі, важливий сам факт усвідомлення державами певного регіону єдності своїх інтересів. Так, мусульманські держави створюють інтеграційні об'єднання на спільних релігійно-етичних засадах, африканські держави - необхідності вирішення політичних та соціальних проблем континенту, держави Південно-Східної Азії та Латинської Америки формують групи загальних економічних інтересів.

Об'єднання держав у регіональні блоки дозволяє їм успішно протистояти інтеграційним тискам шляхом створення «зручних» правових режимів в рамках блоків. Міжнародне право, особливо з огляду на багатополярність сучасного світу, має все менше можливостей для впливу на сильні міждержавні об'єднання.

Акумуляція зовнішніх та внутрішніх факторів фрагментації міжнародного права створює замкнене коло, в якому окремі дії держав та міждержавних об'єднань поглиблюють ефекти фрагментації що, в свою чергу, веде до послаблення внутрішніх зв'язків системи та дає суб'єктам міжнародного права нові можливості для застосування фрагментаційних стратегій. Водночас, міжнародні актори навряд чи зацікавлені в руйнації існуючої системи міжнародно-правових зв'язків. Відповідно, протистояння цілої міжнародно-правової системи та окремих її акторів має закінчитися винайденням нового балансу між вимогами міжнародного права та суверенними правами держав.

Змістовий модуль II.

ЛЕКЦІЯ 5: Тенденція до зміни у змісті загроз міжнародному миру і розширення поняття безпеки.

1. Ключові аспекти змін у змісті загроз міжнародному миру і розширення поняття безпеки.

2. Нові загрози безпек.

3. Зміна ролі держав у забезпеченні національної безпеки в умовах глобалізації.

4. Проблеми регіональної безпеки.

1. Ключові аспекти змін у змісті загроз міжнародному миру і розширення поняття безпеки.

У системі сучасних міжнародних відносин спостерігається тенденція до змін у змісті загроз міжнародному миру і розширення поняття безпеки.

Перший її аспект зумовлений посиленням ролі біфуркаційного чинника в міжнародних відносинах. Дж. Розенау відзначає, що світ «постміжнародної політики» характеризується хаотичністю і непередбачуваністю, спотворенням ідентичності, переорієнтацією традиційних зв'язків авторитету і лояльності. Іншими словами, ріст числа учасників вносить у систему міжнародних відносин велику невпевненість. Тому забезпечення воєнної безпеки держав продовжує залишатися актуальним завданням. Причому до нього додаються виклики, пов'язані із зростанням впливу інтеграційних і глобалізаційних процесів, ставок у сфері економічного змагання, проблемами міжнародного тероризму тощо.

Другий аспект трансформаційного плану: треба особливо звернути увагу на той факт, що в сучасному світі відбувається трансформація нині діючих концепцій і структур безпеки конфронтаційного типу в концепції і структури безпеки, засновані на співробітництві. Цей аспект характеризує взаємовплив і взаємозалежність національного і міжнародного аспектів безпеки. Виникає нове розуміння і зацікавленість кожного суб'єкта в забезпеченні національної безпеки через зміцнення безпеки міжнародної.

Третій аспект пов'язаний із закріпленням нових елементів у правилах поведінки між державами в рамках сучасного міжнародного порядку, що насамперед характеризується зростанням визначального впливу двох кардинальних постулатів – права гуманітарної інтервенції

та нелегітимності авторитарних режимів (інтервенція НАТО 1999 р. в Косово, тиск на С. Мілошевича в Сербії, війна 2003 р. в Іраку, погрози Північній Кореї та Ірану з боку США тощо). Новизна ситуації в тому, що США і держави НАТО стали наполегливо домагатися легітимізації практики гуманітарних інтервенцій і ствердження в міжнародних відносинах нового принципу вибіркової легітимності урядів суверенних держав – тенденції, яка йде врозрід з основоположним принципом невтручання, закріпленим ще Вестфальським миром 1648 року.

Четвертий аспект зумовлений з утвердженням новітніх сучасних механізмів регулювання міжнародного порядку. Фактично здійснена реорганізація глобальних структур світоуправління таким чином, що поряд з універсальними за охопленням і офіційними за статусом ООН-механізмами склався напівзакритий і неформальний (за кількістю членів і типом прийняття рішень) механізм «великої вісімки» з блоком НАТО. На початок XXI століття ця неформальна коаліція за практичним впливом на світову політику не лише стала врівень з ООН, але й чітко окреслила тенденцію до нарощування свого впливу в подальшому. Водночас, поряд з двома гілками механізму регулювання міжнародних відносин – універсальною (ООН) та інституційно-груповою (G-8+ Північноатлантичний альянс), у світі стали проступати контури третьої гілки. Мова йде про тенденцію до зростання індивідуально-групового впливу на всю систему міжнародного світопорядку з боку США (як свого роду «світового жандарма») і, при необхідності, вузької коаліції обраних ними під реалізацію конкретної мети держав (наприклад, коаліція США, Великої Британії, Росії у другій афганській війні 2001 – 2002 рр. або американо-британська військова коаліція проти Іраку в 2003 р.).

2. Нові загрози безпеки.

Сьогодні розвиток світової політики і міжнародних відносин протікає в умовах досить суперечливих процесів, що відрізняються високим динамізмом і взаємозалежністю подій. Зросла вразливість всіх членів міжнародного співтовариства перед обличчям як традиційних («старих»), так і «нових» викликів і загроз.

Здавалося б, у зв'язку з новими науково-технологічними, економічними та соціальними досягненнями, розширенням кола користувачів глобальною мережею Інтернет, розповсюдженням демократії, досягненнями в галузі свобод і прав людини після закінчення холодної війни і падіння комунізму зросли можливості транскордонного спілкування, обміну товарами і послугами,

переміщення людей, підвищення їх рівня та якості життя. Водночас втрата колишніх і відсутність нових важелів регулювання світового порядку серйозно деформували традиційний зв'язок між національним суверенітетом і національною безпекою, привели до появи нових проблем, що не піддаються врегулюванню військовим шляхом. У їх числі ненадійність інститутів і механізмів ООН в забезпеченні глобальної безпеки; претензії США на світове панування; домінування в глобальному інформаційному просторі західних ЗМІ; убогість і озлобленість населення глобального «Півдня»; наслідки розпаду багатонаціональних держав; деградація Вестфальської системи; політичні устремління субнаціональних груп і регіонів; зростання етнічного і релігійного екстремізму; сепаратизм і політичне насильство; регіональні та локальні збройні конфлікти; збереження цілісності держав, поширення та диверсифікація зброї масового ураження (ЗМУ); кіберзлочинність і високотехнологічний тероризм з використанням ЗМУ; міжнародна корупція і організована злочинність; неконтрольовані транскордонні потоки мігрантів; зростаюча деградація навколишнього середовища; планетарний дефіцит продовольства, питної води, енергоресурсів і т. д. Все це підвищує значення ліберально-ідеалістичної парадигми в дослідженні світової політики і міжнародних відносин.

Як можна помітити, при відносному зниженні значення загроз військового характеру, потенційними носіями яких залишаються держави, в планетарному масштабі відбувається наростання невійськових загроз безпеки глобального характеру. Все частіше джерелами загроз та інструментами їх нейтралізації стають недержавні дійові особи різноманітного ґатунку, в тому числі мультинаціональні корпорації, фінансові, військово-політичні, релігійні, екологічні, правозахисні, злочинні, терористичні організації світового масштабу, субнаціональні актори та регіони. «У такій обстановці, - вказує Павло Циганков, - все більш очевидною стає недостатність наявного в міжнародно-політичній науці теоретичного багажу. Виникла необхідність у нових концептуальних побудовах, які дозволили б не тільки раціонально осмислити мінливі реалії, але і виконати роль операціональних інструментів впливу на них з метою зниження ризиків і невпевненості, з якими зіткнулися міжнародні актори».

Якщо раніше головним важелем впливу на міжнародну ситуацію розглядали силу держави на основі її основної мощі (англ.: *hard power*), то в умовах глобалізації держави і міжнародні організації частіше стали сподіватися на застосування м'якого впливу, або м'якої сили (англ.: *soft*

power). Так, реагуючи на трагічні події 11 вересня 2001 року, міцно зв'язали безпеку США з глобальною безпекою, американці стали докладати систематичні зусилля з розширення зон глобальної стабільності, усунення деяких найбільш кричущих причин політичного насильства. Вони також посилили підтримку політичних режимів, які, на їх думку, виходили з основоположної цінності прав людини і конституційних механізмів.

Аналізуючи Стратегію національної безпеки США 2002 року, Р. Каглер звертає увагу на те, що вона націлена не тільки на вирішення найскладніших проблем безпеки сьогодення і відображення загроз, «виходять від терористів і тиранів», а й на надання сприяння глобальному економічному прогресу, боротьбі з глобальною бідністю, зміцненню відкритого суспільства та демократії, забезпечення свобод людини в несприятливих регіонах, відстоюванню прагнення до поваги людської гідності. На його думку, вирішення цих завдань має своїм результатом «специфічний американський інтернаціоналізм», націлений на створення рівноваги сил, яке сприяє свободі людини і робить світ в умовах глобалізації безпечніше і краще.

У концепції миротворчості ООН в останні роки проводиться комплексний підхід до подолання як військових, так і невійськових загроз. Тому підтримка і закріплення миру в будь-якому регіоні сьогодні не обмежується тільки стримуванням збройного насильства, примусом до миру і створенням умов для організації переговорного процесу. На миротворців покладаються завдання з надання допомоги сторонам конфлікту у відновленні економіки, забезпеченні громадянського правопорядку, захист прав людини, підготовці та проведенні виборів, передачі влади місцевим органам, організації місцевого самоврядування, охорони здоров'я, освіти і т. д. Велике значення надається просвітницькій роботі, спрямованій на примирення учасників конфлікту, формування у них установок на ненасильницьке вирішення спірних питань, толерантна поведінка з використанням ЗМІ.

3. Зміна ролі держав у забезпеченні національної безпеки в умовах глобалізації.

Відбуваються суттєві зміни в структурі інтересів держав і недержавних учасників сучасної світової політики. На передній план висуваються інтереси, пов'язані із забезпеченням економічного процвітання і матеріального благополуччя. При цьому економічний компонент національного інтересу стає вже не тільки фактором, який покликаний служити збільшенню військової потужності, але здобуває

самостійне значення - як необхідна відповідь держави на зрослі вимоги населення до рівня і якості життя.

В результаті військово-силове протистояння держав і складається на його основі міжнародна ієрархія стали у меншій мірі визначати відносини панування-підпорядкування учасників світової політики, ніж у період холодної війни. Ці відносини все більше потрапляють в залежність від рівня економічного розвитку національних держав, а також від ієрархії, зумовленої нерівністю і множинністю державних і недержавних учасників світової економіки. «Якщо в колишній системі держав, - вказує відомий американський фахівець у галузі міжнародних відносин Дж. Розенау, - відносини влади на глобальному рівні в значній мірі базувалися на військовому потенціалі, то сьогодні джерела влади більш диверсифіковані, зв'язки між різними владними структурами ускладнені, а актори мають можливості домагатися своїх цілей різними способами ... При високому рівні міжнародної взаємозалежності лінії протистояння між можливими супротивниками стають все менш чіткими, а на передній план виходять міркування економічної, а не військової безпеки».

Поряд з процесом глобалізації економічних ринків протягом останніх десятиліть активно йде процес глобалізації ринків політичних, що виражається в розширенні кола економічних суб'єктів, на запити яких змушені реагувати як національні уряди, так і міжнародні економічні організації. Як наслідок, функціонування політичних ринків є потужним обмежувачем державного суверенітету.

Крайнім вираженням розглянутого феномена є парадокс безсилля політиків, що полягає в обмеженні державного суверенітету функціонуванням політичних ринків. Справа в тому, що при прийнятті рішень національні уряди змушені знаходити баланс між різними (нерідко суперечать один одному) запитами економічних суб'єктів і строго дотримуватися політичного курсу, вигідного підтримуючим їх силам, відмовляючись від реалізації власних політичних пріоритетів.

Яскравим прикладом «вторгнення» на національні політичні ринки нових суб'єктів, що впливають на прийняття державних рішень, може служити процес експансії транснаціональних корпорацій (ТНК) та фінансових інститутів, пов'язаний з інтенсифікацією руху прямих іноземних інвестицій.

Найбільші з них володіють величезними економічними ресурсами, дають їм переваги в цьому відношенні не тільки перед малими державами, але нерідко і перед середніми і навіть великими державами.

Посилення впливу глобальних корпорацій супроводжується зниженням контролю з боку суверенних держав над світовою економікою і розподілом ресурсів. Отже, на суперництво державних інтересів накладається вплив недержавних акторів і таких політичних сил, як ринки, ринкові оператори, за якими стоять недержавні влади. Певний внесок у розмивання меж вносить середній і дрібний бізнес. За словами М. М. Лебедевої, «нині приблизно кожне третє підприємство середнього та малого бізнесу США і кожне сьоме Японії працює на транснаціональному рівні. Вихід за межі національних кордонів дозволяє їм розширити можливості бізнесу, скоротити ті чи інші витрати, диверсифікувати бізнес і т. п. ».

Багато авторів звертають увагу на те, що нинішні держави найчастіше неефективно діють в економічній, соціальній, військовій, дипломатичній, культурній, правоохоронній, природоохоронній та багатьох інших сферах. Поряд з ними до вирішення цих питань активно підключаються міжурядові і недержавні організації, а також різного роду руху. У багатьох країнах відбувається усвідомлене ослаблення державного захисту громадян. Одночасно спостерігається зростання охоронних структур, що забезпечують безпеку на приватному рівні. За деякими даними, в США їх бюджет в три рази перевищує бюджет правоохоронних органів на національному рівні та рівні штатів.

У зв'язку з цим йдеться про втрату державою ряду своїх повноважень, обмеження суверенітету і навіть про зникнення держави як такого в тому вигляді, в якому ми звикли його бачити. «Держави, - зазначає Іммануїл Валлерстайн, - захльостують вимоги безпеки і добробуту, які вони політично не в силах задовольнити. Результатом стає постійна приватизація безпеки та добробуту, що рухає нас у напрямку, відмінному від того, яким ми рухалися 500 років».

Класична національна держава все менш є основним рівнем вираження політичної волі громадян, їх громадянської ідентичності та лояльності. Один з визнаних лідерів антиглобалізму, американський політик і громадський діяч Ліндон Ларуш стверджує, що «якщо раніше 80% виживання і економічної безпеки країни забезпечувалося внутрішньою стабільністю держави, то в епоху глобалізації це співвідношення змінюється у зворотний бік». Не дивно, що ерозія державної функції захисту громадян спонукає людей ототожнювати себе як з субнаціональними, так і транснаціональними групами.

На наших очах «Європа націй» перетворюється на «Європу регіонів».

Деякі дослідники заговорили про «детериторізацію», або про «кінець територій», щоб підкреслити знецінення національного державного уряду. У зв'язку з цим С. Хантінгтон говорить про феномен розширення ідентичності в результаті все більш частого взаємодії представників одного народу з людьми інших культур і цивілізацій. Найбільш виразно це проявилось в Європі, де ідентичність шотландців, ломбардів, каталонців та інших національних меншин «виростає» з ідентичності європейської.

Більше того, в останні десятиліття ХХ в. відбувалася наростаюча денаціоналізація еліт в багатьох країнах світу, в тому числі в США. Виникнення глобальної економіки і затвердження на світових ринках ТНК, «так само як і представилася можливість формувати наднаціональні альянси на підтримку тих чи інших реформ (руху за права жінок, за охорону навколишнього середовища, за права людини, за заборону протипіхотних мін, за заборону стрілецької зброї) прищепили багатьом елітам смак до космополітичної ідентичності й істотно принизили для них важливість ідентичностей національних». Зокрема, дух «денаціоналізації» вразив американську еліту - бізнесменів, фінансистів, інтелектуалів, «синіх комірців» і навіть державних чиновників. Оскільки ж пересічні американці не поділяють цієї ідеології, прірва між ними і транснаціональною елітою, яка контролює силу, багатство і знання, стає все ширше; «мабуть, найбільшим сюрпризом буде, якщо США і в 2025 р. залишаться тією ж країною, якою були в 2000 році; а от якщо Штати перетворяться на зовсім іншу країну (або декілька країн) із зовсім іншою державною концепцією і національною ідентичністю, в цьому не виявиться нічого дивного».

4. Проблеми регіональної безпеки.

Сьогодні вчені з тривогою обговорюють загострення глобальних суперечностей і проблем розвитку на регіональному рівні. До уваги береться і те, що на стані регіональної безпеки позначається проєктований ззовні вплив провідних нерегіональних держав і впливових транснаціональних акторів.

Зміна параметрів безпеки в рамках відокремлених регіонів веде до перегляду їх сформованої конфігурації. Наприклад, Близький і Середній Схід, що сприймалися як відособлені один від одного регіони, після терористичних актів 11 вересня 2001 року були об'єднані Джорджем Бушем-молодшим проєктом придушення «осі зла» в єдиний регіон «Великого Близького Сходу» (ВБС). Аналогічні процеси відбуваються в Азійсько -Тихоокеанському регіоні. Розширилися

межі регіону, який раніше іменувався Західноєвропейським. Як і раніше незавершеністю відрізняються процеси формування регіональної безпеки на пострадянському просторі.

У сучасній літературі також зустрічається термін «Велика Центральна Азія» (ВЦА), що зв'язав в єдине військово-стратегічне та геополітичне ціле Казахстан, середньоазіатські республіки колишнього СРСР і Афганістан. У США обговорюють можливість злиття в перспективі просторів ВЦА і ВБС під егідою Заходу і виведення цього розширеного регіону з-під впливу Росії та Китаю. За задумом авторів проекту, роль найважливіших інструментів у здійсненні цієї стратегії відводиться Пентагону і НАТО. На думку головного наукового співробітника Казахстанського інституту політичних досліджень Мурата Лаумулін, під вивіскою проекту ВЦА Вашингтон прагне нав'язати країнам Центральної Азії зовнішнє управління, «якусь м'яку форму протекторату» при збереженні видимості «геополітичного плюралізму».

Володимир Кулагін також звертає увагу на «перерозподіл значущості регіонів у глобальному комплексі міжнародної безпеки» за ступенем їх «загрозоємності». Він справедливо зазначає, що найбільші зміни за цією ознакою відбулися в Європі, яка за останні десятиліття перетворилася на один з найбезпечніших регіонів. А адже протягом століть вона виступає епіцентром руйнівних війн, її країни «чинили сильний, здебільшого негативний, вплив на розвиток процесів в області безпеки в інших регіонах світу». Навпаки, значної «загрозоємності» сьогодні відрізняється Азійсько-Тихоокеанський регіон (АТР), який не має власної «інфраструктури колективного підтримання безпеки».

Серйозну причину регіональної нестабільності в АТР багато російських політологів вбачають у зростаючій агресивності Китаю, який має територіальні претензії до Індії, Японії, В'єтнаму, Філіппін, Росії та деяких інших сусідів. Так, з початку 1970-х років триває його суперечка з Японією через острови Сенкаку (архіпелаг в Східно-Китайському морі). Китай претендує на частину території Індії - штат Аруначал Прадеш, конфліктує з В'єтнамом, Малайзією і Філіппінами через приналежність островів Спратлі - архіпелагу в південно-західній частині Південно-Китайського моря. Саме море він оголосив регіоном, що має ключове значення для національних інтересів, - аналогічно Тибету і Тайваню. У відповідь США запропонували своє посередництво у врегулюванні конфліктної ситуації, причому всі конкуренти КНР, включаючи В'єнам та Індонезію, поставилися до ініціативи Вашингтона позитивно. Триваюче військове

співробітництво США з Тайванем - ще одна причина регіональної напруженості. Саме поставки озброєнь Тайваню послужили підставою для розриву на початку 2010 року відносин між військовими відомствами Китаю та США.

Самим же проблемним по «загрозоємності» нині є Великий Близький Схід. Саме тут найбільш активно і в концентрованому вигляді матеріалізуються тероризм, розповсюдження зброї масового ураження (ЗМУ), внутрішні політичні конфлікти - найбільш руйнівні нові загрози міжнародній безпеці. Багато в чому через слабку інституціоналізацію системи регіональної безпеки, або недієздатності регіонального механізму протидії небезпекам і загрозам тут проводяться наймасштабніші операції міжнародного втручання.

У багатьох учених найбільше занепокоєння викликає «південна дуга нестабільності», що тягнеться від Близького Сходу до прибережної смуги Азії. В очах Р. Каглера, вона являє собою «величезну зону, що знаходиться в стані хаосу в силу цілого ряду факторів - вакуумів безпеки, відсутності рівноваги сил, бідності, неефективності урядів, високого рівня безробіття і екстремістського ісламського фундаменталізму. У результаті ця зона перетворилася на справжній момент в «розсадник» головних небезпек, включаючи тероризм, тиранію, уряду-ізгої, поширення ЗМУ, етнічну напруженість, неспроможні держави, брак ресурсів, геополітичне суперництво, нелегальну торгівлю наркотиками і організовану злочинність».

3. Бжезинський проявляє велику заклопотаність політичними перспективами протікаючих тут процесів. У зв'язку з цим він виділяє три взаємопов'язані завдання: 1) врегулювання арабо-ізраїльського конфлікту; 2) «зміна стратегічного розкладу в нафтовидобувній зоні, що тягнеться від району Перської затоки до Центральної Азії»; 3) співробітництво провідних країн з питань нерозповсюдження ЗМУ і стримування «терористичної епідемії». За його прогнозом, в середньостроковій перспективі найважливіше завдання США у зміцненні міжнародної та глобальної безпеки складатиметься в заспокоєнні саме цієї зони з подальшою її реорганізацією на засадах співробітництва.

Підтвердженням цих побоювань стала низка революцій, що прокотилися по Близькому Сходу в кінці 2010 - початку 2011 року. У ці події широко використовувалися так звані «соціальні мережі» - для самоорганізації повстанського антиурядового руху.

Зворотним боком американських зусиль з протидії глобальному тероризму стали зловживання з боку різного роду зацікавлених груп, що призвели до численних порушень роботи демократичних інститутів і прав людини в самих США. Відбулася відмова від конституційності на користь безпеки. Тепер, за словами Ф. Фукуями, в очах багатьох не американців, символами Америки стали не статуя Свободи, а в'язниця в Гуантанамо і нещасний полонений у в'язниці Абу-Грейб. Молодий американський журналіст, випускник Гарвардського і Оксфордського університетів Марк Адоманіс прямо говорить про те, що серйозна загроза американської ліберальної демократії сьогодні виникає з просторості, скритності та непрозорості американської держави, яка після подій 11 вересня фактично стала «непідконтрольною навіть сама собі».

ЛЕКЦІЯ 6: Гібридна війна як новітній конфлікт і як форма глобального протистояння.

1. Концептуальні засади гібридної війни.
2. Ознаки гібридної війни у різних сферах буття
3. Гібридна війна як протистояння існуючому світовому порядку.

1. Концептуальні засади гібридної війни.

Хрестоматійними є визначення гібридної війни аналітика з питань національної безпеки Ф. Хоффмана (США), який розглядав її як «повний арсенал різних видів бойових дій, включаючи конвенційні можливості, іррегулярну тактику і формування, терористичні акти (включаючи безглузде насильство і примушування) і кримінальний безлад» (Hoffman Frank, 2009) та його співвітчизника Дж. МакКуена, який характеризував гібридну війну як «поєднання традиційних і асиметричних форм насилля з одночасним залученням місцевого населення до участі у конфлікті і введення в оману міжнародної спільноти, або нівелюванням її впливу» (McCuen, 2008). На думку останнього, гібридна війна поєднує в собі традиційні форми насилля, кібервійну, тероризм, організовану злочинність, нерегулярні військові формування та приватні військові компанії, а гібридні конфлікти включають у себе повний спектр воєн у їх фізичному та концептуальному вимірах, включно з боротьбою проти озброєного противника, ширшою боротьбою за підтримку місцевого населення, а також міжнародної спільноти.

Майже не відрізняється визначення поняття гібридної війни в роботах ще одного відомого теоретика гібридних війн Р. Уілкі, який розглядає її як «конфлікт, під час якого держава або недержавне угруповання з метою дестабілізації політико-економічного статусу опонента використовує терористичне насилля, нерегулярних військових, невибіркове насилля, злочинців і найманців» (Wilkie, 2009).

Говорячи про визначення поняття гібридної війни сьогодні, ми насамперед маємо розглядати дії Росії відносно України, оскільки саме під час цього конфлікту прослідковується найбільш цілісна теорія цього виду агресії.

Останнім часом термін «гібридна війна» для характеристики сучасних воєнних стратегій активно використовує вище військово керівництво провідних держав світу. Так, у доповіді Командування спеціальних операцій США наголошується, що «Росія використовує такі елементи гібридної війни, як участь регулярних військових, економічне залякування України, демонстрація сили на кордоні з НАТО, дипломатичний тиск, транснаціональні злочинні угруповання, політичні провокації та інформаційна пропаганда» (Gertz).

Заступник генерального секретаря НАТО О. Вершбоу заявляє про систематичне порушення Росією норм міжнародного права і безпеки та робить висновок, що «російська гібридна війна – це військово залякування з одночасним замаскованим вторгненням, прихованим постачанням зброї, економічним шантажем, дипломатичним лицемірством і дезінформацією».

Колишній голова Військового комітету НАТО чеський генерал П. Павел вважає конфлікт в Україні найяскравішим та найтипівішим прикладом гібридної війни ХХІ ст., коли відбулася інтеграція всіх інструментів гібридної війни невійськового характеру – довгострокова скоординована інформаційна кампанія, спрямована на етнічних росіян, маніпуляції стосовно політиків, які приймають важливі рішення, що стосуються Росії, дестабілізація країни, анексія Криму, підтримка сепаратистів на Донбасі і нарешті – легітимізація порушення кордонів суверенної держави (У Брюсселі з'ясували).

Схоже, що невдовзі феномен гібридної війни стане предметом вивчення у вищій школі. Так, за повідомленнями ЗМІ, відповідний курс проанонсували в одному з найстаріших та найвпливовіших навчальних закладів США – Джорджтаунському університеті у Вашингтоні. Одним із викладачів цього курсу, розрахованого на 3 тис. годин, є відомий експерт із інформаційних війн та стратегічний радник США М. Мак-Кью, яка надає перелік складових гібридної війни в досить оригінальному вигляді: «Боти, тролі та інформаційні операції. Маніпуляція, вплив і заперечення. «Нелегали», «патріотичні хакери», «маленькі зелені чоловічки». Олігархи, співвітчизники і корисні ідіоти».

Підходи до визначення гібридної війни у вітчизняних дослідників в основному схожі. Так, Є. Магда визначає гібридну війну як «прагнення однієї держави нав'язати іншій (іншим) свою політичну волю шляхом комплексу заходів політичного, економічного, інформаційного характеру та без оголошення війни відповідно до норм міжнародного права» (Магда, 2014). Він вважає, що головним засобом

ефективної реалізації гібридної війни в умовах сучасного інформаційного суспільства є контроль над інформаційним простором. При цьому особливого значення набуває здатність за допомогою каналів комунікації фальсифікувати докази збройного насилля опонента стосовно цивільного населення. Це дає підстави агресорові позиціонувати себе як жертва, або миротворець, що дає йому змогу вводити в оману не лише місцеве населення, а й міжнародну спільноту.

На думку Ю. Радковця, гібридна війна характеризується такими методами, як підкуп, залякування, злочинність, викрадення людей, мародерство, насилля проти цивільних, захоплення державних установ, організація і проведення терористичних актів (Радковець, 2014).

Детально та послідовно досліджує явище світової гібридної війни у перспективі російської агресії проти України перший віце-президент Національної академії наук України В. Горбулін (Світова гібридна війна, 2017).

Зокрема, він стверджує, що ключовою ознакою сучасної гібридної війни є її невизначеність, «розмитість», яка водночас перешкоджає її ідентифікації. Межа між війною та миром, війною та політикою зникає. Агресор постійно намагається посилити цю невизначеність, яка призводить до ускладнення спроб урегулювання конфлікту дипломатичними методами, що особливо чітко видно на практиці Нормандського формату та Мінських угод.

Також, на думку В. Горбуліна, гібридні конфлікти мають сталу здатність перетворювати географічно локальні та регіональні конфлікти в інформаційно-глобальні. Недооцінка саме цих їх властивостей може призвести до стратегічних помилок. Зокрема, події 2014 р. в Україні стали можливими значною мірою тому, що в 2008 р. реакція міжнародної спільноти на розгортання російсько-грузинської війни була відверто слабкою. Знов-таки через нерішучість Заходу на анексію Криму Росія отримала час для розташування на півострові ракет та літаків, які можуть нести ядерну зброю, що створило ризик перетворення Чорноморського басейну на зону військового протистояння, отже, це вийшло далеко за межі регіональної проблематики (Уроки, 2019).

Розглядаючи визначення поняття «гібридна війна», окрему увагу необхідно звернути на так звану «доктрину Герасимова», де докладно описано російську військову тактику, яку було застосовано саме в Україні. Враховуючи, що її автором вважають начальника Генерального штабу МО РФ, одного з основних ідеологів агресії РФ

проти України, доцільно порівняти його теоретичні уявлення з подальшими практичними кроками.

Герасимов декларував, що в майбутній війні «акцент зміщується на використання політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових заходів поряд із застосуванням протестного потенціалу місцевого населення. Усе це повинно супроводжуватися прихованими військовими операціями – наприклад, методами інформаційної війни і задіянням спецназу».

Незважаючи на відсутність у цьому посиленні слова «гібридна», ідеться саме про використання як військових, так і невійськових методів дестабілізації супротивника, які весь світ реально побачив під час спеціально-армійської операції Кремля із «повернення» Криму, створення фейкових держав під назвами «Новоросія», «ДНР» та «ЛНР», штучного розпалювання громадянського протистояння на Донбасі та під час інших відомих подій так званої «руської весни», інспірованої країною-агресором на території України.

Можна констатувати, що на сьогодні країною-агресором вже реалізовано більшість пунктів «доктрини Герасимова», які визначають поняття гібридної війни, а саме: широке застосування політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових заходів спільно з використанням протестного потенціалу населення; ведення військових заходів прихованого характеру з використанням мобільних міжвидових угруповань військ, сил спеціальних операцій, приватних військових компаній та озброєних формувань сепаратистів; стратегічне розгортання військ уздовж кордонів України; намагання використати російську армію для здійснення «миротворчої операції»; створення «безполітних зон» у районах конфлікту та організація морської блокади.

Також росіянами значною мірою використано досвід ведення війни в Афганістані та на Північному Кавказі, зокрема під час організації «котлів» в Іловайську, Дебальцевому та в інших районах.

Крім цього, в рамках зазначеної «доктрини» відпрацьовано дії авіації, кораблів, ракет та іншої високоточної зброї (відкрито – в Сирії та таємно – в Україні).

Реалізація так званих «невоєнних» заходів проти України триває. Здійснюється політичний та дипломатичний тиск, формування політичної опозиції, ведення інформаційного протиборства, запроваджено широкі економічні санкції, економічну блокаду тощо.

Країною-агресором вживаються заходи зі зниження військово-економічного потенціалу України шляхом ураження критично важливих об'єктів військової та цивільної інфраструктури. Ми вже були свідками численних диверсій на військових арсеналах, які призвели до знищення стратегічних запасів озброєння, боєприпасів і набоїв. Критичною є ситуація із постачанням вузлів та механізмів для виробництва й ремонту військової техніки та озброєння.

На рівні Ради Безпеки ООН ми регулярно бачимо застосування Росією права вето, а також спроби впливу на Україну як на рівні ОБСЄ, так і з боку окремих урядів держав Європи. Відбувається лобіювання власних інтересів у поєднанні з економічними преференціями впливових країн, зокрема в енергетичній сфері (газогони «Північний потік – 2» для Німеччини та Австрії, «Турецький потік» для Туреччини та низки держав Південно-Східної Європи). Широко практикується підкуп, зокрема надання окремим державам кредитів, повернення яких викликає сумнів, а також відвертий шантаж та розхитування політичної стабільності в державах Європи, передусім – Європейського Союзу.

Активізовано участь воєнно-громадянського компонента РФ у майбутніх військових діях. Проводяться масштабніші з часів СРСР військові навчання із задіянням мобілізаційних резервів, регіональних адміністрацій, державних та приватних підприємств. До штатів збройних сил повернений інститут замполітів та запроваджено військові капелани. Розгорнуто військово-патріотичне виховання дітей (так звана «юнармія») та заходи пропаганди.

Широко використовуються інформаційні мережі, відбувається постійне вдосконалення цього напрямку. Якщо раніше відповідний потенціал мали лише спецслужби РФ, то зараз уже створено кібервійська, задіяно цивільні утворення, зокрема так звані «фабрики тролів».

Планово створюється система озброєного захисту інтересів РФ за межами її території. На законодавчому рівні спрощено процедури перетину державного кордону, використання повітряного простору та територіальних вод іноземних держав, відпрацьовується порядок взаємодії із владою держав перебування (Сирія, Лівія, ЦАР та ін.) тощо. Окремо розглядається застосування ЗС РФ за кордоном як сил миротворчих операцій.

Це все опосередковано свідчить про наявність узгодженого плану підготовки до ведення повноцінної війни. Тому подальший розвиток

подій за російським сценарієм передбачає перехід гібридної війни у відкриту фазу.

Отже, «доктрина Герасимова» являє собою найбільш завершене втілення останніх досягнень російської військової думки щодо сучасного типу ведення військових дій, який містить у собі безпрецедентну інтеграцію всіх можливостей держави для досягнення стратегічних переваг. Також слід відзначити, що навколо феномену гібридної війни точиться дискусія, суть якої полягає в тому, що окремі дослідники вважають цю проблему штучною та такою, що заважає ефективному реагуванню на дії агресора. Характерним у цьому аспекті є погляд заступника директора Інституту національної безпеки при Техаському університеті в Ель-Пасо д-ра Дем'єна ван Пуйвелде, який вважає, що термін «гібридний» має виключно описове значення і тому використовувати його недоцільно, оскільки він лише створює плутанину замість прояснення «реалій» сучасної війни (Гібридна війна). На його думку, якщо досі немає узгодженого визначення термінів, які стосуються гібридної війни, то навряд чи можна очікувати від НАТО розроблення дієвої військової стратегії проти цієї загрози.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що концептуальні засади гібридної війни та її основні складові в науковій та публіцистичній літературі визначені досить широко. До них, зокрема, зараховують: приховану зовнішню інтервенцію без офіційного оголошення війни, що дає можливість країні-агресору зняти із себе відповідальність за військове втручання, нехтування міжнародними нормами ведення бойових дій та чинними угодами, зростання ролі невоєнних способів для досягнення стратегічних цілей, у тому числі. масштабне застосування політичних, економічних, гуманітарних та інших заходів, таємне використання сил спеціального призначення, протистояння в кібернетичному просторі та широка пропаганда і контрпропаганда із застосуванням «брудних» інформаційних технологій тощо.

У гібридній війні РФ на території України беруть участь регулярні війська РФ, радники, інструктори та найманці, відбувається розвідувально-підбивна і диверсійна діяльність, цілеспрямоване розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму й тероризму, на тимчасово окупованій території створені і всіляко підтримуються маріонеткові квазідержавні утворення. При цьому на тимчасово окупованій території та біля кордонів України відбувається нарощування військових угруповань, торговельно-економічна та інформаційно-психологічна війна.

Отже, «гібридна війна» – сучасний вид зовнішньої агресії, у процесі якої держава-агресор застосовує широкий спектр заборонених міжнародним правом воєнних і невоєнних дій, що поєднує мілітарні, квазімілітарні, дипломатичні, інформаційні, економічні та інші засоби впливу з метою руйнування військово-політичної системи держави-супротивника та досягнення власних стратегічних політичних цілей.

2. Ознаки гібридної війни у різних сферах буття

В наш час «гібридна війна» набула поширення, але по суті не є новим видом війни. Вона, зі свого боку, ведеться не скільки воєнними засобами, скільки силами політичної пропаганди, терору, дезінформації й економічного тиску на супротивника, при цьому, передбачає також підривну діяльність спецслужб на території супротивника та різноманітну техніку спотворення інформації. Методи «гібридної» війни широко використовувались Росією під час подій 2014 року в Україні.

Однією з найважливіших складових нових війн є майже повне зникнення лінії фронту. Всі ці різновиди сучасної війни вказують на «розмивання» її традиційної форми, використання у протистоянні невійськових засобів, які у звичному стані не мають відношення до класичної війни

«Гібридна» війна — особливий тип збройного конфлікту, в якому бойовим діям відведена другорядна роль. Мета «гібридної» війни полягає у нав'язуванні противнику волі шляхом застосування різних видів сили. При цьому бойові дії відіграють допоміжну роль в ослабленні противника, будучи лише каталізатором дестабілізаційних процесів, попередньо запущених за допомогою економічних, політичних, інформаційних та інших методів. Росія була не першою державою, яка застосувала «гібридну» війну проти інших країн, а Україна — не першою жертвою «гібридної» війни. Різні прояви «гібридної» війни та «гібридних» загроз були продемонстровані задовго до того, як вперше з'явилася відповідна термінологія. Однак, російська агресія (яка має «гібридний» характер) проти України стрімко популяризувала ідею «гібридних» воєн, насамперед, у тих країнах, які відчувають загрозу національній безпеці з боку Кремля.

Різке збільшення доходів державного бюджету РФ супроводжувалося концентрацією влади, системною корупцією, а також зростанням великодержавних амбіцій російської еліти. Завершення цього періоду загрожувало тим, що легітимність влади

різко впаде, ресурси для розподілу суттєво скоротяться, а зовнішньополітичні амбіції залишаться нереалізованими.

Для запобігання такому розвитку подій й був застосований кризовий сценарій, що обіцяв максимальний вигравш Кремлю.

Етапи гібридної війни:

Етап перший — підготовчий (вживаються заходи з формування ідеологічних, політичних та військових передумов майбутньої агресії).

Етап другий — активний (проводиться прихована агресія проти обраної країни з метою безпосередньої реалізації поставлених цілей).

Етап третій — заключний (закріплення своїх позицій в країні-об'єкті агресії).

Майкл Айшервуд в монографії «Повітряна міць для гібридної війни», що видалася Інститутом Мітчелла Асоціації ВВС США в 2009 році, дає наступне трактування «гібридної війни» – це війна, що стирає різницю між чисто конвенційною та типово нерегулярною війною.

На сьогоднішній час цей термін має три гілки. Гібридність може відноситися, перш за все, до військової ситуації та умовам; по-друге, до стратегії та тактики противника; по-третє, до типу сил, які держава повинна створювати та підтримувати.

Коли справа дійде до політичних цілей, гібридні війни, скоріш за все, матимуть вигляд нерегулярної війни, де її учасники робитимуть спроби та намагатимуться підірвати легітимність та авторитет керуючого режиму. Це вимагатиме від збройних сил держави допомоги, щоб закріпити здатність держави забезпечувати соціальні, економічні та політичні потреби свого народу.

Важливо відзначити, що гібридний контекст, про який зазначено, ніщо інше, як продукт глобалізації, що розмиває кордони традиційних норм та правил.

Гібридна війна відрізняється тим, що вона дозволяє противнику займатися декількома фазами в один і той самий час і висуває інший набір вимог для збройних сил.

Айшервуд також зазначає, що потенційно гібридну війну сьогодні можуть вести багато конфліктуючих держав. Він пояснює, що складний характер гібридної війни вимагає від воєначальників та цивільних лідерів розуміння свого операційного оточення або відчуття бойового простору. Гібридний противник може приховуватися поміж цивільного населення, бути не схожим на типового ворога та

використовувати «електронний притулок», створений глобальним телекомунікаційним ринком.

В такій війні використовують три види зброї :

1. Модельно-організаційна – зброя, що ґрунтується на особових базах даних політиків, державних службовців, бізнесменів, псевдо - та ксеноліти країни противника. Ці бази збирають за допомогою різних міжнародних організацій, благодійних фондів, радників, політологів та інших підготовлених служб. У цих базах даних міститься інформація про рахунки з-за кордону, а також компрометуюча інформація. Основні бази даних використовуються для залякування і розкладання політичної та державної еліти для формування кола підтримки та запобіганню супротиву.

2. Інформаційна зброя має таку класифікацію за ознаками:

- за якістю інформації;
- за носієм інформації;

За якістю інформаційна зброя класифікується:

- Концептуальна-методологічна – це формування глобальної політики, що спрямовується на різні народи з метою створення якогось конкретного спланованого виміру розвитку історичних подій.

- Хронологічна зброя – інформація хронологічного плану - є послідовність фактів на явищ. Дає можливість розглядати всі явища історичного процесу та прогнозувати вектори майбутньої політики.

- Факторологічна зброя – це ідеологія, релігія, технології. Саме ці види зброї дають можливість підпорядкувати собі противника

3. Матеріальна зброя поділяється на:

- економічну зброю – включає засоби економічної боротьби з дезорганізацією структур противника і подальше їх поглинання. Сюди входить контроль фінансово-кредитної системи країни та контрольна іншими економічними системами держави, борговими зобов'язаннями розподілом коштів, повернення фінансів в державу, прибутковість державного сектору в економіці, її частка.

- зброю геноциду – включає етнічний геноцид, наркотичний, алкогольний, інформаційно-економічний та інший; - звичайна зброя фізичного знищення.

В рамках гібридної агресії російська сторона використовує розвідувально-шпигунську діяльність, технології дискредитації

державних структур країн, здійснюється підтримка праворадикальних, націоналістичних, популістських рухів, які продукують у суспільствах країн ЄС антинаатовські і антиамериканські настрої, триває адресна робота у середовищі «співвітчизників» тощо. В країнах Європи формуються мережі лояльних до Росії політичних, громадських організацій, ЗМІ тощо.

Водночас, використовується і «силова складова» гібридного впливу — за останні роки почастишали випадки «воєнного тестування» системи оборони НАТО — створення провокації у повітряному і морському просторі Європи з боку Збройних сил Росії. У щорічному Звіті Генерального секретаря НАТО за 2015 р. наголошується: «...За останні кілька років суттєво зросла воєнна активність Росії поблизу кордонів НАТО, а також чітко продемонстрована готовність задіяти силу заради досягнення своїх зовнішньополітичних і оборонних цілей». Зокрема, в документі зазначається, що протягом 2013–2015 рр. російська активність поблизу європейського повітряного простору зросла на 70 %. У 2015 р. літаки НАТО піднімалися у повітря для перехоплення російських літаків понад 400 разів, що значно більше, ніж у 2014 році.

3. Гібридна війна як протистояння існуючому світовому порядку.

Російсько-український конфлікт за останні роки набув глибинного і довгострокового характеру і призвів до кардинальних змін у відносинах Києва і Москви. Російська агресія завдала Україні безпрецедентних людських, територіальних, економічних втрат і з усього модельного ряду міждержавних відносин (не говорячи про війну як таку) залишила Україні на тривалий період лише формат конфронтаційного співіснування з Росією — обмеженого, вимушеного, холодного — в залежності від поточної ситуації.

Російсько-українська «гібридна» війна не є локальним, периферійним конфліктом. Агресія Кремля несе не лише загрозу державності України, її суверенітету, а й єдності ЄС, загалом політичному устрою Європи. Тому вкрай важливим є пошук адекватних, ефективних відповідей, формування спільної політики протистояння російській експансії.

«Гібридна» агресія Росії не є ноу-хау Кремля, проте саме на українському напрямі російський режим використовує майже весь арсенал «гібридних» воєн від прямої збройної агресії до комплексу економічних, енергетичних, інформаційних та ін. засобів розхитування

країни зсередини. Ряд з них — інформаційні диверсії, шпигунство, експорт корупції, дискредитація державних структур, підтримка деструктивних сил активно використовуються проти європейських країн.

Цілями Росії у війні з Україною є блокування європейського та євроатлантичного курсу України, повернення у сферу впливу Росії, а врешті-решт — дезінтеграція української державності. Стосовно ЄС Кремль намагається розхитати єдність європейського співтовариства, дискредитувати його базові цінності, посилити вплив і контроль РФ над процесами на континенті, встановити новий устрій і порядок в Європі за російським сценарієм.

Російський вплив набув таких загрозливих масштабів, що це змусило шефа британської розвідки MI5 Е. Паркера вперше за 107 років діяльності служби виступити з публічною заявою 1 листопада 2016 р. в «The Guardian»: «...Вона (Росія) використовує весь спектр державних органів для просування своєї зовнішньої політики за кордоном у все більш агресивний спосіб — за допомогою пропаганди, шпигунства, диверсій і кібератак. Росія веде сьогодні діяльність по всій Європі та у Великій Британії»

Аналізуючи цілі, які переслідує Кремль, можна дійти таких висновків.

Програма мінімум режиму Путіна — не допустити членства в ЄС і НАТО країн, які утворилися на теренах колишнього СРСР — Грузії, Молдови та України в першу чергу. По-друге, зламати євроатлантичну та європейську єдність і отримати залежні від Москви режими в якомога більшій кількості європейських країн, а також забезпечити лояльність США. По-третє, отримати доступ до дешевих, а краще дармових (як у випадку з так званими ДНР/ЛНР, звідки масово вивозиться обладнання з промислових об'єктів) ресурсів, у т. ч. — людських.

Програма максимум — вийти на щось на зразок «Ялти-2», під час якої здійснити новітній поділ світу на зони впливу, як це було за результатами Другої світової, і що в результаті призвело до війни «холодної». Саме з огляду на це й піднімаються ставки у великій геополітичній грі шляхом втягнення Росії в сирійську авантюру та постійного «бряцання» зброєю по всіх кордонах РФ. Після шести років від початку агресії Росії проти України, в результаті якої понад 7 % території нашої держави опинилися під окупацією, стало зрозуміло,

що демократія європейського зразка виявилася вкрай уразливою перед лицем євразійської дикої експансії.

Стратегічними завданнями російської гібридної агресії є поступова дискредитація і розмивання базових європейських цінностей, об'єднуючих країни ЄС, дезорієнтація громадської думки, формування впливового проросійського лобі в європейському істеблішменті, сприяння поглибленню розбіжностей між європейськими державами та інституціями ЄС. Тобто нині йдеться вже не про відсіч європейського впливу на пострадянському просторі — «зоні привілейованих інтересів» Кремля, а про ведення масштабної гібридної експансії саме на теренах ЄС з метою максимального послаблення/фрагментації (розвалу) Європейського Союзу, мінімізації американської присутності на континенті і переформатування усталеного європейського політичного устрою за російським сценарієм.

ЛЕКЦІЯ 7: Інформатизація міжнародних відносин.

1. Інформатизація як новітня детермінанта міжнародних відносин.
2. Інформаційні ресурси як стратегічна категорія міжнародних відносин.
3. Міжнародне співробітництво у сфері інформаційних відносин

Дослідники міжнародних відносин одностайно вказують на суттєві зміни в цій сфері під впливом глобалізації на сучасному етапі. Наразі безумовною хоча і порівняно новітньою детермінантою міжнародних відносин, яка уможливила злиття регіональних взаємодій між державами у глобальний світовий процес, є розвиток технологій (у тому числі транспорту, комунікацій, зв'язку).

На думку Дж. Сороса: «глобалізація та становлення інформаційного суспільства виступають двома боками, аспектами єдиного процесу, під знаком якого проходить сучасний етап історії людства». На підтвердження цього Дж. Розенау пропонує комбінацію двох основних чинників глобалізації – появи інформаційного суспільства і суспільства знань, а також закладене в них усунення відстаней і кордонів, як наслідок – помноження транснаціональних установ і організацій. «Саме технологія, - аргументує Дж. Розенау, - усунула географічні і соціальні простори за допомогою надзвукових літаків, комп'ютерів, супутників Землі і багатьох інших відкриттів, що дозволяють сьогодні все більшій кількості людей, ідей і товарів швидше і впевненіше переборювати час і простір, ніж абиколи».

Означені зміни стосуються, насамперед, ролі держав в міжнародних відносинах, збільшенням інформаційної відкритості міжнародної політики та інтенсифікації взаємодій в цій сфері під впливом інформатизації. Урядова інформація і навіть військова розвідка більше не можуть конкурувати із ЗМІ в швидкості передачі інформації. Як наслідок - кожна дія, що здійснюється демократичними країнами заради своєї безпеки (чи то військова операція чи ні), в майбутньому буде відбуватись в новій обстановці - нав'язливої уваги ЗМІ.

Взагалі зміна ролі ЗМІ в сучасному інформаційному суспільстві є однією з найбільш значимих. В цілому зміна ролі ЗМІ в сучасних політичних комунікаціях є досить показовою дія постіндустріального суспільства, що формується, та характеризує певну розгубленість державних інституцій в нових умовах кардинальної зміни ролі та напрямів комунікацій. Відбувається процес створення нових

політичних акторів та зміни ролі старих елементів політичних комунікацій.

В умовах постійних світових фінансово-економічних криз, революцій та воєн, а головне - тотальної недовіри народу до національних політичних лідерів та управлінських еліт, у суспільстві завжди виникала зростаюча потреба у змістовній інформації. Вона, поперше, позбавляла націю моральної втоми, ідейного сум'яття та жорсткого тиску з боку держави. Під впливом знань суспільство відновлювало природний цикл інновацій, обов'язково вказуючи на ті елементи життя, що вже віджили, не підходять або повністю дискредитували себе. Саме за таких умов із середини ХХ ст. змістовна інформація, наука та освіта всюди ставали найважливішим ресурсом розвитку країн і суспільств. Саме тоді провідні держави поставили за мету вибудувати суспільства, які сьогодні еволюціонують до «суспільства знань». Перехід до нового економічного та соціально-культурного облаштування набув у них ознак релігії майбутнього і став для багатьох настільки важливим, що більшість громадян практично постійно перебуває в «он-лайн». Інформація для них є реальною, майже фізично відчутною силою, перетворюючись в інформаційний ресурс розвитку. На сьогодні вона набула такого ж значення для держав, як природні, фінансові, трудові та інші матеріальні ресурси. Їхній вплив на розвиток держав, суспільств, громадян є більш значимим та ефективним економічно, ніж політичний, промисловий і навіть військовий.

Розвиток прозорості та відкритості є закономірним проявом поширення процесів демократизації у світі. Більшість документів прийнято за останні 20 років, а також відповіддю на вимоги міжнародних організацій, засобів масової інформації та міжнародних кредиторів.

Зараз відкритість - це вимушена необхідність для держави, яка працює в інформаційному просторі на рівні з іншими джерелами інформації. Якщо не наповнювати цей простір об'єктивною інформацією, його наповнять інші. Цифрова дипломатія якраз і покликана оперативно надавати адекватну інформацію, спростовувати некоректні відомості, підтверджувати відомості з офіційних джерел.

Міжнародний досвід свідчить, що вже накопичено значний арсенал методів і прийомів цифрової дипломатії, які можуть бути використані для вирішення зовнішньополітичних завдань.

Інформатизація суспільства докорінно змінила як сам процес та методи державного управління, так і менеджмент у сфері бізнесу й комерції. Якщо раніше в традиційному тріумвіраті методів - переконання, заохочення та примус - головними прийнято було вважати примус та заохочення, то в сучасних правових умовах розвитку суспільства, на тлі підвищення суспільної активності індивідів на перше місце виходить саме метод переконання.

Саме тому підвищення довіри стає одним із аспектів як внутрішньополітичної легітимності управління, так і міжнародної системи.

2.Інформаційні ресурси як стратегічна категорія міжнародних відносин.

Інформація є стратегічним продуктом держави у ХХІ столітті, а інформаційно-культурна складова, за словами З. Бжезинського є однією із базових засад її могутності й авторитету. Тому інформаційна політика в свою чергу має охоплювати як внутрішні так і зовнішні аспекти діяльності держави і бути при цьому складовою частиною її геополітики. Зокрема внутрішньополітичний аспект держави спрямований на задоволення інформаційних потреб суспільства, оптимізації державного управління, а зовнішньополітичний у свою чергу спрямований на просування інтересів країни у світі та формування її позитивного іміджу. На думку експертів розумне користування інформацією у межах розвинутої інформаційної сфери вирішальною мірою визначає основоположні засади політики держави. Сьогодні з упевненістю можна говорити про те, що від якості інформаційної політики держави цілком залежить вирішення політичних, економічних та соціальних задач.

Інформаційні ресурси як стратегічна категорія міжнародних відносин визначають роль і місце кожної держави у світовій ієрархії, тому проблема міжнародного співробітництва в інформаційній сфері набуває глобального значення. Інформаційний фактор є чинником міжнародних впливів, інструментом дипломатії та глобальної стратегії світового порядку. Інформаційна та комунікаційна революції суттєво змінили всі аспекти міжнародного співробітництва, їх вплив помітний у ставленні до інформації, у методах прийняття рішень, у засобах освіти та характері управління. Інформації є рушійною силою, що сприяє порозумінню між культурами і розширенню участі людей у прийнятті рішень, що впливають на їхнє життя.

Створення глобальної інформаційно-комунікаційної мережі Інтернет взагалі виявилось ключовим механізмом трансформації сучасного світоустрою. Він поступово і послідовно переміщує нас до життя у віртуальному комп'ютеризованому середовищі. Не тому, що це «ірреальний», «фіктивний» світ, а тому, що у штучно сконструйованому просторі створено мінімальну кількість перешкод для поширення та циркуляції інформації. У процесі опанування віртуальним простором виявилось, що Інтернет як інформаційно-комунікаційне середовище сформовано таким чином, що містить у собі особливу ціннісну матрицю. Про неї користувач може й не знати, але, потрапляючи туди, він автоматично починає діяти за її принципами.

М. Кастельс - один із ключових теоретиків інформаційного та мережевого суспільства, чітко позначив чотири субкультури, які лягли в основу Інтернету. Його створювали військові, академічне співтовариство, хакери та фахівці з ризикованих венчурних інвестицій. Військові як чітко структуровану мережу зв'язку, підприємці надали їй дух вільної ініціативи й ідею щодо майбутнього розвитку, а академічне співтовариство, яке завжди було за необмежений обмін інформацією й право висловлювати свою точку зору, їх підтримало. Хакерське співтовариство довело ідею свободи інформації до абсолюту. Таким чином, віртуальне середовище на початку XXI століття почало стрімко формувати особливий тип сучасної людини, яка переносить свої навіть інфантильні ідеї та правила комп'ютерних ігор на реальне життя, обумовлюючи сьогодні не лише протестні настрої в суспільстві, а й змінюючи культуру та цивілізаційні орієнтири людства.

Саме тому до процесів технологій і засобів інформатизації, розвитку інформаційно-комунікаційної сфери нині привернуто особливу увагу не тільки з боку державних інститутів України, а й спецслужб іноземних держав, міжнародних кримінальних угруповань різного масштабу, які намагаються взяти під контроль світові та національні трафіки проходження інформації між світовими науково-технічними та економічними центрами незалежно від відстані, долаючи безліч комунікаційних бар'єрів. Інформаційна сфера дедалі більше перетворюється на арену міжнародного суперництва (конкуренції), протиправних дій, соціальних та етнічних конфліктів, створює загрози національним інтересам при реалізації законних інтересів особистості, суспільства і держави.

Нові тенденції глобалізації світового господарства, обумовлені впровадженням інформаційних технологій, різке збільшення капіталовкладень (інвестицій) в інформаційний сектор, гостра

міжнародна конкуренція транснаціональних корпорацій на світових ринках інформаційних продуктів і послуг, політичні взаємовпливи визначають об'єктивний зв'язок процесів глобалізації комунікації із станом економічного розвитку суб'єктів міжнародних відносин, доводять необхідність формування міжнародних підходів до збалансованого переходу світової економіки на рівень високих технологій.

Таким чином, пріоритетним завданням постіндустріального суспільства є принципово новий спосіб організації технологічної сфери, детермінований створенням високоінтелектуальних технологій, тобто нового соціального зразка, що є результатом «другої індустріальної революції», яка в основному ґрунтується на суперкомп'ютерних, оптоволоконних, нано- і мікроелектронних технологіях. До інформаційних сфер належать засоби масової інформації, телекомунікації та зв'язку, глобальні комп'ютерні мережі, індустрія різних інформаційних послуг.

Крім того, суттєві зміни відбуваються в сфері політичного – в розповсюдженні демократії як форми політичного режиму та світової моделі міжнародних взаємодій. Найважливішою умовою існування демократії є публічність політики, тобто гласність і відкритість будь-якої політичної дії. Громадяни мають право знати про дії та наміри політичних сил, органів державної влади. Вони повинні впливати на процеси створення і реалізації законів, якість роботи державного апарату, рівень освіченості і громадянської самосвідомості політиків, які приймають політичні рішення. Зокрема, публічна політика в сучасних умовах - це форма політичного процесу, який реалізується в публічному просторі, підтримується інформаційно-комунікаційними та іншими видами ресурсів, представлений цілісним комплексом вертикальних і горизонтальних взаємодій його учасників. Публічна політика стає специфічною формою комунікації суб'єктів політичного процесу, яка дає змогу активізувати участь громадян у формуванні, виробленні та реалізації політичного курсу. Варто зазначити разом із С. Телешуном, що публічна політика - це особливий вид комунікації, який не є сферою боротьби за завоювання влади.

З цієї точки зору будь-яка держава є відкритою системою, яка задіяна в кругообігу інформації. І якщо не буде відбуватися природний обмін в інформаційному просторі, то система руйнується. Завдання політики на інформаційному рівні керування процесом обміну. Останній не є хаотичним і підпорядковується цілком визначеним законам, один з яких можна сформулювати таким чином: інформація

не викидається в інформаційний простір довільним способом, а посилається передусім туди, де вона необхідна і її здатні сприйняти.

5. Міжнародне співробітництво у сфері інформаційних відносин

Міжнародна інформаційна діяльність полягає у забезпеченні громадян, державних органів, підприємств, установ і організацій офіційною документованою або публічно оголошеною інформацією про зовнішньополітичну діяльність України, про події та явища в інших країнах, а також у цілеспрямованому поширенні за межами України державними органами й об'єднаннями громадян, засобами масової інформації та громадянами всебічної інформації про Україну.

Відповідно до законодавства України її громадяни мають право на вільний і безперешкодний доступ до інформації через зарубіжні джерела, включаючи пряме телевізійне мовлення, радіомовлення і пресу тощо.

Правове становище і професійна діяльність акредитованих в Україні іноземних кореспондентів та інших представників іноземних засобів масової інформації, а також інформаційна діяльність дипломатичних, консульських та інших офіційних представників зарубіжних держав в Україні регулюються законодавством України, відповідними міжнародними договорами, укладеними Україною.

В Україні створення і діяльність спільних організацій у галузі інформації за участю вітчизняних та іноземних юридичних осіб і громадян регулюються законодавством України. Якщо міжнародним договором встановлено інші правила, ніж ті, які містяться в законодавстві України, що регулює відносини в галузі інформації, то застосовуються норми міжнародного договору, укладеного Україною (ст. 50 Закону України «Про інформацію»).

Міжнародне співробітництво в галузі інформації з питань, що становлять взаємний інтерес, здійснюється на основі міжнародних договорів, укладених Україною та юридичними особами, які займаються інформаційною діяльністю.

Державні органи та інші юридичні особи, які займаються інформаційною діяльністю, можуть безпосередньо здійснювати зовнішньоекономічну діяльність у власних інтересах, а також в інтересах індивідуальних і колективних споживачів, яких вони обслуговують і яким гарантують одержання зарубіжної інформації (ст. 51 Закону України «Про інформацію»).

Міжнародне співробітництво у сфері науково-технічної інформації та міжнародна інформаційна діяльність регулюються згідно з чинним законодавством (ст. 20 Закону України «Про науково-технічну інформацію»).

Відповідно до чинного законодавства Україні міждержавний обмін науково-технічною інформацією здійснюється відповідно до угод, підписаних Україною.

Держава забезпечує відкритий і рівноправний доступ своїх громадян і громадян держав — партнерів за угодами до інформаційних ресурсів спільного користування.

Відповідно до законодавства уряд України визначає національний інформаційний центр, який координує міждержавний обмін науково-технічною інформацією (ст. 21 Закону України «Про науково-технічну інформацію»).

Діяльність іноземних фізичних та юридичних осіб в Україні у сфері науково-технічної інформації. Іноземні юридичні та фізичні особи, а також особи без громадянства можуть інвестувати розвиток сфери науково-технічної інформації України відповідно до чинного законодавства (ст. 22 Закону «Про науково-технічну інформацію»).

Міжнародне співробітництво у сфері інформатизації спрямовується на підвищення економічної ефективності та науково-технічного рівня виконання Національної програми інформатизації. З цією метою до виконання окремих завдань (проектів) Національної програми інформатизації можуть залучатися іноземні юридичні та фізичні особи, іноземні інвестиції.

Держава розвиває і підтримує всі форми міжнародного співробітництва у сфері інформатизації, які не суперечать законодавству та державним інтересам України (ст. 27 Закону України «Про національну програму інформатизації»).

Міжнародне співробітництво у галузі зв'язку. Встановлення правових, організаційних, технологічних і фінансових відносин з міжнародними організаціями зв'язку, а також представництво України в цих організаціях за дорученням Кабінету Міністрів України, здійснення співробітництва з організаціями зв'язку іноземних держав, міжнародний правовий захист інтересів України у питаннях зв'язку покладається на Адміністрацію зв'язку України, а питання використання радіочастот та радіоелектронних засобів на міжнародному рівні — на Головне управління з питань радіочастот при Кабінеті Міністрів України.

Адміністрація зв'язку України представляє Україну в Міжнародному союзі електров'язку (МСЕ), Всесвітньому поштовому союзі та залучає до цієї роботи інші організації, міністерства і відомства. Координує участь інших міністерств та відомств у роботі МСЕ Державна комісія з питань зв'язку та радіочастот.

Міжнародне співробітництво в галузі зв'язку здійснюється на основі чинного законодавства та відповідних міжнародних договорів України (ст. 31 Закону України «Про зв'язок»).

ЛЕКЦІЯ 8: Тенденція до інтеграції та дезінтеграції міжнародних відносин.

1. Інтеграція - пріоритетний напрямок формування нового світового порядку.
2. Основні прояви дезінтеграції.
3. Одночасність процесу інтеграції та дезінтеграції в сучасних міжнародних відносинах.

1. Інтеграція - пріоритетний напрямок формування нового світового порядку.

Феномен економічної, соціальної, політичної інтеграції та дезінтеграції спостерігаються сьогодні практично у всіх регіонах світу. Прикладом можуть служити, з одного боку, процеси «об'єднання Європи», а, з другого, процеси розпаду на просторі колишнього СРСР і світу соціалізму взагалі. Теоретики й аналітики міжнародних відносин правомірно звертають увагу на ту обставину, що формування цілісного світу супроводжується не тільки інтеграційними процесами, але й створює умови для виключення, відкидання на периферію всіх, хто не здатний включитися до міжнародних взаємозв'язків і справляти вплив на їх розвиток.

Пріоритетним напрямком формування нового світового порядку стала інтеграція. У ХХІ ст. вона поступово еволюціонувала в суперінтеграцію. Цей факт несе у собі багато нового як для національного, так і міжнародного розвитку. Інтеграція не є методом усунення конкуренції, суперечки або опозиції. Багато країн вже давно пройшли первинний шлях до економічної інтеграції, хоча в багатьох регіонах ще немає навіть базових основ та передумов для цього. Серед учасників процесу постійно проходить обмін гострими політичними атаками і пропагандою, хоча вони в більшості випадків носять дипломатичний характер.

Основною тенденцією є інтеграція високого рівня взаємодії між країнами, коли учасники процесу віддають частину свого суверенітету наднаціональним органам. Інтеграція досить часто розглядається в контексті глобалізації, що в той же час призводить до взаємозалежності країн і регіонів і об'єднання держав у співтовариства, які зміцнюватимуть свої конкурентні переваги для сталого колективного розвитку в довгостроковій перспективі. Так, фактори інтеграції, що мають у своїй основі економічні, технологічні, географічні показники потерпають від тиску з боку тенденції збільшення національної та культурної самобутності, повернення до коріння.

На сучасному етапі, проблеми перед державою у визначенні стратегії інтеграції лежать за межами традиційної зовнішньої політики. Нові курси повинні розглядатися в старих інституційних контекстах, де домінують старі ідеї та концепції (в основному ліберально-раціоналістичні). Тим не менш, різні концепції стають необхідними, щоб пояснити поточні перетворення.

Вчені, які вивчають інтеграційну тематику, в більшості погодилися з тим фактом, що інтеграція в даний час розглядається в якості позитивного розвитку, як «процес задля отримання пільг усіма сторонами, які беруть в ньому участь».

З точки зору аналітичних експертів інтеграцію розділяють на негативну і позитивну. Негативна інтеграція йде безпосередньо з вимог неоліберальної ідеології, яка вимагає скорочення соціальних пільг і максимальної мінімізації політичного втручання у функціонування економіки. При цьому національна приналежність, що зберігається у вигляді громадянства, стає центром боротьби за права осіб, в ході яких національне громадянство стає принципом виключення. У контексті негативної інтеграції це означає, що держави, як великі політичні актори, переслідують свої корисливі вигоди, але на їхні дії можуть мати вплив на зміни інституційного «середовища існування». У разі позитивної інтеграції країни-учасниці повинні привести внутрішні механізми відповідно до форми, зазначеної в наднаціональних політичних рішеннях. Позитивна інтеграція соціально орієнтована. Позитивна інтеграція відводить ключову роль структурі, тобто передача управлінських повноважень з загальноєвропейського на національний рівень, а держави власне як незалежні політичні діячі, не розглядаються.

Може бути хибне уявлення про систему відносин та міждержавну інтеграцію як рівнозначні поняття. Цілісність передбачає певну міцність та максимально допустимий рівень стійких зв'язків у міжнародній системі. Незважаючи на те, що термін «цілісність» і «системність» семантично близькі, все ж перше визначення є вужчим, ніж друге. Можна погодитися з Барановським, що «участь деяких країн в окремій підсистемі міжнародних відносин не у всіх випадках є свідченням інтеграції».

Інтеграція в системі міжнародних відносин потребує, насамперед, створення певної цілісності системного характеру. Основним компонентом цієї цілісності зараз у зв'язку з характером міжнародних відносин може бути держава.

Політична інтеграція - це вища форма співробітництва між державами, що базується на об'єднанні декількох політичних утворень.

Тим не менш, спірним є питання, чим насправді інтеграція - це триваючий процес або кінцевий продукт, результат процесу або процес, що приводить до певного кінцевого стану.

З погляду географічного масштабу інтеграційних процесів розрізняють глобальний, регіональний та субрегіональний рівні інтеграції. Є також різні етапи інтеграції: від зв'язків взаємозалежності в плюралістичній міжнародній системі, або бажання стати частиною в системі цивілізованих держав, щоб сформувати єдину політичну та економічну спільноту'. Тим не менш, єдина політична спільнота є найбільш ідеальним типом інтеграції і не існує як явище в практиці сучасних міжнародних відносин. Суть процесу інтеграції, його основна тенденція - вийти за рамки простої координації політики держав (і в економічному плані, і в політичній сфері) і поступово передати суверенітет новим громадським структурам. Для вчених, які брали участь у розробці концептуальної основи процесу інтеграції, питання про те, що є інтеграція - процес або результат – залишається одним з головних.

Питання дослідження проблем інтеграції пов'язано з визначенням реальних інтеграційних процесів та спрямоване на виявлення загальних тенденцій, що стосуються причин, умов та основних рис цього явища. Говорячи про визначення інтеграції, виникає ряд питань, відповіді на які часто здаються неоднозначними, бо в економічній і політичній теорії науки існують власні підходи до визначення цього поняття. Перш ніж аналізувати динаміку інтеграції необхідно визначити концептуальне сприйняття поняття інтеграційних процесів та інтеграції. Таким чином, визначення поняття часто або економічна, або політична упередженість. За останні 50 років поняття «інтеграція» стало невід'ємною частиною політичного та економічного життя в більшості країн. Термін «інтеграція в широкому сенсі відповідає виникненню нової структури з окремих частин. Цілісність інтеграції може бути порушена фрагментацією і появою субрегіональних організацій. Варіанти подальшого розвитку можуть проявитися у таких формах: загострення націоналізму, зменшуючи розмір об'єднання за рахунок виходу її учасників (локальна дезінтеграція) і зменшення масштабів інтеграційного простору.

2. Основні прояви дезінтеграції.

Процесу інтеграції протиставляють зворотний процес - дезінтеграцію. Після закінчення холодної війни периферійні тенденції в деяких країнах з більшим ступенем соціально-економічної та культурної роздробленості були посилені.

Основні прояви дезінтеграції:

- збільшення показників диференціації держав;
- нефункціонування регіональних асоціацій;
- переорієнтація регіональних економічних центрів на країни, які не є учасниками інтеграційних об'єднань;
- конфлікт інтересів національних і наднаціональних;
- роздрібненість економічного простору в інтеграційній групі;
- вихід або призупинення членства учасників в існуючих об'єднаннях.

З точки зору критеріїв масштабу та причин. Локальна дезінтеграція здійснюється за типом відокремлення, коли від інтеграційного об'єднання відділяється дрібніша група, але в основному об'єднання продовжує працювати (наприклад, вихід Грузії в 2009 році з СНД).

Розпад великого масштабу супроводжується повним крахом великих систем (СРСР, РЕВ), де простір інтеграції перестає існувати.

3. Одночасність процесу інтеграції та дезінтеграції в сучасних міжнародних відносинах.

Сучасній міжнародній системі притаманна одночасність розвитку інтеграційних та дезінтеграційних процесів. Яскравим підтвердженням даного факту є ситуація, що склалася після Першої світової війни. Вона характеризувалася активним самовизначенням країн, що склало основу процесу дезінтеграції. В той же час набирала обертів інтеграція шляхом створення Ліги Націй та інших міжнародних організацій. Також завершення холодної війни ознаменувалось глобалізацією та економічною, соціальною та культурною інтеграцією світу, у той же час, коли в якості періоду дезінтеграції визначається момент після розпаду СРСР і поділу Югославії. Ще раніше тенденція до «суверенізації» виникла і продовжує відбуватися в таких країнах, як

Туреччина і Ірак (курдська проблема), Франція (проблема Корсики), Сполучене Королівство (невирішена проблема Північної Ірландії), Іспанія (проблеми сепаратизму басків). Дійсно, дезінтеграція не є унікальним явищем для колишнього Радянського Союзу, Чехословаччини та Югославії. Криза політичної влади на національному рівні відкрила шлях раніше прихованій боротьбі за владу на місцевому рівні, і цей процес може тривати нескінченно в багатонаціональній державі.

Таким чином, з утворенням макрорегіонів помітна також тенденція до формування локальних одиниць або мікрорегіонів, як продуктів розпаду існуючої структури.

З іншого боку, досягнення в сфері інформаційних і комунікаційних технологій в той же час з'єднує різних люди і різні культури. Таким чином, стає можливим одночасно спостерігати безліч прикладів як інтеграції, так і дезінтеграції. Криза безпеки вимагає створення регіональної організаційної основи для вирішення конфліктів, що є першим кроком на шляху формування регіону. Прикладами є Шрі-Ланка в Південній Азії, в Європі - Югославія, Афганістан, Сомалі та Ефіопія в Східній Африці, Камбоджа в Південно-Східній Азії, Ліван на Близькому Сході і Нагірний Карабах та Придністров'я в СНД. Адже якщо навіть немає ніякої примітивної регіональної структури, процес дезінтеграції може продовжуватись до того моменту, поки міжнародні організації не вживуть відповідних заходів, а вони у цьому відношенні можуть бути менш ефективними, ніж у регіональних структурах.

Глобальна криза, з одного боку, сприяє дезінтеграції, але з іншого - зміцнює активну співпрацю стосовно спільних антикризових заходів за ініціативою країн-гегемонів. Це підтверджує досвід МЕРКОСУР, Європейського Союзу, Євразійського економічного співтовариства.

Ще одна складність на шляху інтеграції - постійне збільшення макронеоднорідності міжнародної системи. У класичний період поствестфальського світу, в усіх акторів був один набір культурних цінностей та верховенство права, в якому займають особливе місце теоретики реалістичного напрямку, наприклад Арон і Моргентау. На цьому етапі розвитку значно збільшилась власне кількість міжнародних суб'єктів, суттєво збільшилось і культурне розмаїття. Кандидати на «новий світовий порядок» активно використовують культурні аргументи, щоб кинути геополітичний виклик найбільшим державам світу. Тим не менше, у даний час, незважаючи на заявлений Френсісом Фукуямою «кінець історії», перемога ліберальних цінностей

неочевидна. Але повернутися в світ абсолютного суверенітету неможливо. Результатом цього стала культурна реорганізація світової системи.

Економічна та політична інтеграція є невід'ємною частиною політики більшості розвинених країн. Найяскравішим прикладом цього є більше половини століття конвергенції європейських країн в рамках Європейського Союзу. Європейський союз, зокрема, є прикладом зіткнення процесів інтеграції і дезінтеграції.

Різниця між ЄС та державами, що його утворюють, стає очевидною особливо в політичних питаннях. Звертаючи увагу на розвиток організації з моменту її створення, можна зауважити, що ЄС регулярно розширює свої повноваження щодо держав-членів і, використовуючи свої можливості в цьому векторі, переконує країни, щоб поділилися своїми суверенними правами. Іншими словами, між ЄС та його державами-членами яскраво простежується конкуренція передачі повноважень. У певному сенсі, держави, що змушені передати свої повноваження ЄС або використовувати їх разом з союзом, мають серйозні втрати і збитки. Розвиток ЄС відбувається через суворий контроль балансу владних повноважень, що існує між союзом і державами-членами.

Процес інтеграції завершив реалізацію економічного рівня і валютного союзу та знаходиться на межі переходу до політичного рівня. Таким чином, в даному контексті найбільшою перешкодою для ЄС є турбота держав-членів про власні суверенні права. Що стосується передачі політичних повноважень, держави не налаштовані так упевнено, як в економічних питаннях.

Звичайно, не можна сказати, що ЄС прагне до повної дезінтеграції держав-членів, але процес інтеграції припускає ослаблення державної влади і переходу політичного процесу на інші рівні.

Динаміка інтеграції та дезінтеграції в природі міжнародної політики працює в рамках ЄС і впливає на нього. Тенденції дезінтеграції можуть також обумовлювати продовження процесу інтеграції в різних вимірах і формах.

Вивчення інтеграції та дезінтеграції в сучасних умовах необхідно також для розуміння послідовності розвитку Європейського Союзу від одного етапу до іншого, а також для розуміння причини розпаду таких інтеграційних структур, як Рада Економічної Взаємодопомоги (РЕВ).

У традиції мислення європоцентризму політична реінтеграція є найбільш важливим критерієм прогресу і модернізації. Таким чином,

можна припустити, що буде багато плутанини і багато змін у найближчі десятиліття. Тому одна зі сфер теорії глобалізації оголошує «кінець глобалізації», а інша - вводить поняття глокалізація (глобальна локалізація). Таким чином, аналізуючи процес інтеграції не можна обійтися без теорій світових систем, які намагаються пояснити механізми та закономірності виникнення порядку, обґрунтувати причини порушення і перехід від одного порядку до іншого.

«Стирання кордонів» проходить наростаючими темпами і призводить до того, що багато з проблем, які останнім часом були внутрішньополітичними та внутрішньо економічними, стають міжнародними і все менше залишається галузей, де уряд країни може приймати внутрішньодержавні рішення і тим самим не впливати в тій чи в іншій мірі на внутрішню або зовнішню політику інших країн.

В умовах інтеграційного розвитку, коли глобалізація та міжнародна інтеграція відкривають національні кордони та вимагають повної адаптації від країн до нових умов існування у відкритому світі і використовуючи при цьому владні переваги наднаціональних утворень, важливою функцією держави є спроба зберегти свою ідентичність, власні інтереси та забезпечити належне місце в міжнародних відносинах. Виникнення і розвиток відцентрових тенденцій в інтеграційному об'єднанні також можуть бути викликані негативними наслідками багаторівневою і різношвидкісною інтеграцією в торговій, інформаційній, валютній та інших галузях співробітництва. Процеси інтеграції та дезінтеграції тісно пов'язані. Інтеграція може повністю зупинитися, навіть з огляду на те, що вона мала прогресивний характер, у разі якщо процес дезінтеграції стане домінуючим.

Насправді, протиріччя між інтеграцією та дезінтеграцією - явище не нове. Протягом всієї історії міжнародна політика розвивалась і змінювалась у рамках взаємодії цих двох протилежних тенденцій. Наприклад, розпад багатонаціональних імперій і поява нової інтеграції як націй-держав змінили характер міжнародної політики. В результаті ці зміни здійснюються за допомогою активізації процесів інтеграції-дезінтеграції.

Таким чином, розвиток системи інтеграції відбувається на основі спільних інтересів країн у різних сферах міжнародних відносин, з одного боку, і з іншого - щоб подолати протиріччя, що виникають у процесі конфлікту інтересів і цілей тих чи інших держав або груп. Роль дезінтеграції полягає не лише у запереченні інтеграційних процесів, але також у створенні імпульсу для нової конфігурації на регіональному

просторі. Досвід показує, що більшість причин деградації можна подолати завдяки політичній волі і спільним зусиллям провідних країн. Розгляд процесів, які відбуваються в цій сфері під впливом різних складових, дають можливість своєчасно встановити і послабити дезінтеграційні фактори в умовах нестабільного стану політичного розвитку суспільства.

ЗАГАЛЬНИЙ СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. Быков О. Н. Международные отношения: Трансформация глобальной структуры / О. Н. Быков. — М.: Наука, 2003. — 573 с.
2. Ваисс М. Международные отношения после 1945 года / Морис Ваисс. — М.: Издательский дом «Городец», 2005. — 336 с.
3. Кальвокоресси П. Мировая политика после 1945 года: в 2-х кн. / П. Кальвокоресси. — М.: Международные отношения, 2000. — Книга 1. — 592 с.; Книга 2. — 464 с.
4. Коппель О.А. Пархомчук О.С. Міжнародні відносини ХХ століття. — К.: Друкарський двір Олега Федорова, 2019. — 390с.
5. Лебедева М. М. Мировая политика / М. М. Лебедева. — М.: Аспект-пресс, 2003. — 351 с.
6. Мартиненко А. К. Міжнародні відносини 1945-1975 років: навчальний посібник / А. К. Мартиненко, Б. А. Мартиненко. — К.: Ліра-К, 2007. — 366 с.
7. Мировая политика и международные отношения: учеб. пособие для студ. вузов / под ред. С. А. Ланцова, В. А. Ачкасова. — СПб.: Питер, 2005.—448 с.
8. Мировая политика и международные отношения в 1990-е годы: взгляды американских и французских исследователей / ред. М. М. Лебедева, П. А. Цыганкова. — М.: Московский общественный научный фонд, 2001. -172 с.
9. Міжнародні відносини та зовнішня політика (1945-70-ті роки): підручник / В. А. Манжола, М. М. Білоусов, Л. Ф. Гайдуков [та ін.]. — К.: Либідь, 1999. — 558 с.
10. Міжнародні відносини та зовнішня політика: 1980-2000 роки: підручник / Л. Ф. Гайдуков, В. Г. Кремень, Л. В. Губерський. [та ін.]. — К.: Либідь, 2001. — 621 с.
11. Міжнародні відносини: Історія. Теорія. Економіка. Право: навчальний посібник / за ред. М. З. Мальського, Ю. М. Мороза. — К.: Знання, 2010.—463 с.
12. Міжнародні відносини та світова політика. /За ред. Манжоли В.А. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. — 863с.
13. Перепелиця Г. М. Асиметрія міжнародних відносин / Г. М. Перепелиця, О. В. Заремба, Пол Д'аньєрі [та ін]; за ред. Г. М. Перепелиці, О. М. Субтельного. — К.: Видавничий дім «Стилос», 2005. — 555 с.

14. Современные международные отношения и мировая политика: учебник для студ, обучающихся по спец. и направлениям «Международные отношения» и «Регионоведение» / А. В. Торкунов, И. Г. Тюлин, А. Ю. Мельвиль [и др.]; отв. ред. А. В. Торкунов. — М.: Просвещение, 2005. — 990 с.
15. Україна: Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки — 2006 / за ред. О. С. Власюка. — К.: НІСД, 2006. — 576 с.
16. Українська дипломатична енциклопедія: у 2 т. / голова ред. кол. Л. В. Губерський. — Х.: Фоліо, 2013. — Т. 1 : А-Л. — 2013. — 526с.; Т. 2:М-Я. — 2013, —812 с.
17. Холліс М. Пояснення і розуміння міжнародних відносин / М. Холліс, С. Сміт. — Х.: Видавнича група "РА-Каравела", 2002. — 216 с.
18. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України: підручник / Л. Д. Чекаленко. — К.: Либідь, 2006. — 712 с.

Додаткова література

1. Гайдуков Л. Ф. Міжнародні відносини і зовнішня політика / Л. Гайдуков, В. Г. Кремень, Л. В. Губерський [та ін]. — К.: Либідь, 2001.-
2. Говард М. Війна в європейській історії / М. Говард. — К.: Мегатайт, 2000, —413 с.
3. Головченко В. И. Политология международных отношений / В. И. Головченко, Н. Г. Зимина, Н. Н. Филатов. — Саратов: Изд-во Поволжского филиала Российского учебного центра ФЗС, 1995. — 257 с.
4. Гудби Дж. Стратегия стабильного мира. Навстречу Евроатлантическому сообществу безопасности / Дж. Гудби, П. Бувальда, Д. Тренин. — М.: Международные отношения, 2003. — 350 с.
5. Давыдов Ю. П. Норма против силы. Проблема мирорегулирования / Ю. П. Давыдов. — М.: Наука, 2002. — 170 с.
6. Донеллі Д. Права людини у міжнародній політиці / Д. Донеллі. —Л.: Кальварія, 2004. — 280 с.
7. Дослідження світової політики: зб. наук, праць. Вип. 15 / за ред. Л. О. Лещенка, Є. Є. Камінського. — К.: Ін-т світової економіки і міжнар. відносин НАН України, 2001. — 340 С.
8. Дюррозель Ж. Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів / Ж. Б. Дюррозель. — К.: Основи, 1995. — 380 с.
9. Европейский союз на пороге XXI века / под ред. Ю. А. Борко и О. В. Буториной. — М.: УРСС, 2001. — 326 с.

10. Зленко А. М. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін / А. М. Зленко. — Х.: Фоліо, 2003. — 559 с.
11. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991-2003)/ С. В. Віднянський [та ін.]; НАН України, Інститут історії України. — К.: Генеза, 2004. — 616 с.
12. Зовнішня політика України: матеріали парламентських слухань / упоряд. О. Струк, М. Бері, М. Мариній; Комітет Верховної Ради України у закордонних справах; Інститут міжнародних досліджень процесів інтеграції та глобалізації. — К.: ЦТІ «Е та Е», 2004. — 198 с.
13. Иракский кризис и становление нового мирового порядка: сборник материалов. Сентябрь 2002 - апрель 2004 / сост. С. В. Демиденко; ред. В. А. Гусейнов, С. В. КОРТУНОВ. — М.: Орбита-М, 2004. — 798 с.
14. Капитонова Н. К. Приоритеты внешней политики Великобритании (1990-1997 гг.) / Н. К. Капитонова. — М.: РОССПЭН, 1999, —144 с.
15. Кисинджер Г. Дипломатия / Генри Кисинджер. — М.: Научно-изд. центр «Ладомир», 1997. — 456 с.
16. Клаузевиц К. О войне / К. Клаузевиц. — М.: Эксмо, 2007. — 862 с.
17. Кокошин А. А. Армия и политика. Советская военно-политическая и военно-стратегическая мысль / А. А. Кокошин. — М.: Международные отношения, 1995. — 443 с.
18. Копійка В.В. Європейський Союз: Історія і засади функціонування: Навч. посіб. — 2-ге вид., виправ, і доп. / Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. — К., 2012, —759 с.
19. Кузик П. Націоналізм і шовінізм у міжнародних відносинах / П. Кузик. —Л.: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. — 216 с.
20. Кучик О. С. Зовнішня політика України: навчальний посібник / О. С. Кучик, О. А. Заяць. — К.: Знання, 2010. — 334 с.
21. Лебек Э. Тайная история дипломатии Ватикана / Э. Лебек. — М.: Рипол Классик, 2004. — 304 с.
22. Лундестада Г. Восток, Запад, Север, Юг: основные направления международной политики. 1945-1996 / Г. Лундестада. — М.: Весь мир, 2002, —550 с.
23. Мадисон В. В. Політологія міжнародних відносин / В. В. Мадисон, В. А. Шахов. — К.: Либідь, 1997. — 340 с.

24. Международные отношения: введение в специальность: монография / О. В. Бойченко и др. — Симф.: Феникс, 2011. — 230 с.
25. Международные отношения в Центральной Азии: события и документы: учеб. пособие для студентов вузов / А.Д. Богатуров, А.С.Дундич, В.Г. Коргун и др.; отв. ред. А.Д Богатуров. — М.: Аспект Пресс, 2011. — 549 с.
26. Милюха Г.В. История международных отношений : учеб. Пособие для студ. специальности "международные экономические отношения" / Г. В. Милюха, О. А. Чичина. —Х.: Экограф, 2011. — 116 с.
27. Новітні тенденції в зовнішній політиці великих держав: матеріали всеукр. наук. конф. молодих вчених, 2 груд. 2009р. / голова ред. кол. Є. Є. Камінський. — К.: ІСЕМВ НАН України, 2009. — 84 с.
28. Орлова Т. В. Сучасна політична історія країн світу: навч. посіб. Для студентів, аспірантів, викладачів ВНЗ / Орлова Т.В. — К., 2013. — 677 с.
29. Примаков Е. М. Мир после 11 сентября и вторжения в Ирак / Е. М. Примаков. — Запорожье: Премьер, 2004. — 192 с.
30. Регіональна політика Європейського Союзу: навч. посіб. / Шамборовський Г.О. — К., 2011. — 187 с.
31. Регіональна політика ЄС після його розширення: аналітичні оцінки: матеріали міжнар. семінару / ред. кол. О. С. Власюк [та ін.]. — Ужгород: Ліра, 2004, — 242 с.
32. Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. Документы / ред.-сост. Е. Д. Орехова [и др.]; вступ, статья, науч. коммент. В. Т. Середя, А. С. Стыкалина. — М.: РОССПЭН, 1998. — 863 с.
33. Сударев В. П. Взаимозависимость и конфликт интересов. США и Латинская Америка (вторая половина XX века) / В. П. Сударев. — М.: Институт Латинской Америки РАН, 2000. — 612 с.
34. Тикнер Дж. Мировая политика с гендерных позиций. Проблемы и подходы эпохи, наступившей после «холодной войны» / Дж. Тикнер; пер. с англ. Е. В. Бакалова [и др.]. — М.: Культурная революция, 2006. — 333 с.
35. Україна і світ: прагнення змін: монографія / М. Антонович, Н. Висоцька, С.Курбатов [та ін.]. — К.: Дух і літера, 2010. — 448 с.
36. Филитов А. М. Германский вопрос. От раскола к объединению / А. М. Филитов. — М.: Международные отношения, 1993. — 477 с.
37. Хрусталева М. А. Анализ международных ситуаций и политическая экспертиза. Очерки теории и методологии / А. М. Хрусталева. — М.: НОФМО, 2008. — 230 с.

38. Щербак Ю. Україна: виклик і вибір: перспективи України в глобалізованому світі XXI століття / Ю. Щербак. — К.: Дух і Літера, 2003. — 578 с.

Інтернет джерела

<http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/mizhnarodni-vidnosini-v-postbipoljarnomu-sviti-osnovni/>

<http://westudents.com.ua/glavy/52307-81-ostann-roki-bpolyarnogo-svtu-krah-sistemi-sotsalзму.html>

http://stud.com.ua/75699/politologiya/krahu_bipolyarnogo_sistemi_pochatok_formuvannya_novoyi_sistemi_mizhnarodnih_vidnosin

<http://kushnarov-ab.com.ua/svitovij-terorizm-vihi-istoriyi/>

<http://pid.atwebpages.com/mirovaya-politika-kosov.html>

<https://adastra.org.ua/>

<https://bintel.org.ua/>

СЛОВНИК-ДОВІДНИК

Безполярний світ (*неполярний світ*) - домінування численних міжнародних акторів, що володіють значною міццю і здатні впливати на стан справ у світі, але жоден з них не домінує над іншим (Річард Хаас).

Біполярний світ – глобальний порядок, що виникає під час домінування в міжнародних відносинах двох наддержав чи суспільно-політичних систем, що різняться між собою.

Вестернізація — процес переходу особи, групи осіб чи суспільства в цілому від власної традиційної системи цінностей до системи цінностей Західної цивілізації, які базуються на верховенстві закону, домінуванні індивідуального над колективним, перевага приватної власності над общинною та прав людини над її обов'язками. У XVIII-XXI століттях вестернізація виступала синонімом модернізації і глобалізації.

«Ворота у глобальний світ» - зони високого розвитку.

Глобалізація – процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації.

Глобалістика — міждисциплінарна галузь наукових досліджень, спрямованих на виявлення сутності, тенденцій і причин процесів глобалізації, інших глобальних процесів і проблем, пошук шляхів утвердження позитивних та подолання негативних для людини і біосфери наслідків цих процесів.

Глобальне село — соціологічний і філософський термін, яким користуються, щоб вказати на те, що сучасне людство за умов надвисоких швидкостей та інформаційних технологій живе на планеті нібито без кордонів: увесь світ стає для індивідуума настільки близьким і доступним, наче село, в якому народився та виріс. Термін уперше вжито 1962 року канадським теоретиком Маршаллом Маклуеном у творі «Галактика Гутенберга», в якому він описує, як масмедія долають бар'єри просторові та часові, уможливаючи людям спілкуватись у небачених досі масштабах — і в цьому сенсі земна куля перетворюється на віртуальне «глобальне село» завдяки ЗМІ.

Глобальне суспільство — суспільство, яке охоплює усю земну кулю і громадянами якого є всі жителі планети Земля. Суспільства окремих країн світу на противагу до глобального суспільства називаються локальними суспільствами.

Деволуція - децентралізація влади в межах держави.

Міжнародна безпека - стан захищеності міжнародної спільноти від глобальних та регіональних загроз і викликів.

Міжнародний тероризм — здійснювані у світовому чи регіональному масштабі терористичними організаціями, угрупованнями, у тому числі за підтримки державних органів окремих держав, з метою досягнення певних цілей суспільно небезпечні насильницькі діяння, пов'язані з викраденням, захопленням, вбивством ні в чому не винних людей чи загрозою їх життю і здоров'ю, зруйнуванням чи загрозою зруйнування важливих народногосподарських об'єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, застосуванням чи загрозою застосування ядерної, хімічної, біологічної та іншої зброї масового ураження.

Модернізація — перехід від традиційного аграрного суспільства до світського, міського й індустріального. Переважною більшістю теоретиків розглядається як соціальний та цивілізаційний процес спрямованої трансформації суспільств, який розгортався протягом XVI-XX століть.

Мультиполярність - це розподіл влади, при якій більше чотирьох національних держав мають майже однакову кількість військового, культурного та економічного впливу.

Однополярний (однополісний) світ — це геополітична модель сучасної світової системи, що характеризується наявністю одного глобального центру сили, який визначає характер світового порядку.

Pax Americana («американський світ») — період економічної та суспільно-політичної стабільності, який склалася спочатку в Західній Півкулі, а після закінчення Другої світової війни й в усьому світі й характеризувався політичним, культурним та економічним домінуванням США.

Pax Moscovita («руський мір», Pax Moscovica, Pax Russica) — російська неоімперська геополітична доктрина епохи панування путінізму, ідеологічна доктрина, спроба орієнтації російського населення стосовно ідейних основ існування та розвитку російського суспільства через формування симбіозу сприйняття історичного минулого (в тому числі радянського) та перспективного бачення майбутнього в пошуку нової моделі ідеологічного наповнення національної ідеї нової Росії, створення стратегії геополітичного розвитку на теренах колишнього СРСР, масово- та соціально-

комунікаційна технологія впливу РФ на внутрішню політику сусідніх держав, суспільно-політична практика та еkleктична світоглядна суміш в партійному будівництві та ідеологічній, агітаційно-пропагандистській діяльності, ідеологічний концепт в російському політичному та інтелектуальному дискурсі для позначення наднаціональної і трансконтинентальної спільності, комплексна політтехнологія Кремля та геополітичний підхід для інтерпретації сучасних політичних процесів правого і лівого спектрів в одному руслі в формі еkleктичних поєднувань елементів панславізму, євразійства, російського месіанства та імперіалізму (в тому числі у вигляді неформальної імперії), ідеології російського більшовизму і крайніх націоналістичних течій російського білого антикомуністичного руху років громадянської війни в Росії в еміграції.

Pax Nipponica — («світ по-японськи») — концепції організації світового порядку під проводом Японії, що набула популярності наприкінці 1980-х років коли, з одного боку, біполярна система міжнародних відносин вступила у кризову фазу свого розвитку, а з іншого — економічний розвиток Японії вивів її на друге місце у світі за абсолютним обсягом ВВП і тимчасово перетворив на регіонального лідера в Східній Азії. З одного боку Японія мала ряд економічних переваг: висока конкурентоспроможність японських ТНК, провідні позиції у створенні та експорті технологій, великий обсяг інвестицій та динамічна економіка, проте з іншого боку Японія відчутно відставала від США, СРСР та країн Західної Європи за основними показниками військової могутності та політичного впливу, а також через вразливість японської економіки до фінансових ризиків.

Pax Sinica («світ по-китайськи») — періоди тривалого миру як усередині самого Китаю, так і в регіоні в цілому, обумовлені стабілізаційним ефектом китайської гегемонії, а саме - період пізньої династії Цинь та династії Хань у Китаї (бл.221 р. до н.е. – 220 р. н.е.), династії Тан (618-907), династії Мін (1368-1644). Геополітичні трансформації кінця 1980-х-поч. 1990-х рр. обумовили використання терміну Pax Sinica в сучасному контексті як сценарій зростання могутності КНР та перетворення її на гегемона з додатковими можливостями впливати на світовий порядок.

Pax Sovietica («радянський світ») - сфера впливу СРСР («країни соціалістичної співдружності»), яка в часи Холодної війни (з 1945 по 1991 рр.) протистояла сфері впливу США (Pax Americana),

підтримувалася за допомогою ядерного паритету, Ради економічної взаємодопомоги і Організації Варшавського договору.

Полярність у міжнародних відносинах — це будь-який із різних способів, якими влада розподіляється у міжнародній системі.

Таласократія (від грец. *θάλασσα* — море та грец. *κρατία* — влада, **морська могутність**) — тип цивілізації або форма сучасної держави, все економічне, політичне і культурне життя яких внаслідок браку земельних ресурсів або особливостей географічного положення, зосереджується на діяльності, так чи інакше пов'язаній з морем, морським судноплавством і контролем морських просторів, прибережних регіонів.

Телурократія (від лат. *tellūris* — суша, грец. *κρατία* — влада; влада суші, також **сухопутня могутність**) — тип цивілізації або форма сучасної держави, все економічне, політичне і культурне життя яких внаслідок географічного розташування зосереджується на діяльності, що пов'язана з сушею.

Телукратичні країни мають чітко визначені межі, територію, населення веде осілий, консервативний спосіб життя, юридичні і моральні норми є стійкими.

Яскравими представниками телурократичної, або внутрішньоконтинентальної держави, були стародавні Спарта і Рим, у нові часи — Царська Росія, а потім і СРСР

Тероризм міжнародний — здійснювані у світовому чи регіональному обширі терористичними організаціями, угрупованнями, у тому числі за підтримки державних органів окремих держав, з метою досягнення певних цілей суспільно небезпечні насильницькі діяння, пов'язані з викраденням, захопленням, убивством ні в чому невинних людей чи загрозою їхньому життю та здоров'ю, зруйнуванням чи загрозою зруйнування важливих народногосподарських об'єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, застосуванням чи загрозою застосування ядерної (ядерний тероризм), хімічної, біологічної та іншої зброї масового ураження.

Фрагментація - зворотня сторона глобалізації, яка, зокрема, проявляється в посиленні позицій націоналізму, сепаратизму і етнізму.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Зразок оформлення титульної сторінки курсової роботи

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра міжнародних відносин і суспільних наук

КУРСОВА РОБОТА

з дисципліни «Сучасні тенденції міжнародних відносин»

на тему: «Гібридна війна як протистояння існуючому світовому порядку».

студента (-тки) IV курсу групи МВ-170016
спеціальності 291 - «Міжнародні відносини
суспільні комунікації та регіональні студії»

Іващука Максима Володимировича

Науковий керівник:

кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародних
відносин і суспільних наук
Кравченко Наталія Борисівна

	Національна шкала _____	Оцінка ECTS _____
	Кількість балів _____	
Члени комісії _____	(підпис) _____	(прізвище та ініціали) _____
Члени комісії _____	(підпис) _____	(прізвище та ініціали) _____
Члени комісії _____	(підпис) _____	(прізвище та ініціали) _____

Київ – 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ	
МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛЬСЬКОЇ	
РЕСПУБЛІКИ.....	5
1.1. Політико-економічні реформи Польщі в	
міжнародному просторі.....	5
1.2. Східно-європейська діяльність Польщі.....	9
РОЗДІЛ II. ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ	
ПОЛІТИКИ ПОЛЬЩІ НА СУЧАСНОМУ	
ЕТАПІ.....	14
2.1. Зміна векторності зовнішньої політики	
Польщі в 2015-2019 рр.....	14
2.2. Міжнародне співробітництво Польської	
Республіки.....	18
РОЗДІЛ III. ПІДТРИМКА УКРАЇНИ ПОЛЬЩЕЮ НА	
МІЖНАРОДНІЙ АРЕНІ.....	21
3.1. Євроатлантична та інтеграційна співдружність	
України-Польщі.....	21
3.2. Міжрегіональна співпраця України-Польщі в	
сфері безпеки, кібербезпеки, освіти та науки.....	25
ВИСНОВКИ.....	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	33
ДОДАТКИ.....	36

Зразок оформлення вступу в курсовій роботі

ВСТУП

Актуальність дослідження. Вишеградська група вважається одним із найуспішніших проектів регіональної інтеграції в Центрально-Східній Європі. Країни В4, виступаючи координуючим механізмом, змогли реалізувати свій євроінтеграційний та євроатлантичний курс. Держави Вишеградської четвірки відносяться до 12 країн з «функціонуючою ліберальною демократією» і мають бали з демократичного показника 8,0-9,8 (за десятибальною шкалою). Повчитися можна і рівню єврооптимізму (78 % поляків та словаків позитивно ставляться до членства у ЄС - це найвищий рівень підтримки серед усіх країн-членів Євросоюзу) [21]. Тому досвід країн Вишеградської групи у проведенні реформування та просуванні до євроатлантичних та євроінтеграційних структур є актуальним для України та важливим для дослідження фахівцями.

Об'єктом дослідження у пропонованій контрольній роботі є: Вишеградська група.

Предметом дослідження є: процес становлення та розвитку Вишеградської групи.

Виходячи з вище означеного **метою** курсової роботи є: характеристика діяльності Вишеградської групи з виокремленням основних історичних етапів.

У контексті мети поставлені наступні **завдання**:

- розглянути базові нормативно-правові документи, що регулюють діяльність Вишеградської групи;
- визначити механізм співпраці Вишеградської групи;
- з'ясувати формат співробітництва В4+.

Джерельну базу курсової роботи склали матеріали поточного електронного архіву Вишеградської групи – документи вишеградського співробітництва – декларації, заяви, угоди, рекомендації, керівні принципи за результатами самітів і зустрічей президентів, прем'єрів-міністрів, очільників різних міністерств Польщі, Словаччини, Угорщини, Чехії, а також джерела поточного електронного архіву Міжнародного Вишеградського Фонду.

Проблемою Вишеградської групи займаються міжнародники-експерти, історики, політологи, економісти, соціологи. Українські науковці вирізняються дослідженнями присвяченими двостороннім відносинам України з країнами Вишеградської четвірки (Чекаленко Л.Д. [25] - українсько-польські відносини; Держалюк М. [5], Білан В. [2] – українсько-угорські відносини, Сергієнко Т.С. [7] – українсько-словацькі відносини, Цуп О.В. [27] - українсько-чеські відносини), В4+Україна (Кудряченко А.І., Кіш Є., Латенко В., Мудрієвська І.І., Снігир О., Чорна Н.) [5;6;10;12;14;26], окремим аспектам співпраці (Андрейко В., Головка В., Їжак О., Каплинський О., Ткачук Н., Шевцов А., Шелест Г. [1;3;4;13;15;28;29], – військовий аспект; Артьомол І., Литвин Г., Троян С. [2;16;17], – транс-регіональне співробітництво).

Зарубіжні дослідники зосереджені на окремих країнах та розвитку регіону Центрально-Східної Європи загалом, а також питанням відносин України з країнами Центральної Європи (Нюрнберг Б., Ш.Гарнетт, Дж. Мороні, С.Бурант.) [23; 3; 21;],

Для реалізації основних завдань курсової роботи було обрано такі **методи дослідження**: порівняльно-історичний, типологічний, історико-функціональний, а також методи аналізу, синтезу і порівняння.

Зразок оформлення розділів та підрозділів у курсовій роботі

РОЗДІЛ І
ПОЛІТИКО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ МІЖНАРОДНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛЬСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

1.1. Політико-економічні реформи Польщі в міжнародному просторі

В січні 1990 року Польща почала «шокову терапію» для своєї економіки, в країні накопичилась ціла низка політичних та економічних проблем, причиною яких була неспроможність подолати сучасні та минулі помилки.

[...]

Висновки до підрозділу (2-3 абзаци).

1.2. Східно-європейська діяльність Польщі

Для історії Польщі поворотним моментом став кінець вісімдесятих років ХХ сторіччя. Новий уряд обирає нові орієнтири розвитку країни, пов'язані з лібералізацією суспільства, демократичними реформами та впровадженням ринкових економічних відносини. Замість орієнтованого на Радянський Союз вектору, Польща починає вироблення декількох напрямів зовнішньополітичної та міжнародної діяльності.

[...]

Висновки до підрозділу (2-3 абзаци).

Висновки до розділу 1

Зразок оформлення висновку в курсовій роботі

ВИСНОВКИ

1. Нормативно-правову базу вишеградського співробітництва становлять декларації, заяви, угоди, рекомендації, керівні принципи за результатами самітів і зустрічей президентів, прем'єрів-міністрів, очільників різних міністерств Польщі, Словаччини, Угорщини, Чехії, річні програми та звіти діяльності, а також документи Міжнародного Вишеградського Фонду.

Базові документи, що відображають головні етапи розвитку та співпраці між країнами-учасницями Вишеградської групи складають «Вишеградська Декларація 1991», «Зміст Вишеградської співпраці 1999», «Кромержиська Декларація 2004», «Директиви у майбутніх напрямках Вишеградської співпраці 2004», «Братиславська Декларація прем'єр-міністрів Чеської Республіки. Угорської Республіки. Республіки Польща та Словацької Республіки з нагоди 20-річчя Вишеградської групи 2011» тощо.

Співробітництво країн В4 з іншими країнами (у тому числі і Україною) визначені у наступних базових документах. Першим документом є «Додаток до Змісту Вишеградської співпраці» (2002 р.), в якому визначено механізм співпраці у форматі В4+1; далі - Декларація від 12 травня 2004 р., в якій зазначено про відносини між державами В4 і країнами, які прагнуть здобути членство в ЄС. Так, в документі вказано, що держави В4 готові допомагати цим країнам, зокрема обмінюватися досвідом, співпрацювати, сприяти впровадженню політики ЄС щодо країн Східної і Південно-Східної Європи. Напрями розвитку співпраці країн Вишеградської групи з іншими країнами (в тому числі Східної і Південно-Східної Європи)

також розроблені у «Керівних принципах щодо майбутніх сфер Вишеградського співробітництва» (від 12 травня 2004 р.).

2. У «Керівних принципах щодо майбутніх сфер Вишеградського співробітництва» (від 12 травня 2004 р.) визначено механізм співпраці V4, що є і нині діючим, який включає в себе: по-перше, урядове співробітництво як основний сегмент – ротаційне однорічне головування, з підготовкою президентської програми дії на рік, включно і визначенням довгострокових цілей співпраці країн-членів V4; щорічний саміт прем'єр-міністрів на завершальній стадії кожного головування, неформальні зустрічі прем'єр-міністрів і міністрів закордонних справ перед міжнародними заходами; зустрічі заступників міністрів закордонних справ перед офіційними самітами; зустрічі представників інших міністрів у форматі V4 та V4+; посилення комунікації, ролі національних координаторів V4 та їх ключової ролі у внутрішній та міждержавній координації; консультації та співпраця постійних представництв при ЄС та НАТО в Брюсселі, а також у всіх відповідних форумах (ОБСЄ, ООН, РЄ, ОЕСР, СОТ тощо), розвиток і підтримка міжнародного Вишеградського фонду та його структури; по-друге, зустрічі президентів країн V4; по-третє, співпраця Парламентів країн V4.

Єдиним на сьогодні інституційною структурою V4 є Міжнародний Вишеградський Фонд. Керівними органами фонду є Рада послів та Конференція міністрів закордонних справ. Виконавчий орган фонду складається з виконавчого директора та заступника виконавчого директора. Адміністративним органом фонду є секретаріат. Вищим органом фонду є Конференція міністрів закордонних справ, яка складається з міністрів закордонних справ країн Вишеградської групи. Конференція визначає розмір щорічних внесків та терміни їх

виконання для кожної держави-члена V4, затверджує правила процедури секретаріату фонду та затверджує бюджет фонду, тобто річні звіти та розрахунок бюджету, представлені Радою послів. Конференція міністрів закордонних справ призначає з числа своїх членів її президента. Це президентство змінюється в англійському алфавітному порядку за назвами держав-членів. Конференція міністрів закордонних справ приймає резолюції одногосно і збирається не рідше одного разу на рік, щоб оцінити виконання завдань, викладених у цьому статуті фонду. Країна, головуєча у Вишеградській групі, змінюється щороку в липні (в порядку Чеська Республіка, Польща, Угорщина, Словаччина).

Рада послів складається з послів або Тимчасового повіреного в справах з держав-членів V4, акредитованих на чолі держави, чий повноважний представник на даний момент займає посаду президента Конференції міністрів закордонних справ. Рада готує програми для засідання Конференції міністрів закордонних справ та звітів про здійснення діяльності фонду у попередньому році. Рада розробляє програми та документи для засідань Конференції міністрів закордонних справ, збирається принаймні один раз на шість місяців, щоб обговорити все, що необхідно для досягнення цілей. Рада формально затверджує проекти, обрані для фінансування та реалізації.

3. На етапі становлення Вишеградської групи з'являється формат співпраці формату 3+3 (В3+Бенілюкс). На саміті глав урядів країн Вишеградської четвірки 15-16 жовтня 1999 року у Герлахові у Високих Татрах, де було висловлено бажання всіх учасників підтримувати європейські сили в Україні, і цим самим започатковано формат В4+Україна. Вперше офіційно задокументовано співпрацю країн В4 з іншими країнами (у тому числі і Україною) в форматі В4+1 у «Додатку

до Змісту Вишеградської співпраці» (2002р.). Після вступу до ЄС та НАТО Вишеградською четвіркою була запропонована широка зовнішньополітична програма дій, що сприяло розширенню застосування формату В4+ як інструменту співпраці з третіми країнами, в тому числі і сусідами зі Східної та Південно-Східної Європи. На саміти голів держав та урядів і на міністерські консультації запрошувалися представники інших країн ЄС, партнерів та сусідів. Це дозволяло формувати більш широкі коаліції щодо нових ініціатив чи реалізації спільних проектів. Можна назвати декілька традиційних форматів: В4+країни Північної Європи та Балтії (В4+8), В4+ФРН, В4+Великобританія, В4+країни Бенілюксу, В4+Франція та Німеччина, В4+ Японія, В4+ Україна. В рамках програм ЄС та НАТО також формуються різні програми, наприклад, підтримується програма «Східне партнерство» (В4+СхП). В 2012 році була створена спеціальна грантова програма Вишеград для Східного партнерства (V4EaP) в рамках Міжнародного Вишеградського Фонду.

За час існування Вишеградської четвірки, були ідеї щодо зміни формату групи. У грудні 2014 року Президент України П. Порошенко під час зустрічі з делегацією країн Вишеградської групи в Києві висловив сподівання, що Вишеградська четвірка зміниться з V4 на V5 за участю України. Були спроби розширити В4 до В6 за рахунок приєднання Австрії та Словенії. Втім, означений проект не знайшов консенсусної підтримки країн-членів, зокрема, і через побоювання окремих країн щодо розмиття ідентичності ініціативи. Однак вказані країни продовжують відігравати важливу роль у відносинах з В4 і беруть участь як спостерігачі у деяких зустрічах групи (починаючи з 2014р.).

**Приклади оформлення бібліографічного опису у списку
використаних джерел у курсовій роботі**

з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015

В Україні 01 липня 2016 р. набув чинності ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні вимоги та правила складання», який установлює види бібпосилань, правила та особливості їхнього складання і розміщування у документах.

Характеристи ка джерела	Приклад оформлення
<p align="center">Книги: Один автор</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Бичківський О. О. Міжнародне приватне право : конспект лекцій. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 82 с. 2. Бондаренко В. Г. Немеркнуча слава новітніх запорожців: історія Українського Вільного козацтва на Запоріжжі (1917-1920 рр.). Запоріжжя, 2017. 113 с. 3. Бондаренко В. Г. Український вільнокозацький рух в Україні та на еміграції (1919-1993 рр.) : монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 600 с. 4. Вагіна О. М. Політична етика : навч.-метод. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 102 с. 5. Верлос Н. В. Конституційне право зарубіжних країн : курс лекцій. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 145 с. 6. Горбунова А. В. Управління економічною захищеністю підприємства: теорія і методологія : монографія. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 240 с. 7. Гурська Л. І. Релігієзнавство : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. та доп. Київ : ЦУЛ, 2016. 172 с. 8. Дробот О. В. Професійна свідомість керівника : навч. посіб. Київ : Талком, 2016. 340 с.
<p align="center">Два автори</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Аванесова Н. Е., Марченко О. В. Стратегічне управління підприємством та сучасним містом: теоретико-методичні засади : монографія. Харків : Щедра садиба плюс, 2015. 196 с. 2. Батракова Т. І., Калюжна Ю. В. Банківські операції : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 130 с.

	<ol style="list-style-type: none"> 3. Білобровко Т. І., Кожуховська Л. П. Філософія науки й управління освітою : навч.-метод. посіб. Переяслав-Хмельницький, 2015. 166 с. 4. Богма О. С., Кисильова І. Ю. Фінанси : конспект лекцій. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 102 с. 5. Горошкова Л. А., Волков В. П. Виробничий менеджмент : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 131 с. 6. Гура О. І., Гура Т. Є. Психологія управління соціальною організацією : навч. посіб. 2-ге вид., доп. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2015. 212 с.
Три автори	<ol style="list-style-type: none"> 1. Аніловська Г. Я., Марушко Н. С., Стоколоса Т. М. Інформаційні системи і технології у фінансах : навч. посіб. Львів : Магнолія 2006, 2015. 312 с. 2. Городовенко В. В., Макаренков О. Л., Сантос М. М. О. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 206 с. 3. Кузнецов М. А., Фоменко К. І., Кузнецов О. І. Психічні стани студентів у процесі навчально-пізнавальної діяльності : монографія. Харків : ХНПУ, 2015. 338 с. 4. Якобчук В. П., Богоявленська Ю. В., Тищенко С. В. Історія економіки та економічної думки : навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2015. 476 с.
Чотири і більше авторів	<ol style="list-style-type: none"> 1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : станом на 10 жовт. 2016 р. / К. І. Беліков та ін. ; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : ЦУЛ, 2016. 528 с. 2. Бікулов Д. Т., Чкан А. С., Олійник О. М., Маркова С. В. Менеджмент : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 360 с. 3. Операційне числення : навч. посіб. / С. М. Гребенюк та ін. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 88 с. 4. Основи охорони праці : підручник / О. І. Запорожець та ін. 2-ге вид. Київ : ЦУЛ, 2016. 264 с. 5. Клименко М. І., Панасенко Є. В., Стреляєв Ю. М., Ткаченко І. Г. Варіаційне числення та методи оптимізації : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 84 с.

<p>Автор(и) та редактор(и)/упорядники</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Березенко В. В. PR як сфера наукового знання : монографія / за заг. наук. ред. В. М. Манакіна. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 362 с. 2. Бутко М. П., Неживенко А. П., Пепа Т. В. Економічна психологія : навч. посіб. / за ред. М. П. Бутко. Київ : ЦУЛ, 2016. 232 с. 3. Дахно І. І., Алієва-Барановська В.М. Право інтелектуальної власності : навч. посіб. / за ред. І. І. Дахна. Київ : ЦУЛ, 2015. 560 с.
<p>Без автора</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. 25 років економічному факультету: історія та сьогодення (1991-2016) : ювіл. вип. / під заг. ред. А. В. Череп. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. 330 с. 2. Криміналістика : конспект лекцій / за заг. ред. В. І. Галана ; уклад. Ж. В. Удовенко. Київ : ЦУЛ, 2016. 320 с. 3. Миротворення в умовах гібридної війни в Україні : монографія / за ред. М. А. Лепського. Запоріжжя : КСК-Альянс, 2017. 172 с. 4. Міжнародні економічні відносини : навч. посіб. / за ред.: С. О. Якубовського, Ю. О. Ніколаєва. Одеса : ОНУ, 2015. 306 с. 5. Науково-практичний коментар Бюджетного кодексу України / за заг. ред. Т. А. Латковської. Київ : ЦУЛ, 2017. 176 с. 6. Службове право: витоки, сучасність та перспективи розвитку / за ред.: Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова. Запоріжжя, 2017. 328 с. 7. Сучасне суспільство: філософсько-правове дослідження актуальних проблем : монографія / за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2016. 488 с. 8. Адміністративно-правова освіта у персоналіях : довід. / за заг. ред.: Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова. Київ : Ін Юре, 2015. 352 с. 9. Підготовка докторів філософії (PhD) в умовах реформування вищої освіти : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 5-6 жовт. 2017 р. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 216 с. 10. Країни пострадянського простору: виклики модернізації : зб. наук. пр. / редкол.: П. М. Рудяков (відп. ред.) та ін. Київ : Ін-т всесвітньої історії НАН України, 2016. 306 с.

	<p>11. Антологія української літературно-критичної думки першої половини ХХ століття / упоряд. В. Агеєва. Київ : Смолоскип, 2016. 904 с.</p>
Багатотомні видання	<ol style="list-style-type: none"> 1. Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба та ін. Київ : САМ, 2016. Т. 17. 712 с. 2. Лодий П. Д. Сочинения : в 2 т. / ред. изд.: Н. Г. Мозговая, А. Г. Волков ; авт. вступ. ст. А. В. Синицына. Киев ; Мелитополь : НПУ им. М. Драгоманова ; МГПУ им. Б. Хмельницкого, 2015. Т. 1. 306 с. 3. Новицкий О. М. Сочинения : в 4 т. / ред. изд.: Н. Г. Мозговая, А. Г. Волков ; авт. вступ. ст. Н. Г. Мозговая. Киев ; Мелитополь: НПУ им. М. Драгоманова ; МГПУ им. Б. Хмельницкого, 2017. Т. 1. 382 с. 4. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / Акад. прав. наук України. Харків : Право, 2009. Т. 2 : Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення / заг. ред. Ю. П. Битяк. 576 с. 5. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : в 6 т. Харьков : Право, 2007. Т. 4 : Особенная часть. Косвенные налоги. 536 с.
Автореферат и дисертацій	<ol style="list-style-type: none"> 1. Бондар О. Г. Земля як об'єкт права власності за земельним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2005. 20 с. 2. Гнатенко Н. Г. Групи інтересів у Верховній Раді України: сутність і роль у формуванні державної політики : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2017. 20 с. 3. Кулініч О. О. Право людини і громадянина на освіту в Україні та конституційно-правовий механізм його реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Маріуполь, 2015. 20 с.
Дисертації	<ol style="list-style-type: none"> 1. Авдеєва О. С. Міжконфесійні відносини у Північному Приазов'ї (кінець XVIII - початок ХХ ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2016. 301 с. 2. Левчук С. А. Матриці Гріна рівнянь і систем еліптичного типу для дослідження статичного

	<p>деформування складених тіл : дис. ... канд. фіз.-мат. наук : 01.02.04. Запоріжжя, 2002. 150 с.</p> <p>3. Вініченко О. М. Система динамічного контролю соціально-економічного розвитку промислового підприємства : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04. Дніпро, 2017. 424 с.</p>
<p>Законодавчі та нормативні документи</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с. 2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. <i>Голос України</i>. 2017. 27 верес. (№ 178-179). С. 10–22. 3. Повітряний кодекс України : Закон України від 19.05.2011 р. № 3393-VI. <i>Відомості Верховної Ради України</i>. 2011. № 48-49. Ст. 536. 4. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 28.09.2017. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18 (дата звернення: 15.11.2017). 5. Деякі питання стипендіального забезпечення : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2016 р. № 1050. <i>Офіційний вісник України</i>. 2017. № 4. С. 530–543. 6. Про Концепцію вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2017-2020 роки : Указ Президента України від 21.02.2017 р. № 43/2017. <i>Урядовий кур'єр</i>. 2017. 23 лют. (№ 35). С. 10. 7. Про затвердження Вимог до оформлення дисертації : наказ Міністерства освіти і науки від 12.01.2017 р. № 40. <i>Офіційний вісник України</i>. 2017. № 20. С. 136–141. 8. Інструкція щодо заповнення особової картки державного службовця : затв. наказом Нац. агентства України з питань Держ. служби від 05.08.2016 р. № 156. <i>Баланс-бюджет</i>. 2016. 19 верес. (№ 38). С. 15–16.
<p>Архівні документи</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Лист Голови Спілки «Чорнобиль» Г. Ф. Лепіна на ім'я Голови Ради Міністрів УРСР В. А. Масола щодо реєстрації Статуту Спілки та сторінки Статуту. 14 грудня 1989 р. <i>ЦДАГО України</i> (Центр. держ. архів громад. об'єднань України). Ф. 1. Оп. 32. Спр. 2612. Арк. 63, 64 зв., 71.

	<p>2. Матеріали Ради Народних комісарів Української Народної Республіки. <i>ЦДАВО України</i> (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 8–12. Копія; Ф. 1063. Оп. 3. Спр. 1–3.</p> <p>3. Наукове товариство ім. Шевченка. <i>Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника НАН України</i>. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 1–7.</p>
Патенти	<p>1. Люмінісцентний матеріал: пат. 25742 Україна: МПК6 C09K11/00, G01T1/28, G21H3/00. № 200701472; заявл. 12.02.07; опубл. 27.08.07, Бюл. № 13. 4 с.</p> <p>2. Спосіб лікування синдрому дефіциту уваги та гіперактивності у дітей: пат. 76509 Україна. № 2004042416; заявл. 01.04.2004; опубл. 01.08.2006, Бюл. № 8 (кн. 1). 120 с.</p>
Препринти	<p>1. Панасюк М. І., Скорбун А. Д., Сплошной Б. М. Про точність визначення активності твердих радіоактивних відходів гамма-методами. Чорнобиль : Ін-т з проблем безпеки АЕС НАН України, 2006. 7, [1] с. (Препринт. НАН України, Ін-т проблем безпеки АЕС; 06-1).</p> <p>2. Шиляев Б. А., Воеводин В. Н. Расчеты параметров радиационного повреждения материалов нейтронами источника ННЦ ХФТИ / ANL USA с подкритической сборкой, управляемой ускорителем электронов. Харьков : ННЦ ХФТИ, 2006. 19 с.: ил., табл. (Препринт. НАН Украины, Нац. науч. центр «Харьк. физ.-техн. ин-т»; ХФТИ2006-4).</p>
Стандарти	<p>1. ДСТУ 7152:2010. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках. [Чинний від 2010-02-18]. Вид. офіц. Київ, 2010. 16 с. (Інформація та документація).</p> <p>2. ДСТУ ISO 6107-1:2004. Якість води. Словник термінів. Частина 1 (ISO 6107-1:1996, IDT). [Чинний від 2005-04-01]. Вид. офіц. Київ : Держспоживстандарт України, 2006. 181 с.</p> <p>3. ДСТУ 3582:2013. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила (ISO 4:1984, NEQ; ISO 832:1994, NEQ). [На заміну ДСТУ3582-97; чинний від 2013-08-22]. Вид. офіц. Київ :</p>

	Мінекономрозвитку України, 2014. 15 с. (Інформація та документація).
Каталоги	<ol style="list-style-type: none"> 1. Горницкая И. П. Каталог растений для работ по фитодизайну / Донец. ботан. сад НАН Украины. Донецк : Лебедь, 2005. 228 с. 2. Історико-правова спадщина України : кат. вист. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка; уклад.: Л. І. Романова, О. В. Земляніщина. Харків, 1996. 64 с. 3. Пам'ятки історії та мистецтва Львівської області : кат.-довід. / авт.-упоряд.: М. Зобків та ін. ; Упр. культури Львів. облдержадмін., Львів. іст. музей. Львів : Новий час, 2003. 160 с.
Бібліографічні і покажчики	<ol style="list-style-type: none"> 1. Боротьба з корупцією: нагальна проблема сучасності : бібліогр. покажч. Вип. 2 / уклад.: О. В. Левчук, відп. за вип. Н. М. Чала ; Запорізький національний університет. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 60 с. 2. Микола Лукаш : біобібліогр. покажч. / уклад. В. Савчин. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 356 с. (Українська біобібліографія ; ч. 10). 3. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича в незалежній Україні : бібліогр. покажч. / уклад.: Н. М. Загородна та ін.; наук. ред. Т. В. Марусик; відп. за вип. М. Б. Зушман. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2015. 512 с. (До 140-річчя від дня заснування). 4. Лисодєд О. В. Бібліографічний довідник з кримінології (1992-2002) / ред. О. Г. Кальман. Харків : Одісей, 2003. 128 с. 5. Яценко О. М., Любовець Н. І. Українські персональні бібліографічні покажчики (1856-2013). Київ : Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, 2015. 472 с. (Джерела української біографістики ; вип. 3).
ЧАСТИНА ВИДАННЯ: КНИГИ	<ol style="list-style-type: none"> 1. Баймуратов М. А. Имплементация норм международного права и роль Конституционного Суда Украины в толковании международных договоров / М. А. Баймуратов. <i>Михайло Баймуратов: право як буття вченого</i> : зб. наук. пр. до 55-річчя проф. М. О. Баймуратова / упоряд. та відп. ред. Ю. О. Волошин. К., 2009. С. 477–493.

	<ol style="list-style-type: none"> 2. Гетьман А. П. Екологічна політика держави: конституційно-правовий аспект. <i>Тридцять лет с экологическим правом</i> : избранные труды. Харьков, 2013. С. 205–212. 3. Коломоєць Т. О. Адміністративна деліктологія та адміністративна деліктність. <i>Адміністративне право України</i> : підручник / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Київ, 2009. С. 195–197. 4. Алексєєв В. М. Правовий статус людини та його реалізація у взаємовідносинах держави та суспільства в державному управлінні в Україні. <i>Теоретичні засади взаємовідносин держави та суспільства в управлінні</i> : монографія. Чернівці, 2012. С. 151–169.
<p style="text-align: center;">ЧАСТИНА ВИДАННЯ: МАТЕРІАЛІВ КОНФЕРЕНЦІ Й (ТЕЗИ, ДОПОВІДІ)</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Антонович М. Жертви геноцидів першої половини ХХ століття: порівняльно-правовий аналіз. <i>Голодомор 1932-1933 років: втрати української нації</i> : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 4 жовт. 2016 р. Київ, 2017. С. 133–136. 2. Анциперова І. І. Історико-правовий аспект акту про бюджет. <i>Дослідження проблем права в Україні очима молодих вчених</i> : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24 квіт. 2014 р.). Запоріжжя, 2014. С. 134–137. 3. Кононенко Н. Методологія толерантності в системі суспільних відносин. <i>Формирование толерантного сознания в обществе</i> : матеріали VII міжнарод. антитерорист. форуму (Братислава, 18 нояб. 2010 г.). Киев, 2011. С. 145–150. 4. Микитів Г. В., Кондратенко Ю. Позатекстові елементи як засіб формування медіакультури читачів науково-популярних журналів. <i>Актуальні проблеми медіаосвіти в Україні та світі</i> : зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 3-4 берез. 2016 р. Запоріжжя, 2016. С. 50–53. 5. Соколова Ю. Особливості впровадження проблемного навчання хімії в старшій профільній школі. <i>Актуальні проблеми та перспективи розвитку медичних, фармацевтичних та природничих наук</i> : матеріали III регіон. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 29 листоп. 2014 р. Запоріжжя, 2014. С. 211–212.

<p>ЧАСТИНА ВИДАННЯ: ДОВІДКОВОГО ВИДАННЯ</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Кучеренко І. М. Право державної власності. <i>Великий енциклопедичний юридичний словник</i> / ред. Ю. С. Шемшученко. Київ, 2007. С. 673. 2. Пирожкова Ю. В. Благодійна організація. <i>Адміністративне право України</i> : словник термінів / за ред.: Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова. Київ, 2014. С. 54–55. 3. Сірий М. І. Судова влада. <i>Юридична енциклопедія</i>. Київ, 2003. Т. 5. С. 699.
<p>ЧАСТИНА ВИДАННЯ: ПРОДОВЖУВ АНОГО ВИДАННЯ</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Коломоєць Т. О. Оцінні поняття в адміністративному законодавстві України: реалії та перспективи формування їх застосування. <i>Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки</i>. Запоріжжя, 2017. № 1. С. 36–46. 2. Левчук С. А., Хмельницький А. А. Дослідження статичного деформування складених циліндричних оболонок за допомогою матриць типу Гріна. <i>Вісник Запорізького національного університету. Фізико-математичні науки</i>. Запоріжжя, 2015. № 3. С. 153–159. 3. Левчук С. А., Рак Л. О., Хмельницький А. А. Моделювання статичного деформування складеної конструкції з двох пластин за допомогою матриць типу Гріна. <i>Проблеми обчислювальної механіки і міцності конструкцій</i>. Дніпропетровськ, 2012. Вип. 19. С. 212–218. 4. Тарасов О. В. Міжнародна правосуб'єктність людини в практиці Нюрнберзького трибуналу. <i>Проблеми законності</i>. Харків, 2011. Вип. 115. С. 200–206.
<p>ЧАСТИНА ВИДАННЯ: ПЕРІОДИЧНОГО ВИДАННЯ (ЖУРНАЛУ, ГАЗЕТИ)</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Кулініч О. О. Право на освіту в системі конституційних прав людини і громадянина та його гарантії. <i>Часопис Київського університету права</i>. 2007. № 4. С. 88–92. 2. Коломоєць Т., Колпаков В. Сучасна парадигма адміністративного права: генеза і поняття. <i>Право України</i>. 2017. № 5. С. 71–79. 3. Коваль Л. Плюси і мінуси дистанційної роботи. <i>Урядовий кур'єр</i>. 2017. 1 листоп. (№ 205). С. 5. 4. Біленчук П., Обіход Т. Небезпеки ядерної злочинності: аналіз вітчизняного і міжнародного

	<p>законодавства. <i>Юридичний вісник України</i>. 2017. 20-26 жовт. (№ 42). С. 14–15.</p> <p>5. Bletskan D. I., Glukhov K. E., Frolova V. V. Electronic structure of 2H-SnSe₂: ab initio modeling and comparison with experiment. <i>Semiconductor Physics Quantum Electronics & Optoelectronics</i>. 2016. Vol. 19, No 1. P. 98–108.</p>
<p>Електронні ресурси</p>	<p>1. Влада очима історії: фотовиставка. URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/photogallery/gallery?galleryId=15725757& (дата звернення: 15.11.2017).</p> <p>2. Шарая А. А. Принципи державної служби за законодавством України. <i>Юридичний науковий електронний журнал</i>. 2017. № 5. С. 115–118. URL: http://sej.org.ua/5_2017/32.pdf.</p> <p>3. Ганзенко О. О. Основні напрями подолання правового нігілізму в Україні. <i>Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки</i>. Запоріжжя, 2015. № 3. – С. 20–27. – URL: http://ebooks.znu.edu.ua/files/Fakhovivydannya/vznu/juridichni/VestUr2015v3/5.pdf. (дата звернення: 15.11.2017).</p> <p>4. Яцків Я. С., Маліцький Б. А., Бублик С. Г. Трансформація наукової системи України протягом 90-х років ХХ століття: період переходу до ринку. <i>Наука та інновації</i>. 2016. Т. 12, № 6. С. 6–14. DOI: https://doi.org/10.15407/scin12.06.006.</p>

